

Ідентичність і культурна стійкість України в умовах війни:

молодь, наративи, освітні та публіцистичні практики

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

**Ідентичність і культурна стійкість
України в умовах війни:
молодь, наративи, освітні
та публіцистичні практики**

Колективна монографія

Київ – 2026

УДК 008-026.564:159.923.2:355.01](477):37.015.31:316.42]-053.6:82.92
I29

*Рекомендовано Вченою радою Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова (протокол № 8 від 5 лютого 2026 року)*

Рецензенти:

Бикова Т.В., доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури;

Куниця Т.Ю., кандидат педагогічних наук, старший дослідник, завідувач відділу соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України

Колективна монографія підготовлена в межах виконання фундаментального наукового дослідження молодих вчених «Культурна ідентичність та крос-культурна комунікація українців: трансформація в умовах російсько-української війни» (науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент Тетяна Урись; державний реєстраційний номер 0125U000774)

I29 **Ідентичність і культурна стійкість України в умовах війни: молодь, наративи, освітні та публіцистичні практики:** колективна монографія / Т. Урись, О. Пухонська, С. Хороб, Т. Некіз, Є. Міненко, Д. Бибик, С. Процька; відп. ред.: Т. Урись. Київ: Видавництво Людмила, 2026. 250 с.
ISBN 978-617-555-375-6

Колективна монографія присвячена комплексному осмисленню трансформацій культурної, національної та особистісної ідентичності українського суспільства в умовах російсько-української війни. У центрі уваги – художні, публіцистичні, соціокультурні та освітні практики як форми фіксації, переживання й подолання травматичного досвіду війни. У розвідках аналізуються наративи сучасної української мілітарної поезії як спосіб репрезентації війни та колективної пам'яті, а також ідентичнісні маркери травми в літературних версіях воєнного досвіду. Окрему увагу приділено трансформації культурної ідентичності в українській публіцистиці, її документальній функції та впливу на суспільну свідомість. Монографія висвітлює феномен культурної стійкості українців, зокрема роль культурних практик у збереженні психічного здоров'я та подоланні стресу в умовах війни. Значне місце відведено проблемам національної ідентичності молоді в інформаційному суспільстві, її викликам і перспективам, а також ролі молоді як активного суб'єкта формування соціальної згуртованості та культурної стійкості України. Ще один аспект досліджень присвячений особливостям інтеграції сучасних культурних продуктів в освітній процес під час війни як важливого чинника виховання ідентичності та громадянської відповідальності. Монографія адресована науковцям, викладачам, студентам, а також усім, хто цікавиться сучасними гуманітарними процесами в Україні в умовах війни.

© Колектив авторів, 2026

ЗМІСТ

Наративи сучасної української мілітарної поезії в контексті російсько-української війни (<i>Т. Урись</i>)	4
Ідентичнісні маркери травматичного досвіду війни: літературні версії (<i>О. Пухонська</i>)	33
Трансформація культурної ідентичності в українській публіцистиці: документування та впливи (<i>С. Хороб</i>).....	76
Культурна стійкість українців в умовах війни: вплив воєнних подій на психічне здоров'я та роль культурних практик у подоланні стресу (<i>Т. Некіз</i>).....	112
Національна ідентичність молоді в умовах інформаційного суспільства: виклики та перспективи (<i>Є. Міненко</i>)	146
Молодь як суб'єкт формування ідентичності, соціальної згуртованості та культурної стійкості України в умовах війни (<i>Д. Бибик</i>)	180
Особливості інтеграції сучасних культурних продуктів в освітній процес під час війни (<i>С. Процька</i>)	218

Урись Тетяна Юріївна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури,
старший науковий співробітник
УДУ імені Михайла Драгоманова

НАРАТИВИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МІЛІТАРНОЇ ПОЕЗІЇ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

***Анотація.** У розділі проаналізовано наративи сучасної української мілітарної поезії в контексті російсько-української війни як важливого складника національного культурного опору. Підкреслено, що поезія постає як засіб фіксації реальності війни і морального свідчення. У дослідженні окреслено поетичні стратегії осмислення воєнного досвіду, переживання травми, формування колективної пам'яті та ін. Виявлено домінантні наративи, зокрема спротиву й стійкості, травмованого війною дитинства, міграції та біженства, свідчення та пам'яті. Розкрито специфіку мотивів та образів, які оприявнюють ці наративи. Наголошено на соціогуманітарному потенціалі мілітарної поезії, яка постає як «архів війни» та потенційна можливість формування національної ідентичності.*

Поетичні тексти сучасних письменників проаналізовано й розглянуто як форми культурної комунікації, що реагують на виклики війни та фіксують зміни ціннісних орієнтирів суспільства, як певну форму терапії, оскільки є засобом протидії травматизації через вербалізацію досвіду, проговорення травми, втрати, болю, що надає можливість відновлення цілісності особистості, трансформації індивідуального переживання у колективне, інтегруючи його у національну пам'ять. Сучасна українська мілітарна поезія постає важливим чинником психологічної, культурної й духовної стійкості суспільства в умовах війни.

***Ключові слова:** мілітарна поезія, російсько-українська війна, наратив, пам'ять, свідчення, травма, опір, стійкість.*

Вступ

У сучасну інформаційну епоху наративна війна змагається з традиційною збройною, формуючи відповідні думки, впли-

ваючи на мислення та свідомість, емоції людей. Наратив як ментальна структура, когнітивний конструкт, що описує події у певному причинно-наслідковому зв'язку, упорядковує дійсність і забезпечує розуміння певних процесів. Сьогодні на цих наративах будується медіапропаганда у всьому світі. Зокрема, і наш ворог – російська федерація – формує наративи з неправдивою, маніпулятивною та негативною інформацією про українців і просуває їх у всіх частинах світу, аби, з одного боку, розколоти єдність демократичних країн, які підтримують Україну, забезпечити собі підтримку частини азійських, африканських та ін. країн, а з іншого – виправдати свою поведінку – незаконний напад та невинуватну агресію проти суверенної держави.

У глобальному інформаційному просторі функціонує широкий спектр наративів, пов'язаних із російсько-українською війною. Водночас надзвичайно важливо окреслити і проаналізувати саме ті наративи, що сформувалися в Україні, оскільки вони відтворюють зовнішнє бачення та внутрішнє відчуття подій. Особливого значення набувають ці наративи в емоційно насиченому поетичному дискурсі. Поезія найбільш виразно репрезентує внутрішній стан суспільства, суб'єктивні переживання, екзистенційні реакції людини на травматичний досвід війни. Художнє відтворення цих переживань дає можливість вивчати трансформацію ціннісних орієнтирів українців, механізми самоідентифікації, проживання найважчих моментів життя у воєнний час.

Т. Белімова підкреслює, що «поетичне мистецтво здатне не лише чинити опір, формуючи власні наративи у протидії імперським, а й фіксувати головні історичні події, виконувати акумулятивну функцію та зберігати розрізнені фрагменти культурної пам'яті»¹. Попри те, що поезія асоціюється насампе-

¹ Белімова Т. Поетична візія російсько-української війни: від Шевченка до сучасності. *Шевченкознавчі студії*. 2024. Вип. 1(1). С. 5–31. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shs_2024_1\(1\)__3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shs_2024_1(1)__3)

ред із самовираженням ліричного героя, а не з розгорнутим оповідним викладом, у літературознавстві дедалі частіше застосовуються поняття наративу для її аналізу. Будь-який поетичний текст, навіть надто емоційно зосереджений чи фрагментарний, містить певну послідовність подій чи станів, які формують явну чи приховану історію. Наратив у поезії постає як структурований спосіб репрезентації та осмислення дійсності, завдяки чому ліричний текст не лише відтворює емоції, але й вибудовує певні інтерпретаційні можливості, формуючи у сукупності уявлення про авторську інтенцію, окреслюючи смислові акценти для розуміння текстів реципієнтами.

Мета дослідження – виявити й проаналізувати домінантні наративи сучасної української мілітарної поезії, сформовані у контексті російсько-української війни, з'ясувати їх роль у продукуванні соціогуманітарного наративного базису, що формує національний і глобальний інформаційний простір.

Наратив як теоретична категорія

У сучасному літературознавстві поняття «наратив» є однією з базових категорій, що надає можливість досліджувати механізми смислотворення в художньому тексті. Ж. Женетт означив цей термін як «усний чи письмовий дискурс, який має на меті розповісти про подію або серію подій»² (*переклад – Т. Урись*), проте наратив не зводиться лише до певної сукупності подій, він є способом їх мовної та смислової репрезентації. Наративний дискурс, на його думку, зумовлений знаннями, сприйняттям та поглядами оповідача. Саме цю залежність між подіями та особливостями їх подання він називав фокалізацією³. Тож наратив є інтерпретованою моделлю, опосередкованою нараторською свідомістю.

² Genette G. Narrative Discourse: An Essay in Method. Translated by Jane E. Lewin. Ithaca, New York : Cornell University Press, 1980 [1972]. P. 25.

³ Genette G. Narrative Discourse Revisited. Translated by Jane E. Lewin. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1988 [1983]. P. 74.

Вагомий трансдисциплінарний внесок у наратологічну дискусію, представлений у колективній монографії за редакцією Д. Бірке та Т. Кеппе⁴ і дослідженнях В. Паркса⁵, присвячених давньоанглійській поезії, К. Хілбранд⁶ – ліричній поезії, С. К'єркегор⁷ – автобіографічній ліричній поезії. Переважна більшість дослідників (Ж. Женетт⁸, Б. Сміт⁹) погоджується з думкою, що наратив передусім пов'язаний із репрезентацією події, зокрема І. Папуша підкреслює, що «наратив – це не історія, а її репрезентація»¹⁰. Однак існують різні підходи до визначення мінімальних умов його існування: деякі вчені (Р. Барт¹¹, Ш. Ріммон-Кенан¹²) вважають необхідною умовою наявності щонайменше двох послідовних подій, інші

⁴ Birke D., Köppe T. (Eds.). *Author and Narrator: Transdisciplinary Contributions to a Narratological Debate*. Berlin, München, Boston: De Gruyter, 2015. 280 p.

⁵ Parks W. The Traditional Narrator and the 'I Heard' Formulas in Old English Poetry. *Anglo-Saxon England*. 1987. Vol. 16. pp. 45–66. URL: <http://www.jstor.org/stable/44510822>

⁶ Hillebrandt C. Author and Narrator in Lyric Poetry. In D. Birke, T. Köppe (Eds.). *Author and Narrator: Transdisciplinary Contributions to a Narratological Debate*. Berlin, München, Boston: De Gruyter, 2015. pp. 213–234. <https://doi.org/10.1515/9783110348552.213>

⁷ Kjerkegaard S. In the Waiting Room: Narrative in the Autobiographical Lyric Poem, Or Beginning to Think about Lyric Poetry with Narratology. *Narrative*. 2014. Vol. 22. No. 2. pp. 185–202. <https://doi.org/10.1353/nar.2014.0008>

⁸ Genette G. *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Translated by Jane E. Lewin. Ithaca, New York : Cornell University Press, 1980 [1972]. 285 p.

⁹ Smith B. Narrative analysis. In E. Lyons & A. Coyle (Eds.). *Analysing qualitative data in psychology*. 2nd ed. London: Sage, 2016, pp. 202–221.

¹⁰ Папуша І. Що таке наратологія? (огляд концепцій). *Studia Methodologica*. 2005. Вип. 16. С. 29–46.

¹¹ Barthes R. An Introduction to the Structural Analysis of Narrative. *New Literary History*, Vol. 6, No. 2, On Narrative and Narratives. 1975, pp. 237–272.

¹² Rimmon-Kenan Sh. *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. Routledge, 2003. 204 p.

(Д. Бордвел¹³, Б. Річардсон¹⁴) наголошують на обов'язковості причинно-наслідкового зв'язку між ними.

В українському літературознавстві Т. Кушнірова розглядає наратив як літературознавчу категорію, пояснюючи його як «певний погляд на світ, світовідчуття, що проектується через ракурс бачення наратора, котрий може бути різним, у залежності від маски, яку він приміряє»¹⁵. Таке розуміння акцентує світоглядну й ідеологічну функції наративу як способу конструювання реальності у художньому тексті. Системне визначення поняття подає словник за редакцією Р. Гром'яка, де наратив характеризується як «об'єкт та акт повідомлення про справжні чи фіктивні події, здійснюваний одним (кількома) наратором, адресоване одному (кільком) наратору»¹⁶. Власне, сам термін був запроваджений Ц. Тодоровим і ліг в основу формування теорії наративу, що покликана «досліджувати його специфіку, форму та функціонування, компетенцію, спільні та відмінні ознаки оповідей (розповідей), моделювання фабул, визначення відповідних типологічних рядів» і визначається в літературознавстві як наратологія¹⁷. У її межах розглядають не лише сутнісні ознаки наративу, але й специфіку наратора, визначають його функції, типологію.

Традиційно в літературознавстві поняття «наратив» застосовувався переважно до прозових текстів: Т. Кушнірова¹⁸ досліджувала наративні стратегії на матеріалі романів кінця ХХ –

¹³ Bordwell D. *Narration in the Fiction Film*. Univ of Wisconsin Press, 1985. 370 p.

¹⁴ Richardson B. (ed.) *Narrative Beginnings: Theories and Practices*. University of Nebraska Press, 2008. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1dfnv2t>.

¹⁵ Кушнірова Т. Наратив як літературознавча категорія: генеза, ознаки, типологія. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019 № 39. Т. 1. С.130-133.

¹⁶ Гром'як Р. *Літературознавчий словник-довідник*. Київ : ВЦ «Академія», 2006. С. 476.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Кушнірова Т. *Наративні стратегії у романних формах кінця ХХ – початку ХХІ століття*. Полтава: Видавництво «Сімон», 2018. 121 с.

поч. ХХІ ст., Л. Мацевко-Бекерська¹⁹ аналізувала наратив у романі «Помаранчева дівчинка» Ю. Гордера. Та все частіше це поняття розглядають у площині поезії. Одними з перших до цієї проблеми зверталися Л. Белехова та А. Цапів²⁰, які не лише теоретично доводили можливість існування ліричного наративу, але й аргументували його продуктивність на прикладі поетичних текстів Ліни Костенко. Вони трактують ліричний наратив як різновид жанрової специфіки поезії, а поетику наративу художнього тексту, зокрема і ліричного, з позицій когнітивної поетики і наратології тлумачать «як макропоетику, що характеризує текст в аспекті його художньо-естетичної якості й цінності, створюваних лінгвокреативною діяльністю автора (адресанта) шляхом свідомого й підсвідомо (ірраціонального) відбору лінгвостилістичних засобів та наративних прийомів конструювання своєрідного текстового світу поезії, тобто «як дворівневий лінгвокогнітивний мультимодальний конструкт, що складається із наративу як історії про події і нарації як способу творчого вербального та/і невербального конструювання історії»²¹. О. Кульчицька, І. Малишівська та Н. Мандюк²² аналізували художній наратив поетичних творів Майкла Свона, з'ясовуючи особливості функціонування гомодієгетичного наратора й автора.

¹⁹ Мацевко-Бекерська Л. Наратив як засіб організації просторово-часової конфігурації літературного твору. *Вісник Львів. ун-ту ім. І. Франка*. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2011. Вип. 18. С. 52–59.

²⁰ Белехова Л., Цапів А. Поетика наративу війни у ліриці Ліни Костенко. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Германістика та міжкультурна комунікація»*. 2023. № 2. С. 5-14.

²¹ Белехова Л., Цапів А. Ліричний наратив: міф чи реальність? *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Германістика та міжкультурна комунікація»*. 2021. № 2. С. 7–13. DOI: 10.32999/ksu2663-3426/2021-2-1

²² Кульчицька О., Малишівська І., Мандюк Н. Гомодієгетичний наратор і автор у художньому наративі поетичних творів Майкла Свона. *Folium*, 2024. С. 62-68.

Під час аналізу поезії важливо розуміти, що наратив є ширшим поняттям, ніж мотив, оскільки здатен охоплювати й інтегрувати у своїй структурі кілька мотивів. Якщо мотив фіксує окремий тематичний акцент, то наратив формує цілісне смислове наповнення, у межах якого ці мотиви розкривають відповідну історію і задають інтерпретаційні траєкторії для читача.

У соціогуманітарному вимірі наратив виконує також потужну інтегративну й ідеологічну функції, особливо в умовах війни. А. Гаврилюк зауважує, що «майже у перші тижні повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України в інфопросторі почав поширюватися актуальний наратив «Моя хата всюди» як символ згуртованості, небайдужості, відповідальності та потужного національного спротиву загарбникам», а також було актуалізовано первинний зміст наративу «Моя хата скраю» – «першим ворога зустрічаю»²³. У цьому контексті особливого значення набувають інформаційні та культурні меседжі як елементи духовного спротиву: «Важливими, своєчасними і потрібними стали інформаційні меседжі, які поширюються як ознака духовної єдності українців. У моменти найтяжчих випробувань непорушною стіною навколо України вибудовувався духовний фронт»²⁴. Війна з російським агресором продовжується, й українці невтомно виборюють свою незалежність на всіх фронтах, створивши дієвий об'єднавчий наратив сьогодення: «Україна – країна гідності, незламності, волі та свободи. Україна переможе!». Підтримуємо думку А. Гаврилюк, що «саме такою наша держава увійшла в новий етап свого історичного розвитку і саме таким бачимо новітній бренд України, що чинить опір заради свободи – фундаментальної цінності українського народу та її національної ідеї»²⁵. Саме в такому форматі функціонує сучасна укра-

²³ Гаврилюк А. Архетипно-наративний підхід до соціогуманітарного розвитку України в умовах воєнного стану. Питання культурології, 2022. № 40. С. 155. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.40.2022.269369>

²⁴ Там само. С. 160.

²⁵ Там само.

їнська мілітарна поезія, що продукує низку наративів, які формують національний інформаційний простір, переходячи у площину пам'яті й архіву та трансформуючись у глобальне інформаційне поле.

Наратив спротиву і стійкості

Тексти, які вписують сучасну війну в історичний контекст боротьби України, створюють місток між минулими й теперішніми поколіннями, формують національний міф спротиву. Сучасна мілітарна поезія демонструє утвердження незламності та гідності українців, готовності захищати дім і країну ціною власного життя. Центральним елементом цього наративу є переконання, що боротьба за свободу і незалежність – необхідна умова виживання нації.

Ключовим у наративі постає мотив незламності попри травматичні обставини війни. Здатність вистояти, не втратити людську гідність навіть у мезових ситуаціях осмислюється як моральна необхідність. Стійкість ліричного героя перетворює індивідуальний досвід страждання у колективний символ незламності, що єднає суспільство.

Українська поетка, редакторка і журналістка Олена Степаненко, яка на момент повномасштабного вторгнення перебувала у Бучі, пережила два тижні окупації. Про ці дні письменниця розповіла в одному з інтерв'ю: «Їсти ми готували на вогнищі. Там поряд було будівництво, і там же були свердловини з водою, ми брали технічну воду і просто кип'ятили в каструлі. Варили каші, перші два-три дні хтось пік хліб, волонтери приїздили двічі, доки не перекрили дороги. Власниця крамнички роздавала їжу порційно – за кількістю дітей у родині. Якось викручувалися. І так звикли, що насамперед діти, а нам вже що лишиться, то й їсти майже відучилися. І дихати теж. Діти того не розуміли, а ми, дорослі, знали, що означає той запах, який був повсюди всі дні окупації – це трупи. Ми думали, то трупи ворогів. Лише потім дізналися – то були тіла наших мертвих сусідів, яких уби-

ли росіяни. І ми дихали тими тілами. Важко, коли усвідомлюєш це. І вже потім, евакуювавшись до Польщі, я вчилася дихати наново»²⁶. І саме там, у краківській квартирі, з пережитих спогадів народився її перший воєнний вірш, присвячений подрузі-поетці Юлії Стахівській «Усі ми тепер шипшина, Юлю...», де наратив опору вибудовується через біоморфні образи шипшини, «роз'ятреного глоду» та «скривавленого подорожника», що проростають з «оклунків,/наплічників/і валіз», з якими українці евакуюються, а найбільше в утвердженні: «вони вас переможуть – чуєте?». «Вони» – діти-«пагінці/ з нестриженими чорними пазуриками/ і ще довоєнним волоссям/що пахне вже не молоком а димом» – є «світлосинтезом», «колодою в оці смерті», поколінням, що переможе ворогів, які «на танках цілять» в них «колючками автоматів». Поетка переконана:

вони ще зберуть
полуниці на
ваших кістках.
вони чавитимуть їх ногами
в новеньких кросівках
не залишаючи вам навіть такої
надії побачити
світло²⁷.

Ще одна поезія, що ретранслює наратив опору і стійкості, відтворює відчуття глибинної незламності, в якій супротив не припиняється навіть тоді, коли битва може виявитися останньою, – «вогонь чи тільки видимість вогню...» Юлії Мусаковської. Тут він постає як внутрішній метафізичний процес, в якому боротьба відбувається у просторі свідомості. Ліричний

²⁶ Степаненко О., Феофанова І. Пережити окупацію, знайти kota і вчитися дихати: відверте інтерв'ю з поеткою з Бучі Оленою Степаненко. *Посестри. Часопис*. 2023. № 90. <https://posestry.eu/zhurnal/no-90/statya/perezhyty-okupatsiyu-znayty-kota-i-vchytysya-dykhaty-vidverte-intervyu-z>

²⁷ Поміж сирен. Нові вірші війни : збірка поезій / упорядкування, передмова О. Сливинського ; худ. Д. Філіпова. Х. : Віват, 2023. С. 136.

суб'єкт приймає удар раз за разом, перетворюючи травму на джерело витривалості:

не оминаю і не омину
стрілу яка летить у мене гостра
летить і прошиває раз у раз
і знову розвертається й вертає...²⁸

І він робить моральний вибір – «стати і стояти мов гора ... серед боїв биття за існування», уособлюючи собою незрушність і витривалість попри руйнацію війни. Він готовий «приймати на себе міру зла», «ловити удари». Бо навіть до бою стали «син отець/і дух між ними»²⁹. Уводячи ці образи авторка відтворила сакральний вимір опору, тож він тут трактується не як героїчний жест, а як обов'язок – стояти попри біль, приймати удари і не втрачати внутрішнього вогню.

Мотив надії та відродження постає емоційною противагою руйнуванню: попри біль і втрати, у текстах постає віра у майбутнє, у повернення до мирного життя і відбудови. Наратив спротиву поєднує пам'ять про втрати з надією на перемогу, створюючи потужну мотиваційну основу для продовження боротьби. Цей мотив яскраво демонструє Анатолій Дністровий у поезії «брудні березневі сніги...» із циклу «Зима в березні», де на тлі «скелетів згорілих автівок» як символу руйнації, метонімії загибелі, нагадуванням про трагічні наслідки бойових дій, зруйнованих будинків та розбитих вікон, несподівано звучить витончена класична музика – мазурка Шопена³⁰. Її поява створює контраст із довоколишнім «пейзажем» руїн, та тут вона є символом надії, стійкості людського духу, що не зламався навіть у таких обставинах.

²⁸ Там само. С. 124.

²⁹ Поміж сирен. Нові вірші війни : збірка поезій / упорядкування, передмова О. Сливинського ; худ. Д. Філіпова. Х. : Віват, 2023. С. 124.

³⁰ Урись Т. Поетичні стратегії осмислення війни у збірці «Дні тривог» Анатолія Дністрового. *Вісник освіти і науки*. 2025. № 11 (41). С. 1233-1234. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-11\(41\)-1225-1246](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-11(41)-1225-1246)

Це засвідчує, що життя триває, бо «...війна ця невічна/ як і зима /що відступить»³¹.

Наратив спротиву і стійкості не лише відображає пережиту реальність війни, але й впливає на формування майбутнього, конструюючи новий суспільний досвід. Він постає не просто реакцією на трагедію, а концептуальною основою української культурної та психологічної саморефлексії.

Наратив травмованого військового дитинства

Цей наратив в сучасній українській поезії постає як один із найбільш чітких і найглибших вимірів досвіду війни. Він фіксує втрату безпеки, стабільності і мирного середовища: зруйновані будинки, бомбардування, страх смерті, смерть рідних, психологічні та фізичні травми стають частиною щоденної реальності українських дітей. Поезія показує, як дитяча психіка змушена адаптуватися до нових умов, де тривога і страх – постійні супутники. Цей досвід формує новий травматично спотворений спосіб сприйняття дійсності.

Через безпосереднє споглядання насильства, втрат, трагедій, переживання страху й болю змінюється погляд на світ: дитинство швидко втрачає свою природню наївність і безтурботність, поступаючись передчасному дорослішанню. Світ перестає бути простором гри, він стає зоною виживання, де постійно потрібно бути насторожі. Діти намагаються зрозуміти реальність, жорстокі події крізь призму своєї дитячої логіки.

Ще одна категорія травмованих досвідом війни – діти, що змушені емігрувати або ж покинути рідну домівку й переселитись у більш безпечний регіон в Україні, переживаючи втрату простору належності. Те, що було для них звичним, втрачено, а до чужого потрібно адаптуватись, що поступово руйнує відчуття колективної національної й культурної ідентичності й приналежності.

³¹ Дністровий А. Дні тривоги: поезії. Київ: Віхола, 2023. С. 27.

Мотив переживання війни дітьми є одним із центральних у збірці «Дні тривоги» Анатолія Дністрового³². Поет особливо виразно зображує, як жорстока реальність війни проникає у дитячу свідомість, викривлюючи сприйняття світу, зміщуючи межу між буденним і травматичним. Образи дітей постають свідками трагедії, яка назавжди змінила їхнє дитинство. Відкриває збірку поезія про передчуття й підготовку до війни «місяць ми чекали на війну», написана під враженнями від початку повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року. Основним мотивом поезії є очікування війни, що відтворюється на прикладі образу родини, яка готується до можливої небезпеки. Звичайна побутова дія – сушіння сухарів як запас на «чорний день» – символізує напружене передчуття катастрофи, що не виключено супроводжуватиметься окупацією та голодом. Діти ж сприймають ці сухарі як звичайні ласощі. У такий спосіб автор створює своєрідний контраст між дитячою невинністю та безпосередністю і тією загрозою, яка нависла над всією Україною, усвідомленням її з боку дорослих. Та коли зрештою приготування завершуються, приходить війна. І попри всю цю підготовку, приходить вона «несподівано»: не так, як її очікують чи уявляють. Образ дітей у верлібрі символізує надію на майбутнє, яке опиняється під загрозою у зв'язку з наближенням війни.

Центральним постає образ дітей і в поезії «за горизонтом знову канонада». Вони тут – уособлення минулого щастя та мирного життя, провідники до часу, «де ми/були/щасливі»³³, до тієї втраченої реальності зі спокоєм, рідною домівкою, сімейним затишком, яких не порушує «канонада» за горизонтом. Уповільнення дії завдяки енжамбеману створює додаткову інтонаційну напругу та створює відповідний емоційний акцент.

³² Urys T. Childhood During the War as a Space of Trauma in Anatoliy Dnistrov's "Days of Anxiety". *Advances in Domestic and Foreign Philological Science* (October 29–30, 2025. Riga, the Republic of Latvia): International scientific conference. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. С. 37-40.

³³ Дністровий А. Дні тривоги: поезії. Київ: Віхола, 2023. С. 11.

А. Дністровий згадує сліди дітей, які разом з образом білої дороги, де вони залишені, та сніжного вечора уособлюють надію та духовну чистоту, світло навіть у часи темряви та страху. А поряд зі звуками канонади та образом чужинця, що символізують процес вторгнення, є контрастом: вони – життя, майбутнє, а війна – смерть та знищення. Втрата дому, щастя, миру, спокою через війну проходить крізь усю текстову канву твору. Поет осмислює глибокий перелом між минулим, де було щастя, діти, а отже, надія на майбутнє, та теперішнім, затьмареним вибухами та військовим насиллям і знищенням.

У поезії «весяні птахи щебечуть...» війна постає через оптику сусідської дівчинки, яка займається традиційною для дитини діяльністю – малює фломастерами, але зміст малюнків свідчить про глибоко вкорінене почуття тривоги і страху. Вона відтворює «як у небі / літають / червоні валізи і чорні бомби/ сині валізи і зелені бомби/ коричневі валізи і жовті бомби»³⁴. Валізи як символ вимушеної евакуації, втрати дому, бомби – пряма загроза життю. Проте вони яскравих кольорів, що підкреслює спотворення дитячої уяви, яка намагається осмислити катастрофу, яку доводиться переживати доступними їй засобами – через малювання та уяву. Більш того, автор робить акцент і на часовому маркері – дівчинка «уже два тижні не відволікається» від свого заняття і замість того, аби безтурботно гратися, вона «щодня/ фломастерами ретельно малює»³⁵, фіксуючи свої тривоги, які не може подолати в інший спосіб.

У вірші «перед сном вийшов із синочком на вулицю...» відтворено ще одну трагічну трансформацію дитячого сприйняття. Батько показує синові зоряне небо, знайомить із сузір'ями («малу і велику ведмедицю/оріон і лева»³⁶). Але дитина бачить, «як швидко рухаються/схожі на зірки/дві ракети»³⁷.

³⁴ Дністровий А. Дні тривог: поезії. Київ: Віхола, 2023. С. 21.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само. С. 22.

³⁷ Там само.

Ця сцена розкриває глибину травми, якої зазнають українські діти, – дитяча свідомість настільки адаптувалась до воєнних реалій, що з небом у них асоціюються не зорі, а ракети. Для дітей небо не є вже чимось таємничим і загадковим, тепер це місце загрози. Поступово ракети витіснили зорі, а війна – дитинство.

Мотив дитячого переживання війни стає потужним емоційним стрижнем збірки, що розкриває надзвичайно важливу гуманістичну проблему для нашого майбутнього. Крихкість життя та ілюзорність «підготовки» до трагедії, вторгнення війни у дійсність не лише через ракети, а й через зіпсоване дитинство, зруйновані домівки та понівечені життя. Поезія Анатолія Дністрового демонструє, як війна змінює не лише життя, але й світогляд, спосіб бачення світу, особливо дітей. Замість того, аби рости в атмосфері безпеки й любові, вони змушені пристосовуватись до нових умов, які диктує війна – зброя, постійна небезпека смерті, можлива евакуація. Війна поступово перетворюється на повсякденну реальність не лише для дорослих, але й для дітей.

Індивідуальний дитячий досвід постає узагальненим маркером катастрофічності війни у верлібрі Анатолія Дністрового «Дитя нашого часу». Центральним тут є мотив втраченого дитинства: дитина стала свідком руйнування, що змусило її швидше подорослішати, бо «на світлинах не буде дитячих очей»³⁸. Затьмарене, травмоване сприйняття світу передане через образ сивих, мов густий туман, очей. Він не бачить солдатів, які

на бронетранспортерах і танках
... їдуть повз нього
пригощають цукерками шоколадом і тістечками
втішають що скоро все це минеться
і ворогів проженуть...³⁹

³⁸ Дністровий А. Дні тривоги: поезії. Київ: Віхола, 2023. С. 88.

³⁹ Там само. С. 87.

Його погляд спрямований у внутрішній простір пам'яті, де відтворюються втрачені люди й місця: бачить «клавку/з якою ходило на фортепіано/яку батьки вивезли до польщі ще 25 лютого/2022 року», «володьку/який не добіг із мамою до підземного переходу», «сусіда дядька івана/який за своїм гаражем щодня гудів/фрезерувальним станком», «круасани з кафе/на паралельній вулиці/поблизу музичної школи», але цього всього «більше нема»:

нема вулиць

нема музичної школи

нема круасанів і кафе

нема клавки

нема володьки з мамою

нема підземного переходу до якого вони

не добігли

нема сусіда дядька івана його гаража

й фрезерувального станка⁴⁰.

Цей перелік зниклих людей, об'єктів та місць формує каталог знищеної нормальності, а анафора «нема» підсилює відчуття реальності та незворотності втрати.

Ще один акцент, який робить автор, – зміна від відомого до невідомого («нема більше того що було відоме/лише одне невідоме/лише потоки бронетранспортерів і танків...»⁴¹), означуючи цим злам онтологічної стабільності: світ перестає бути звичним і безпечним.

«Босоноге й замурзане» дитя з «сивими очима» є метафорою покоління, яке формується під час війни, це персоніфікований образ «нашого часу». А контраст між «веселими солдатами», які «дружно махають дитині нашого часу», «зіскакують із броні щоб пригостити/солодкою водою/цукерками шоколадом і тістечками» та байдужістю до всіх цих пригощань дитини підкреслює асиметрію між дорослим намаганням нормалі-

⁴⁰ Дністровий А. Дні тривоги: поезії. Київ: Віхола, 2023. С. 88.

⁴¹ Там само.

зувати ситуацію і дитячою травмою. Автор утверджує думку, що війна руйнує і саме бачення світу, особливого дитячого. Сформоване нове покоління, для якого втрата, відсутність і невідомість майбутнього стали базовим досвідом. Текст є етичним свідченням, спрямованим на збереження пам'яті про невидимі, але незворотні втрати війни й колективні травми.

Наратив міграції та біженства у мілітарній поезії

Одним із найглибших травматичних досвідів сучасності, створеним повномасштабною війною та актуалізований в українській мілітарній поезії як потужний наратив, є міграція та біженство. Поезія, народжена з досвіду евакуації, втечі від смерті, тимчасового переселення, фіксує не лише фізичне переміщення в просторі, але й зміщення просторової ідентичності. Супутні образи дороги, руху, кордону, валізи, залишених вдома речей формують топографію втрати, де втеча від війни і насильства стає вимушеною формою виживання.

Саме поняття «біженство» у сучасному науковому дискурсі набуває особливого значення, оскільки в умовах російсько-української війни з'явилася група ВПО – тих, хто залишаючись у межах власної країни, втрачає рідні домівки і звичний для них світ. Це нова форма «бездомності», коли географічні кордони не перетнуті, а екзистенційні вже зруйновані.

Поетичні тексти, що оприявнюють психологічну травму пережитого війни та вимушеної міграції, з'явилися майже одразу. Як слушно зауважує Т. Белімова: «Поезія майже миттєво відреагувала на пережите втікачами від війни. Ідеться про поетичний доробок знаних українських поетес – Юлії Бережко-Камінської, Світлани Дідух-Романенко, Людмили Горової, Анни Малігон, Ольги Ольхової, Оксани Стоміної, Тетяни Яровициної та ін.»⁴².

⁴² Белімова Т. Дискурс вимушеного переміщення в сучасній українській літературі: фікшн і нон-фікшн. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*, 2025. № 2(38). С. 5-14.

Втрата дому відтворюється в мілітарній поезії як руйнування фізичного простору і водночас розрив ідентичності. Домівка для людини є не лише фізичним простором, а й частиною її ідентичності, тому своєї втрати дому, переселення до іншого місця, зокрема за межами держави, призводить до глибокої ідентичної кризи, люди переживають не тільки фізичну втрату, а й емоційну та культурну. Формується відчуття «між двох світів» – свій простір вони покинули, а в новому оточенні вони ще чужі, тож переживають болісний процес адаптації, намагаючись пристосуватися до нового місця, нової культури, норм поведінки. Ускладнюють цей процес мовний бар'єр, соціальна ізоляція, труднощі з працевлаштуванням тощо.

Поетичний наратив біженства формується і через мотив солідарності, допомоги з боку інших людей, співпереживання, а також масштабної гуманітарної допомоги від міжнародної спільноти, надання притулку, медичної допомоги, харчування, психологічної підтримки. У деяких текстах міграція постає як можливість нового початку, побудови нового життя на руїнах старого. У цьому контексті мілітарна поезія намагається осмислити потенціал виживання і трансформації людини в умовах війни.

У поезії Анатолія Дністрового «Вступ до абстракції» транслюється наратив через емоційно-екзистенційну розірваність родини, спричинену війною. Міграція частини родини, зокрема дітей, важко переживається ліричним суб'єктом у нічному, позбавленому світла київському просторі. Автор відтворює два паралельні простори – спокійний Брно та Київ у темряві. Образи дитячих речей, що «сплять» поруч і з дитиною – його «настільні ігри й книжки», «ноти й піаніно» – як знаки перенесеного дому, що виконують компенсаторну функцію, відтворюючи фрагмент втраченої цілісності та забезпечуючи ілюзію нормальності у чужому просторі. Міграція постає тут не як рух, а як тривалий стан розламаного родинного співбуття, де війна переписує споконвічний екзистенційний досвід сім'ї.

Наратив міграції і біженства стає одним із ключових способів відтворити сучасний український досвід втрати й водночас знаходити сили жити далі.

Наратив свідчення та пам'яті як поетичний архів війни

Одним із наративів, які транслює сучасна українська поезія, що осмислює воєнний досвід, є наратив свідчення. У його межах ліричний суб'єкт постає безпосереднім очевидцем подій: обстрілів, втечі, окупації, бойових дій, що визначає особливий статус мовлення цих творів – між художнім висловлюванням та документом пережитого. І тут текст набуває особливого значення: він починає виконувати не лише і не стільки естетичну функцію, скільки меморіальну, фіксуючи фрагменти реальності, які мають закарбуватися і передаватися наступним поколінням. Такий наратив виконує функцію фіксації реальності, це свідчення, позбавлене епічної дистанції, формує своєрідний «поетичний архів» війни, в якому індивідуальний досвід набуває значення колективної пам'яті та стає способом збереження правди про травматичні події.

До аналізу мілітарних наративів сучасних поетичних текстів зверталася Лідія Кавун, яка розглядала теми пам'яті й тожностей на прикладі лірики Олексія Бика, Ігоря Астапенка, Оксани Рубаняк, Максима Кривцова, Вікторії Амеліної. Зокрема, свою увагу фокусувала на конструюванні способів пам'ятання і відповідно формування різновидів пам'яті в сучасній українській поезії та важливості збереження національної ідентичності.

Яскраво цей наратив транслює поезія Анатолія Дністрового «Ненаписаний воєнний живопис», де протиставляється мистецький простір та реальність війни. Образ «просторої й світлої майстерні» функціонує як символ довоєнного, гуманістичного уявлення про мистецтво, що ґрунтується на гармонії, виборі теми та свободі творчого жесту. Однак кожна спроба письма – про дерева, міста, повітря чи навіть тварин – зазнає краху через вторгнення війни, яка руйнує естетичну дистан-

цію між митцем і дійсністю. Образи живого й неживого постають жертвами цієї війни, тут «дерева страждають як люди та звірі»:

вони скоцюрблені й поранені
часто посічені осколками й обдерті кулями...

не можу знайти потрібні кольори
щоб передати їхній крик...⁴³

Він не може писати і про тварин, бо вони «настільки нажахані що здригаються від найменшого шуму», «їхні виснажені очі сповнені відчаю й крику/ а змарнілі тіла тремтять»⁴⁴.

Ліричний суб'єкт як митець хоче «писати наші міста й квартали», але розуміє, що його «візії далекі від реальності»: він не зможе передати ті «страшні руйнування й завали/ в яких перемішалися людські речі й останки/арматура й бетон», бо «нема такого полотна/щоб вмістило ці безконечно-страшні картини руйнувань»⁴⁵. Він не може написати і повітря, бо в ньому витає «незрозумілий сморід», який «наповнює наші міста і села», але його не можливо передати на полотні – «сморід від розірваних боєзарядів/ і трупів які розкладаються під сонцем/дрібних непомітних частинок пилу і скла/що від кожного вибуху ранять трахеї тим хто/дихає». Ліричний герой задається риторичним запитанням: «хіба таке повітря можливо написати»⁴⁶.

Подробиці, які згадує ліричний герой-митець, – «червоний манікюр убитої жінки в бучі», «синьо-жовтий браслетик закатованого в ізіюмі»⁴⁷ – як конкретні маркери, що виводять поезію у площину наративу свідчення. Саме ці реальні деталі, які лягають на художнє полотно, фіксують війну як незаперечний факт злочину. Наратив свідчення формується тут як пое-

⁴³ Дністровий А. Дні тривоги: поезії. Київ: Віхола, 2023. С. 66.

⁴⁴ Там само. С. 67.

⁴⁵ Дністровий А. Дні тривоги: поезії. Київ: Віхола, 2023. С. 66.

⁴⁶ Там само. С. 67.

⁴⁷ Там само.

тика прямої присутності в травматичній події, де ліричний герой-митець не створює художню реальність, а фіксує власну нездатність дистанціюватися від пережитого досвіду війни. Ліричний суб'єкт постійно повертається до реальності війни. Зорова фіксація – «картини реальності вперто стоять перед очима» – позначає примусовий характер свідчення, у якому бачення не є актом вільного споглядання, а радше формою травматичної прив'язаності до пережитого досвіду, що не піддається витісненню з пам'яті чи естетичному дистанціюванню.

Війна постає настільки фатальною подією, що руйнує сам інструментарій естетичного осмислення. Автор уводить мотив відмови від репрезентації, що підкреслюється дієслівними конструкціями «хочу писати», але «не можу їх написати», «не можу знайти», «хіба я передам», «я не здатний», «я навіть не зможу», «я не смію»⁴⁸. Ці повторювані конструкції діють як маркери етичного самозастереження, а відсутність «потрібних кольорів» чи «такого полотна» вказує на розрив між досвідом війни та «мовою» мистецтва. Але тут не йдеться про мовчання митця, радше про страх спотворення радикальності трагедії. Автор формує наратив свідчення через мотиви неможливості репрезентації, тілесної задухи та сенсорної перенасиченості, яку несе з собою війна, жаху й болю настільки багато, що їх стає важко навіть усвідомити, а не те, щоб відтворити на полотні живопису.

Мотив жертвовності та пам'яті займає окреме місце. У поетичних текстах вшановують загиблих, фіксують їхню жертву як підґрунтя майбутньої перемоги, пам'ять про них стає джерелом внутрішньої сили і морального обов'язку. Верлібр «Ранковий гарнізон» написаний з характерними для Анатолія Дністрового документальністю та щоденниковою інтонацією, підкреслено суб'єктивною оптикою ліричного «Я», що створює ефект безпосередньої присутності й наближає текст до хронікального запису воєнної повсякденності. Провідним у

⁴⁸ Там само. С.66-67.

творі є мотив пам'яті й ушанування загиблих, який розкривається через відповідні ритуальні образи: «удари в дзвіночок ... рівно стільки/скільки не стало життів», тужлива мелодія горна, хвилина мовчання. Пам'ять тут постає не як абстрактна категорія, а як щоденний етичний обов'язок гарнізону, вписаний у ритм його життя.

Війна – це не абстрактне явище чи історичне поняття, це жива тканина пам'яті, сукупність доль та втрат, закарбованих у конкретних іменах. У своїй поезії підтверджує це Максим Кривцов з позивним «Далі», який загинув у віці 33 років 7 січня 2024 року під час ворожого мінометного обстрілу на Харківщині. Його поезія нерозривно асоціюється з такими рядками його тексту: «Коли мене запитають/що таке війна/я без роздуму відповім:/імена»⁴⁹. Війну він бачив безпосередньо, тому для нього вона є не датами чи зведеннями, а насамперед іменами тих, хто був поруч, кого вже немає і кого не можливо забути. Кожне ім'я як знак присутності й водночас втрати, маркер особистої й колективної пам'яті. Збірка «Вірші з бійниці» представляє галерею імен втрачених на війні життів.

Поезія «Він переїхав у Бучу в середині березня 2021-го» вибудована як багатоголосий наратив пам'яті, де приватні біографії звичайних людей перетворюється на свідчення війни. Фрагментарна композиція, в якій окремі життєві історії поєднуються повторюваними образами й рефренами і як в мозаїці формують цілісну картинку.

Історія кожного починається з мирного життя. Перший – хлопець із Бучі з орендованої квартири в цоколі, що завів кота, ходив на англійську і в тренажерку, «любив дивитись, як падає сніг», «слухав Радіохед, старі альбоми Океану Ельзи, дощ, грім і стукіт серця дівчинки». Автор навмисне нагромаджував абсолютно буденні деталі, підкреслюючи у такий спосіб крихісткість «уроку, що зветься "Спокійне життя"», який раптово і

⁴⁹ Кривцов М. Вірші з бійниці: поезії. 2-ге вид. Київ: Наш Формат, 2024. С.27.

безповоротно закінчується. Кіт тікає в поле і стає «вітром», ніби розсіюючись, а хлопець зводиться до номера на хресті, де «наче на айді-картці написано:/Тут спочиває номер 234 вічна пам'ять»⁵⁰.

Друга – дівчина, що «мріяла про мандрівку в Патагонію», «про роман із рок-музикантом», «планувала написати книгу» про пам'ять, любила свій велосипед/морозиво зі згущівкою»...⁵¹ Її життя зіbrane з уяви, спогадів та нездійснених майбутніх можливостей. Вона зазнала особистих травм: загибель батька у 2014 р., переїзд до Італії матері, самотність. Та з початком повномасштабної війни, «коли зима вирішила залишитися щонайменше до наступної осені/гучно і боляче сповістивши про це»⁵², вона не тікає, а заварює трави і несе їх у термосі «хлопцям із тероборони» і ця турбота стає формою спротиву. Її життя завершується номером 457, закарбованим на хресті, «наче татуювання».

Третя – жінка 54 років, що працювала в комунальному підприємстві та носила синю робу «Епіцентр», їздила на велосипеді та фарбувала нігті у багрянний. Вона була звичайною жінкою, життя якої було наповнене роботою, хатніми справами, буденним ритмом щоденної рутини і своїх маленьких радощів. Її життя обірвалося 5 березня («розіпнули чергою кпвт», «коли вона повертала на свою вулицю/ їдучи на велосипеді») і назажди перетворилося на номер 451 на хресті, як «на дошці оголошень»⁵³.

Війна перетворила життя на масове мучеництво і таких номерів, як нових Голгоф, з'являлося багато «на вулицях і на полях» з єдиною різницею: «кулі замість цвяхів», «артилерія замість списів». І тут сакралізація страждання постає як моральне свідчення подій, про які вже не можуть розповісти їх учасники. І залишається лише рахувати, але не життя («дні до

⁵⁰ Там само. С. 10.

⁵¹ Там само. С. 10.

⁵² Там само. С. 11.

⁵³ Там само. С. 14.

літа», «кошенят», «дітей», «зорі» «до ста, засинаючи»), а смерть:

Тут спочиває номер 176 вічна пам'ять

Тут спочиває номер 201 вічна пам'ять

Тут спочиває номер 163 вічна пам'ять

Тут спочиває номер 308 вічна пам'ять⁵⁴

Імен героїв історій немає, бо війна знеособлює втрати, зводячи життя мирних людей до сухої статистики, чисел у зведеннях та написів на хрестах. Але автор подає їхні історії так, щоб кожен номер знову став людиною, а пам'ять про них залишилася не абстрактною, а етичною дією. Поезія тут виконує роль своєрідного меморіалу, в якому образи реальних людей продовжуватимуть жити, опираючись забуттю та формуючи спільну національну пам'ять про кожного загиблого у цій війні. Галерею образів війни продовжує образ медицині з позивним «Марія» з поезії «"Марія" "Голгофі"». Так поезія перетворюється на акт пам'ятання: «називання імен» стає способом зберегти людяність у нелюдських обставинах і вписати досвід війни в спільний наратив пам'яті.

Наратив пам'яті відтворює у поезії збірки «Абрикоси Донбасу» (2015) Любов Якимчук. Він актуалізується в неї через мотив трагічного шляху від втрати дому до його повернення, «від мотиву втраченого/розкладеного будинку до усвідомлення екзистенційного простору повернення до Свого Дому»⁵⁵. Як стверджує Г. Косарева, «тема пам'яті у книзі вербалізується через часопросторові координати», зокрема вже у її назві «чітко окреслено, географічно визначено просторовий топос Донбасу як травмоландшафту і місця пам'яті про покинутий / втрачений дім», а «семантика цього топосу розширюється образами абри-

⁵⁴ Кривцов М. Вірші з бійниці: поезії. 2-ге вид. Київ: Наш Формат, 2024. С. 14.

⁵⁵ Косарева Г. Травматичні місця пам'яті у збірці поезій «Абрикоси Донбасу» Л. Якимчук// Поліщук О., Підпригора С., Косарева Г. Модель пам'ятів українській пост/модерністській літературі: колективна монографія. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. С. 67.

кос як маркеру рідної домівки, що асоціюється із запахом "абрикосового коріння життя"», як «індикатор "межі" між Своїм і Чужим Домомпростором» і «водночас це межова територія, бо "Там, де не ростуть абрикоси, починається Росія"»⁵⁶.

Важливим аспектом є віра у відновлення країни та непохитність цінностей, які війна не здатна знищити. Однією з таких цінностей є дім як сакральний простір, який потрібно захищати, оскільки саме він уособлює життя, пам'ять та тяглість буття. І в поетичній сповіді Любові Якимчук, підкреслює Г. Косарева, «наскрізним універсальним топосом ... є дім, пов'язаний із просторовою актуалізацією образу малої батьківщини, а також концептом родинної пам'яті, сакральним/міфологізованим місцем і водночас драматичним мотивом "бездомності"»⁵⁷.

У поезії «ШРАМ-МАРШ» письменниця відтворює глибоку екзистенційну травму – втрату дому в умовах війни, причому йдеться не просто про констатацію руйнування житла, вона декларує зникнення самого поняття дому як безпечного, стабільного простору, що дарує відчуття захищеності й укоріненості.

Глобальніших об'ємів набуває руйнація дому в межах малої батьківщини у поезії «Розкладання», де письменниця в розпачі ставить риторичні запитання, описуючи увесь катастрофізм війни, яка прийшла до її рідної домівки:

не кажіть мені про якийсь там Луганськ
він давно лише ганськ
лу зрівняли з асфальтом червоним
мої друзі в заручниках –
і до нецька мені не дістатися
щоби витягти із підвалів, завалів та з-під валів...

Первомайськ розбомбили на перво і майськ...

⁵⁶ Косарева Г. Травматичні місця пам'яті у збірці поезій «Абрикоси Донбасу» Л. Якимчук// Поліщук О., Підпригора С., Косарева Г. Модель пам'ятів українській пост/модерністській літературі: колективна монографія. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. С. 65.

⁵⁷ Там само.

а де бальцево?

де моє бальцево?..

уже більше ніхто з людей не родиться⁵⁸.

І попри переживання усіх драматичних подій війни на українському Сході, авторка «вибудовує через болісні візії "абрикосове коріння / абрикосове життя /абрикосове щастя", наголошуючи на віднайденні цілісності свого Дому – Донбасу та свого буття у ньому»⁵⁹.

Висновки

Наратив є не лише інструментом художнього осмислення дійсності, але й ключовим чинником інформаційного та культурного протистояння. Сучасна українська мілітарна поезія формує власний наративний простір, протистоячи дезінформаційним наративам росіян, формуючи автентичну інтерпретацію подій. Поетичний дискурс розкриває емоційну глибину й рефлексію індивідуального й колективного досвіду, відтворюючи внутрішній стан людини в умовах війни. Аналіз домінантних наративів сучасної української мілітарної поезії – наративи спротиву і стійкості, травмованого війною дитинства, міграції і біженства, свідчення і пам'яті – формує цілісну картину війни як екзистенційного зламу та історичної трагедії. Наратив опору і стійкості, що транслює поезія, утверджує ідею незламності українського суспільства у цьому збройному протистоянні, акцентує на бажанні вистояти, зберегти гідність завдяки моральному стрижню, властивому козацькому характеру та українському менталітету. Наратив травмованого війною дитинства репрезентує руйнівну силу війни, спрямовану насамперед на дітей, позбавляючи їх безпеки і звичного ди-

⁵⁸ Якимчук Л. Абрикоси Донбасу: поезії. Львів: Видавництво Старого Лева, 2024. С. 68-69.

⁵⁹ Косарева Г. Травматичні місця пам'яті у збірці поезій «Абрикоси Донбасу» Л. Якимчук// Поліщук О., Підпригора С., Косарева Г. Модель пам'ятів українській пост/модерністській літературі: колективна монографія. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. С. 67.

тинства, акцентуючи на утвердженні їх як символу майбутнього, за яке насамперед і триває боротьба. Наратив міграції і біженства осмислює досвід втрати дому, вимушеного переміщення й відповідної травми. Наратив пам'яті й свідчення фіксує воєнний досвід як обов'язок документування подій, перетворюючи поезію в акт історичного свідчення.

Мілітарна поезія постає як архів війни і водночас наративний простір України у глобальному інформаційному полі, де суспільство має зрозуміти, що перемога України у сучасній російсько-українській війні – це не перемога однієї країни над іншою, це перемога цивілізованості над тоталітаризмом і диктатурою, перемога справедливості, правди й добра над фальшем, брехнею і злом, це стратегічне питання майбутнього устрою всього світу: що буде правити далі – диктатура чи свобода слова й культура прав людини, тоталітаризм чи громадянське правове демократичне суспільство? Ці питання сьогодні Україна вирішує живою силою на полі бою та дипломатією на міжнародних переговорах.

Література

1. Андрущенко В. Етика війни. *Культурологічний альманах*. 2023. Вип. 2. С. 125-130. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.16>
2. Белімова Т. Дискурс вимушеного переміщення в сучасній українській літературі: фікшн і нон-фікшн. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2025. № 2(38). С. 5-14. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2025.38.01>
3. Белімова Т. Поетична візія російсько-української війни: від Шевченка до сучасності. *Шевченкознавчі студії*. 2024. Вип. 1(1). С. 5-31. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shs_2024_1\(1\)_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Shs_2024_1(1)_3)
4. Белєхова Л., Цапів А. Ліричний наратив: міф чи реальність? *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Германістика та міжкультурна комунікація»*. 2021. № 2. С. 7-13. DOI: [10.32999/ksu2663-3426/2021-2-1](https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2021-2-1)
5. Белєхова Л., Цапів А. Поетика наративу війни у ліриці Ліни Костенко. *Науковий вісний Херсонського державного університету. Серія «Германістика та міжкультурна комунікація»*. 2023. № 2. С. 5-14. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2023-2-1>

6. Блекер У. Наративи навколо війни: параполеміка, травма та етика в українських репрезентаціях війни на Донбасі. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*. 2022. Vol. IX, № 1. С. 17-37. DOI: <https://doi.org/10.21226/ewjus706>
7. Гаврилук А. Архетипно-наративний підхід до соціогуманітарного розвитку України в умовах воєнного стану. *Питання культурології*. 2022. № 40. С. 149-165. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.40.2022.269369>
8. Гром'як Р. Літературознавчий словник-довідник. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 752 с.
9. Дністровий А. Дні тривоги: поезії. Київ: Віхола, 2023. 152 с.
11. Кавун Л. Наративи етичної пам'яті, війни й тотожностей у сучасній українській літературі. *Slavica Wratislaviensia*. 2025. № 181. С. 149-161. DOI: <https://doi.org/10.19195/0137-1150.181.11>
12. Косарева Г. Травматичні місця пам'яті у збірці поезій «Абрикоси Донбасу» Л. Якимчук// Поліщук О., Підопригора С., Косарева Г. Модель пам'ятів українській пост/модерністській літературі: колективна монографія. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. С. 65-74.
13. Кривцов М. Вірші з бійниці: поезії. 2-ге вид. Київ: Наш Формат, 2024. 192 с.
14. Кульчицька О., Малишівська І., Мандюк Н. Гомодієгетичний наратор і автор у художньому наративі поетичних творів Майкла Свона. *Folium*, 2024. С. 62-68. DOI: <https://doi.org/10.32782/folium/2024.5.9>
15. Кушнірова Т. Наратив як літературознавча категорія: генеза, ознаки, типологія. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019. № 39. Т.1. С. 130-133. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.39.1.31>
16. Кушнірова Т. Наративні стратегії у романних формах кінця ХХ – початку ХХІ століття. Полтава: Видавництво «Сімон», 2018. 121 с.
17. Мацевко-Бекерська Л. Наратив як засіб організації просторово-часової конфігурації літературного твору. *Вісник Львів. ун-ту ім. І. Франка*. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2011. Вип. 18. С. 52-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_in_mov_2011_18_8
18. Папуша І. Що таке наратологія? (огляд концепцій). *Studia Methodologica*. 2005. Вип. 16. С. 29-46. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/3623>
19. Поміж сирен. Нові вірші війни: збірка поезій / упорядкування, передмова О. Сливинського ; худ. Д. Філіпова. Х.: Віват, 2023. 496 с.
20. Руденко М. Наративна структура художньої прози Миколи Хвильового : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Київ, 2004. 20 с.
21. Степаненко О., Феофанова І. Пережити окупацію, знайти кота і вчитися дихати: відверте інтерв'ю з поеткою з Бучі Оленою Степаненко. *Посестри. Часопис*. 2023. № 90. URL: <https://posestry.eu/zhurnal/no->

[90/statya/perezhyty-okupatsiyu-znayty-kota-i-vchytysya-dykhaty-vidverte-intervyu-z](#)

22. Ткачук О. Наратологічний словник. Тернопіль: Астон, 2002. 173 с.
23. Урись Т. Поетичні стратегії осмислення війни у збірці «Дні тривоги» Анатолія Дністрового. *Вісник освіти і науки*. 2025. № 11 (41). С. 1233-1234. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-11\(41\)-1225-1246](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-11(41)-1225-1246)
24. Якимчук Л. Абрикоси Донбасу: поезії. Львів: Видавництво Старого Лева, 2024. 132 с.
25. Barthes R. An Introduction to the Structural Analysis of Narrative. *New Literary History*, Vol. 6, No. 2, On Narrative and Narratives. 1975, pp. 237-272.
26. Birke D., Köppe T. (Eds.). Author and Narrator: Transdisciplinary Contributions to a Narratological Debate. Berlin, München, Boston: De Gruyter, 2015. 280 p.
27. Bordwell D. Narration in the Fiction Film. Univ of Wisconsin Press, 1985. 370 p.
28. Caruth C. Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History. Johns HopkinsUP, 1996.
29. Genette G. Narrative Discourse Revisited. Translated by Jane E. Lewin. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1988 [1983]. 175 p.
30. Genette G. Narrative Discourse: An Essay in Method. Translated by Jane E. Lewin. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1980 [1972]. 285 p.
31. Hillebrandt C. Author and Narrator in Lyric Poetry. In D. Birke, T. Köppe (Eds.). Author and Narrator: Transdisciplinary Contributions to a Narratological Debate. Berlin, München, Boston: De Gruyter, 2015. pp. 213-234. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110348552.213>
32. Kjerkegaard S. In the Waiting Room: Narrative in the Autobiographical Lyric Poem, Or Beginning to Think about Lyric Poetry with Narratology. *Narrative*. 2014. Vol. 22. No. 2. pp. 185-202. DOI: <https://doi.org/10.1353/nar.2014.0008>
33. Nguyen V. Just Memory: War and the Ethics of Remembrance. *American Literary History*, 2013. 25(1), pp. 144-163. DOI: <https://doi.org/10.1093/alh/ajs069>.
34. Parks W. The Traditional Narrator and the 'I Heard' Formulas in Old English Poetry. *Anglo-Saxon England*. 1987. Vol. 16. pp. 45-66. URL: <http://www.jstor.org/stable/44510822>
35. Porter Abbott H. The Cambridge Introduction to Narrative. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2008. 276 с.
36. Richardson B. (ed.) Narrative Beginnings: Theories and Practices. University of Nebraska Press, 2008. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1dfnv2t>.
37. Rimmon-Kenan Sh. Narrative Fiction: Contemporary Poetics. Routledge, 2003. 204 p.

38. Smith B. Narrative Analysis. In E. Lyons & A. Coyle (Eds.). *Analysing qualitative data in psychology*. 2nd ed. London: Sage, 2016, pp. 202-221.

39. Urys T. Childhood During the War as a Space of Trauma in Anatoliy Dnistrovsky's "Days of Anxiety". *Advances in Domestic and Foreign Philological Science (October 29–30, 2025. Riga, the Republic of Latvia): International scientific conference*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. C. 37-40.

*Пухонська Оксана Ярославівна,
доктор філологічних наук,
професор кафедри
української мови і літератури
Національного університету «Острозька академія»,
гостьовий професор Інституту україністики
Варшавського університету,
провідний науковий співробітник
УДУ імені Михайла Драгоманова*

ІДЕНТИЧНІСНІ МАРКЕРИ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ ВІЙНИ: ЛІТЕРАТУРНІ ВЕРСІЇ

***Анотація.** Від 2014 року українська література сформувала тематично багатий дискурс російсько-українського збройного протистояння, яке дає до розуміння сучасному читачеві не лише проблеми реального часу. Важливим у цьому випадку є наголос на ролі і значенні національної пам'яті в подіях, що відбуваються. Сучасні автори активно відкривають і викривають травматичний досвід періодів імперського колоніалізму й радянського тоталітаризму, даючи до розуміння, що ця війна вимагає чіткого і логічного визначення: хто ми є у стосунку до свого минулого, в ситуації актуальних викликів і у візії українського майбутнього. А отже, йдеться про важливу проблему ідентичності, яку війна пріоритетизує особливо на етапі її повномасштабного тривання.*

***Ключові слова:** ідентичність, травма, пам'ять, література, війна.*

Вступ

Актуальна дійсність ставить перед сучасною людиною доволі складні екзистенційні виклики, які для неї часто видаються не те, щоби непосильними, а радше незбагненними. В епоху розвинених технологій, швидких глобалізаційних процесів та, здавалось би, усталених гуманістичних цінностей, опинитися в ситуації війни в найбрутальніших її проявах – це ситуація, до якої сучасники природно не могли бути готовими. Проте тривалість бойових дій на території України вже понад десятиліття призвела до того, що українці змушені були адапту-

ватися до ситуації, в якій випало жити і шукати в ній конструктивні можливості для національного самозбереження.

Відтак, актуальне дослідження передбачає вивчення цих можливостей у сфері культури, а конкретніше – літератури. Впродовж останніх років повномасштабної воєнної агресії Росії проти України значно зросла кількість творів, які у різний спосіб намагаються зафіксувати й осмислити цей досвід. Відтак з'являються і численні дослідження, які допомагають зрозуміти і механізми конструювання літературного дискурсу війни, і значення та цінність таких текстів як для сучасників, так і для прийдешніх поколінь читачів. Серед таких належить згадати праці Т. Гребенюк, Я. Поліщука, Т. Пастуха, І. Котика, О. Бондаревої та ін.

Актуальна ж студія має за мету з'ясувати змістові особливості тексту війни, відповідно до хронології його виникнення. Основний дослідницький акцент зосереджено на літературній інтерпретації проблеми національної ідентичності в контексті воєнних переосмислень травматичної пам'яті минулого, яка є наслідком колоніальної репресивної політики Росії в різних її історичних іпостасях.

(Не)пам'яттєві наслідки ідентичнісних протистоянь

Незважаючи на територіальні та геополітичні претензії Російської Федерації, справжні причини цієї війни значно глибші і складніші. Пов'язані вони, по-перше, із колоніальними амбіціями агресора, спрямованими на відновлення статусу гегемона над країнами, які до розпаду СРСР перебували у сфері безпосереднього впливу Росії. Пострадянська розосередженість та економічна стагнація призвели до того, що Україна *de facto* залишалася у силовому полі впливу РФ. Однак чим більше цей вплив послаблювався, тим агресивнішими ставали заяви російських політиків щодо незалежного статусу України. Особливо напруженими стосунки стали після перемоги Помаранчевої революції. Проте тоді, у 2005-му, ситуацію до певної міри вдалося вирівняти. Натомість Революція гідності осені-

зими 2013-2014 рр. увиразнила безкомпромісні ментальні політичні пріоритети України, основані на остаточному вивільненні з-під будь-якого впливу східного сусіда.

Ярослава Верменич, аналізуючи історію російсько-українських відносин, говорить про «зіткнення протилежних за своїм змістом самоідентифікацій – української національної та російської імперської»⁶⁰. Учена акцентує на важливій відмінності України та Росії у пострадянській візії держави, що, власне, характеризує радикально протилежні чи навіть ворожі ідентичнісні настанови обох народів. Покликаючись на висновки німецького дослідника Г. Зімона⁶¹, Верменич стверджує, що «українці, як і естонці чи словаки, сприймають національну державу європейського типу як здійснення історичної мрії і як гарантію продовження існування нації в майбутньому <...>. У баченні росіян національна держава означає самообмеження і відмову від імперії»⁶². Іншими словами, у випадку України незалежність стає перспективою виходу з історичної стагнації, шляхом одужання від травматичного досвіду тривалого колоніалізму. Для Росії ж – це початок травми, пов'язаної зі втраченою статусу гегемона над тими, на тлі кого/чого виправдовувалися власні поразки, нереалізовані проєкти, деміфологізація величч тощо.

Це небезпечно також тому, що імперська ідентичність насправді була штучно імплементована росіянам, які, по-суті,

⁶⁰ Верменич Я. «Війни ідентичностей»: українсько-російське цивілізаційне протистояння у когнітивно-дискурсивному вимірі. Нарис. Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2023. С. 52.

⁶¹ Зімон Г. На шляху від радянської системи до національно-державного устрою: інтеграція чи розпад?. *Етнічні меншини Східної і Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспектив розвитку*. Київ, 1994. С. 44-46.

⁶² Верменич Я. «Війни ідентичностей»: українсько-російське цивілізаційне протистояння у когнітивно-дискурсивному вимірі. Нарис. Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2023. С. 53.

були і залишаються у стані внутрішньої колонізації з боку власних правителів. Цей стан і процес спостерігаємо практично на всіх етапах історичного розвитку: Російської імперії, РСФРР, Російської Федерації. Александр Еткінд однією із найбільш виразних рис цього явища вважає суттєву культурну дистанцію між так званими вищими і нижчими класами. За переконанням дослідника, державу і селян, які становили більшість населення Росії, розділяла прірва, хоча саме селяни забезпечували функціонування держави фінансовими і людськими ресурсами⁶³. Тобто так звана велич російського народу фактично обмежувалась окремими суспільними верствами, що представляли владу чи були близькими до неї. Втрата будь-якого васала для Росії й росіян означала оголення власної «недоімперськості».

Конфліктну ситуацію загострювала також особливість етнічної неоднорідності в Україні, де, на відміну від Росії, на цьому активно спекулювали як владні еліти Радянського Союзу, дискримінуючи одних (українців, кримських татар) і пріоритетизуючи інших (переважно росіян), так і проросійські політики вже незалежної української держави. Проблема самовизначеності набувала тим більшого загострення, чим стійкіше розвивався європейський вектор українських міжнародних стосунків та національне спрямування внутрішньої політики. Ще на початку 2000-х дослідник Микола Рябчук порушив доволі дискусійну проблему «двох Україн»⁶⁴, основу, окрім політичних особливостей, також і на важливих пріоритетах політики пам'яті минулого і візії майбутнього держави. Ідеться тут не так про регіональні особливості візії України та можливості/ не-можливості спільної національної ідентичності. Проблема стосується вироблення стратегії щодо минулого, яке, по суті, визначало і визначає пріоритети майбутнього. За переко-

⁶³ Etkind A. Internal Colonization: Russia's Imperial Experience. Cambridge: Polity Press 2011.

⁶⁴ Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. Київ: Критика, 2003.

нанням Рябчука, «згадана суперечність, однак, треба визнати, має головно ідеологічний характер: "дві України", окреслені тут, є радше абстрактними ідеями, аніж виразними геополітичними цілостями, що реально протистоять одна одній»⁶⁵. Утім, як згодом виявилось, саме цей чинник зіграв знакову роль у вибуху реальної війни між Росією та Україною.

Регулярно підживлювані просійськими політиками з подачі Росії ідеї «братерства», «рідності російської мови», «елітарності російської культури», «канонічності російської церкви» призвели до суттєвої конфронтації на тлі викриття репресій, геноциду, національної дискримінації українців Росією на різних етапах утілення її колоніальної політики. Зміст сучасних російських наративів ув освітньому, культурному та релігійному середовищах України радикально розходився з радянською ідеологією так званої соціальної та економічної рівності, культурного самовизначення тощо. Ностальгія за «совком» мала радше психологічний характер і була пов'язана зі спогадами покоління, молодість якого припала на 70-80-ті роки минулого століття. Йоакім Екман і Йонас Лінде зауважують, що, однак, у повсякденній мові це явище «вказує на щось більше, ніж просто сентиментальна туга за добрими старими часами. Воно несе в собі конотації чогось не зовсім справжнього, вибіркового образу минулого»⁶⁶.

Так чи так, але питання самовизначеності чи не найгостріше постає наприкінці 2013 року, коли Україна уже *de jure* обирає шлях подальшого розвитку поміж Європейським Союзом і так званим Митним союзом, що був черговим гібридом СРСР. На підставі цього вибору вибухає Революція гідності, що насправді акумулює в собі весь тривалий процес сепарування від Росії. Власне ця історична подія чи не вперше змусила прак-

⁶⁵Рябчук М. Дві України. *І: дискусія*. URL: <http://www.jimagazine.lviv.ua/diskusija/arhiv/ryabchuk.htm>

⁶⁶ Ekman J. & Linde J. Communist nostalgia and the consolidation of democracy in Central and Eastern Europe. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 2005. 21:3. 356 p.

тично увесь Захід заговорити про Україну як про суб'єкта на геополітичній мапі світу.

Саме під час Євромайдану Україна входить у активну фазу деколонізації, яка трансформується у російсько-українське протистояння на Донбасі, а через вісім років і в повномасштабну війну. Важливо розуміти, що ця війна засвідчує, як потужно Росія упродовж усього пострадянського періоду напружувала механізми маніпуляції українцями через культивування імперських та радянських ідентичнісних маркерів, зокрема через пропагування вибіркового образу минулого, заперечуючи або перекручуючи політику репресій та геноциду українців, як акцентують Екман та Лінде. Це спрацьовувало особливо там, де ностальгія за СРСР перекреслювала будь-які логічні спроби імплементувати державотворчі національні проєкти, що природно демаскували найсакральніші советські культи: так званої «победи» чи «великої вітчизняної війни».

Тримання значної частини населення України в силовому полі притягання російських псевдоісторичних наративів було успішним, з огляду на маніпуляцію важливими для будь-якої етнічної нації чинниками: мовою, релігією, культурою. Саме тому пропагандистські медіа країни-агресора дуже часто акцентували увагу на нібито загроженості російськомовних громадян України, на перспективі їхніх переслідувань, на посяганнях на православну церкву московського патріархату тощо. Парадоксально, але найефективніше ця пропаганда діяла в тих регіонах, де саме російські ідентичнісні маркери були домінуючими і абсолютно нічим не загроженими упродовж всього періоду від 1991 року. Такі наративи інтенсифікувалися здебільшого перед президентськими чи парламентськими виборами. Варто зазначити, що прийняття гібридної інформації сприяла також пам'яттєва невизначеність (різний стосунок до національного минулого, зрештою, й різний досвід цього минулого мешканців українських Сходу і Заходу) та непропрацьована колоніальна (найбільше тоталітарна) травма.

Українські події 2013–2014 років уявляли вчергове, що формальний розпад Радянського Союзу надовго вкорінив у пострадянських суспільствах незворотні процеси атрофування національних пам'ятей. Євромайдан, анексія Криму, а згодом воєнні дії на українському Донбасі укотре засвідчили неконкурентноспроможність імперіальних амбіцій Росії в умовах сучасної глобалізації світу. Що важливіше – ці події також стали виразником активної фази тривалої декомунізації і деколонізації українського суспільства в різних сферах його життя. На їх хвилі появляються численні літературні тексти, які не лише описують події війни, а й демістифікують через неї радянські стереотипи, розвінчуючи культи так званого слов'янського братерства, «великої вітчизняної війни», радянського героїзму тощо. Це засвідчує як спроможність сучасної літератури до миттєвої реакції на гострі й актуальні суспільні події, так і до перебирання на себе обов'язку переосмислення пострадянської культурної пам'яті.

Особливо важливим акцентом у творах, які були написані впродовж майже восьми років російсько-української війни на Донбасі, є викриття міфу так званої ВВВ, який в контексті української національної пам'яті не мав жодної логіки. Важливо розуміти, що закріплення дати 22 червня 1941 року (замість 1 вересня 1939 р.) як початку війни надавало Радянському Союзу (а нині – Росії) право постати в ролі безумовної жертви, на яку напали, а не співучасника, який разом із нацистською Німеччиною розв'язав цю криваву бійню. Уже за кілька років після воєнної стагнації СРСР спрямував усі ідеологічні ресурси на формування героїчного міфу війни, покликаною консолідувати окуповані народи.

Утвердження образу переможця над нацизмом стало для радянської пропаганди пріоритетним завданням. Така історична роль нівелювала злочини режиму, скоєні до та під час війни. Інша мета ідеологічного утвердження переможницького статусу – виправдати величезні людські втрати, що у багато разів

перевищували втрати ворога, на чому аргументовано наголошує Тімоті Снайдер у вже згаданій праці. Ще одна причина – легітимізація жорстокого придушення антиокупаційних національно-визвольних рухів, зокрема українського й литовського. Саме тому міф про «велику вітчизняну війну», хронологічно обмежений вигідними для Радянського Союзу роками, став ключовим у формуванні переможницького наративу.

Черговий важливий аргумент полягає в тому, що сам прикметник «вітчизняна» у цій назві мав особливе значення. Йшлося про реалізацію проєкту «радянського народу», для якого перемога у війні мала стати головним чинником об'єднання у складі СРСР – єдиної можливої вітчизни. Владислав Гриневич зауважує, що «перемога у війні з гітлерівською Німеччиною створила нові умови для легітимізації комуністичного режиму»⁶⁷. За його переконанням, саме міф про «Велику вітчизняну війну» «мав відіграти особливу роль у консолідації радянського суспільства»⁶⁸.

У цю ідеологічну стратегію не вписувалися ані участь у розгромі Третього рейху держав-союзниць (Британії, США, Франції) – деякі з них у повоєнних радянських наративах перетворювалися на «капіталістичних ворогів», – ані національні досвіди окупованих народів: українців, литовців, естонців, латвійців та інших, для яких радянські були передусім окупантами й катами, а не визволителями.

Виключення з історії Другої світової війни періоду від 1 вересня 1939 до 22 червня 1941 року в Радянському Союзі також передбачало замовчування передвоєнної співпраці нацистського та радянського режимів. Табуйованою залишалася й тема домовленості (Пакту Молотова – Ріббентропа) про окупаційний поділ Польщі цими двома тоталітарними державами у вересні 1939 року.

⁶⁷ Гриневич В. Міт війни та війна мітів. *Чтиво*. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hrynevych_Vladyslav/Mit_viiny_ta_viina_mitiv.pdf

⁶⁸ Там само.

З огляду на історичний досвід, війна Росії проти України, що вибухає у 2014 році не є несподіваною. Мілітарна стратегія держави-агресора як спадкоємниці СРСР одразу ж після його розпаду була чітко скерована на утримання сфери політичних, ідеологічних та військових впливів на територіях колишнього підпорядкування радянському Кремлю. Чим більше постзалежні суспільства намагались вирватись із цих сфер впливу, тим більшою видавалась загроза військового вторгнення. Як приклад – конфлікт у Придністров'ї, війни у Чечні, бойові дії у Грузії. Всюди, де вибухали так звані «гарячі точки», використовувався практично єдиний сценарій – розпалювання сепаратистських настроїв, підживлюваних дискусійними в окремих регіонах питаннями мови, історії тощо. За Е. Арнольдом, очевидним є те, що Росія сприймала пострадянські країни лише як номінально незалежні⁶⁹. Саме тому Революція гідності, а згодом і війна уявили черговий етап боротьби проти чергової колонізації України Росією вже у ХХІ столітті.

Літературні версії війни на Донбасі

Основний акцент колективної пам'яті варто зосередити на хронологічному рубіконі 2014 року. Саме після Революції гідності, анексії Криму і початку бойових дій на Сході України молоде покоління дуже швидко взяло на себе відповідальність за відстоювання державних інтересів. Не останню роль в такій поведінці зіграли ті події національної пам'яті, які викривали реальний тоталітарний досвід українців і перспективу повернення в статус залежності від Росії. Важливим завданням літератури, що пишеться на полі бою, чи у тилкових реаліях є «зшити» українське суспільство на підставі не викриття різночитання минулого, а через презентацію історичного досвіду національної травми як причини сучасних непорозумінь та помилок на шляху до формування громадянського суспільства у незалежній державі.

⁶⁹ Arnold A. Afghanistan. The Soviet Invasion in Perspective. Stanford: Hoover Institution Press, 1985. P. 112.

У цьому випадку, як бачимо, ключове значення має модифікована пам'ять минулого. А тому сучасна література, беручи до уваги непростий досвід актуальної війни, в межах історичної пам'яті чітко розмежовує пам'яті національну і радянську. Про це свідчать такі книги як «Вірші з війни» (2014) Бориса Гуменюка, «Тамплієри» (2016) Сергія Жадана, «Маріупольський процес» (2015) Галини Вдовиченко, «Іловайськ» (2015) Євгена Положія, «Чорне Сонце» (2015) Василя Шкляра, «Оголений нерв» (2015) Світлани Талан, «Укри» (2015) Богдана Жолдака, «Аеропорт» (2015) Сергія Лойка, «Життя P.S.» (2016) Валерії Бурлакової, «Довгі часи» (2016) Володимира Рафєєнка, «Інтернат» (2017) С. Жадана, «Земля Загублених, або Маленькі страшні казки» (2017) Катерини Калитко тощо.

Властиво, що упродовж кількох років російсько-українського воєнного протистояння спостерігаємо зміну його культурної рецепції – від спроби зрозуміти суть і значення війни для всього суспільства до її переосмислення як екзистенційної категорії часу і національного світогляду. Особливо виразно це представлено в поетичних творах Б. Гуменюка та С. Жадана. Поза тим, центральною проблемою всього художнього дискурсу війни, що сформувався у процесі її тривання, щоразу доповнюючись як новими текстами, так і відмінними суспільними рефлексіями, є все ж стратегія переоцінки і реінтерпретації тоталітарного минулого. Тобто маємо справу з безпосереднім відшукуванням правдивої пам'яті минулого, яке відповідало б моральним, культурним та свідомісним імперативам актуального часу.

Як зазначено, названі тексти різняться проблематикою, способом оповіді, емоційним тлом, типом і характеристиками героїв. Спробуємо коротко з'ясувати основні проблемні акценти, які українські письменники підкреслюють у своїх творах.

Роман Галини Вдовиченко «Маріупольський процес», наприклад, відображає суспільні пошуки шляхів порозуміння

між Західною Україною, ідентичність якої тяжіє до свободи людини, до права індивідуального вибору і національної самоідентифікації, та Україною Східною, для якої після розвалу Радянського Союзу будь-які зміни суспільного, політичного чи культурного плану бачаться як потенційна загроза штучно сформованій і регулярно підтримуваній здебільшого політичною «елітою» ідентичності регіональній. «Іловайськ» Євгена Положія, натомість, спрямований на виявлення наслідків тривалого тримання мешканців Сходу в силовому полі тяжіння міфів про розпад СРСР, про конче необхідний зв'язок із Росією як слов'янським «старшим братом», про «злочини» бандерівців і націоналістів, які, в разі приходу, ніби-то змушуватимуть місцеве населення до зречення від рідної їм російської мови, православної церкви російського патріархату тощо. Своєю чергою Василь Шкляр у «Чорному Сонці» апелює до національних, і народних культових українських символів. Такий підхід пропонує відчитувати пам'ять минулого на значно глибших історичних етапах, сягаючи джерел, що витікають із праісторичних часів легендарних Укрів, покликаних «воювати за славу Володимирового тризуба»⁷⁰.

Спільною рисою цих трьох художніх текстів є представлення ментального поділу світу на *своїх і чужих* в межах однієї країни і однієї історії, яка, однак, має різні інтерпретації на Сході і на Заході. Такий штучний поділ громадян однієї держави відбувається на підставі міфу про так званих «справжніх» і «несправжніх» українців.

Зважаючи на те, що радянська історія є єдиною, на якій сформована регіональна ідентичність індустріального Донбасу (автентична була витіснена тоталітарними репресіями), спроби втілення національного проєкту повернення української історії регіону, виявилися чужими місцевій людині. Більше того – ворожими, оскільки посягали на практично

⁷⁰ Шкляр В. Чорне Сонце. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. С. 27.

«священні» міфи, особливо, коли йшлося про Другу світову війну.

Дослідниця Марта Суденна-Скруква пропонує свою версію причин регіонального сепаратизму Донбасу. На її переконання, вже з перших років незалежності в національній візії українства за основу було взято «галицьку концепцію України»⁷¹, що *a priori* передбачала конфронтацію регіонів. Така концепція гостро дисонувала із комуністичною пропагандою, яка на той час сформувала стійкі суспільні переконання і особливу ментальність індустріального Сходу. Як відомо ще до розпаду СРСР Львів відігравав неофіційну роль антикомуністичного центру України. Образ мешканця Західної України, що говорить виключно українською, знає і культивує історію національно-визвольної боротьби, є прихильником діяльності ОУН/УПА, став архетипним у новій українській історіографії. Натомість він був абсолютно чужим мешканцям українського Сходу. Національний дискурс минулого цього регіону за інших обставин міг виглядати значно повнішим, аніж західно-український. Автентична пам'ять була брутально витіснена із культурної пам'яті регіону і заміщена тоталітарним виміром історії. Це призвело до ідентичнісного конфлікту, а відтак змусило жителів східних регіонів відстоювати те минуле, яке вони прийняли і альтернативи якому не мали й не хотіли мати. За М. Суденною-Скруквою, це стало причиною формування «регіонального розуміння Вітчизни»⁷². На його ґрунті атрофувалась потреба приналежності до українського національного суспільства. Такий погляд хоч і контroversійний, однак деякою мірою пояснює проблему сепаратистських настроїв, які наростали в регіоні упродовж всього періоду незалежності. Звісно, вони були вигідними Росії, а тому регулярно нею підтримувались і зміцнювались.

⁷¹ Sudenna-Skrukwa M. *Ukraiński Donbas. Oblicza tożsamości regionalnej*. Poznań: Wyd-wo „Nauka i Innowacje”, 2014. S. 273.

⁷² Там само.

Побутову сферу воєнних акцій на українському сході відображають «Оголений нерв» Світлани Талан та «Інтернат» Сергія Жадана. С. Талан за основу свого роману бере ментальну диференціацію членів однієї родини Агафонових, яка мешкає у Сєверодонецьку і в розмірений триб життя якої вривається воєнна інвазія сепаратистів.

В «Інтернаті» Сергія Жадана спостерігаємо іншу версію впливу травми війни на родину, яка в інтерпретації автора стала типовим продуктом пострадянської стагнації регіону з гібридною пам'яттю. Інтернат – це не стільки установа, в якій виховуються-навчаються діти. Це насамперед характеристика сучасного Донбасу, позбавленого розуміння родинних, національних, історичних цінностей.

На відміну від С. Талан, автор «Інтернату» не акцентує на трагедії розколеної родини, натомість його версія травми – це апатичність соціально активного покоління до стратегічно важливих подій, які, зрештою, визначають їх подальшу долю. Герої роману – це типи, які тримаються осторонь сьогодення, як і історії загалом. Війна – це шанс на пробудження, на вихід із перманентного інтернату, на набуття суб'єктності як індивіда, групи, регіону.

Отже, війна на Донбасі в розумінні сучасного українського автора – це війна за пострадянську пам'ять, в якій українці прагнуть вибороти право її власної, а не накинutoї зовні візії. Репрезентація суспільної травми війни в художньому тексті дає можливість унаочнити ті невидимі сторони, які в перспективі можуть зіграти знакову роль у питаннях національної ідентичності. Слушно у цьому випадку зауважує Джеффри Гартман, що власне літературний конструкт пам'яті найчастіше апелює до негативного досвіду, намагаючись максимально наблизити його реципієнту за допомогою художньої мови⁷³. І річ тут уже не лише у проблемі Донбасу чи Галичини,

⁷³ Hartman G. H. Wiedza traumatyczna i badania literackie // Antologia studiów nad traumą; Pod red. Tomasza Łysaka. Kraków, 2015. S. 384.

Заходу, Сходу чи Центру. Проблема ширша – наскільки українцям властива здатність знайти спільну точку зору щодо минулого, особливо в його найбільш травматичних виявах.

У процесі тривання війни вже після кількох років виходять друком твори, що відображають нові досвіди українців. Психологічна травма учасників бойових дій, життя цивільних як на межі, так і поза межами фронту, полон та ін.

Книга Валерії Бурлакової «Життя P.S» (2016), наприклад, апелює до внутрішнього переживання війни. Авторка увиразнює той факт, що війна змінює світ людини, підважує, а то й абсолютно нівелює гуманістичні цінності мирного часу і, що нагірше, супроводжується досвідом утрати близьких. Особливості цього твору полягають щонайменше у трьох площинах: гендерному, психологічному та жанровому. По-перше, війну репрезентує жінка-воїн, ламаючи таким чином гендерні стереотипи мілітаного дискурсу і, водночас, не відкидаючи фемінної специфіки підкреслено емоційного проживання травми та її наслідків у житті жінки після війни. По-друге, маємо справу зі спробою *самореабілітації* через писання після пережитої втрати коханого. По-третє, що безпосередньо пов'язане із попереднім, – жанр щоденника сповнює функцію своєрідної авторепрезентації, через яку і відбувається спроба звільнення від травматичного досвіду.

Тема російсько-української війни в сучасній літературі відкриває не лише загальнонаціональні, а й індивідуальні, особисті травми, як в іпостасях історій героїв метонімічно проєктуються на суспільні проблеми періоду незалежності України. Особливо гостро це репрезентовано на прикладі покоління дітей 1990-х, які сьогодні чи не найактивніші учасники творення сучасної історії. Процес самоідентифікації нерозривно пов'язаний із пошуками такої пам'яті, яка в їхніх уявленнях дає підстави до зрозуміння і себе, і актуальних причин державотворчої стагнації. А це засвідчує, що пам'ять є не стільки явищем, як конструктивним процесом, який, за переконанням

Найджела Ханта, зазнає соціального і культурного впливу світу⁷⁴. Тому відшукування пам'яті минулого є водночас процесом відновлення її тяглості, в якому фіксація актуальних подій займає вагоме місце.

Варто звернути увагу, що у згаданому вище контексті більшої ваги набуває не стільки драма війни на Сході України, як саме розуміння причинно-наслідкових зв'язків, що її пояснюють. Адже війна виявила певні суспільно-психологічні, ментальні та культурні особливості сучасної України. У цьому переконує роман «За спиною» Гаськи Шиян. Авторка відмовилася від протагоніста-воїна, натомість запропонувала персонажа, що переживає і проживає цю війну поза фронтом, оскільки війна триває всюди, навіть там, де немає бойових дій. Таким чином письменниця репрезентує проблему значно ширше, поза межами Донбасу, показуючи її актуальною для всього українського (і не тільки) суспільства. Саме на цьому акцентує Валерія Середа в рецензії⁷⁵ на досліджуваний текст. Загалом літературно-критична рецепція твору окремими авторами переконує, що Гасьці Шиян вдалося створити сюжет, максимально наближений до позафронткової дійсності, яка, однак, не позбавлена причетності до дискурсу війни і в якій люди живуть у тривалій психологічній напрузі. На такі особливості звертають увагу зокрема Роксана Харчук⁷⁶ та Дар'я Харамурза⁷⁷. Попри те, що основна акція роману відбувається у Львові, письменниці вдається зорієнтувати читача на надрегіональне сприйняття порушених проблем. Адже і зовнішній та культур-

⁷⁴ Hunt N. C. *Memory, War and Trauma*. New York: Cambridge University Press, 2010. P. 3.

⁷⁵ Середа В. «За спиною»: Роман про війну – без війни. *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/332773>

⁷⁶ Харчук Р. Паперова душа літературного персонажа як знак реальності. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/90302>

⁷⁷ Харамурза Д. Інший погляд на війну: відгук на роман Гаськи Шиян «За спиною». *ЛітАкцент*. URL:

<https://litakcent.online/2019/04/11/inshiy-poglyad-na-viynu-retsenziya-na-roman-gaski-shiyan-za-spinoyu/>

ний простір міста, який змінює війна на Сході України, і психологічні рефлексії головної героїні Марти, і зміна доль та світоглядів інших жінок, в життя яких увірвалася війна, – проблеми спільного часу, але понад конкретним простором.

Авторка акцентує суттєву увагу на спробах саморефлексії героїні, пошуку коду до дешифрування індивідуальної травми через травму суспільну і, навпаки, вияв загальнонаціональної травми через індивідуальні наративи пережитих кривд. Водночас письменниця намагається привернути увагу до травми суспільства поза фронтом, показуючи, яким чином війна деформує звичні процеси його існування й виявляє давні кривди витісненої пам'яті. Така літературна нарація ставить перед дослідником подвійне завдання. А саме: по-перше, виявити особливості художньої рецепції проблеми суспільства поза фізичним фронтом, однак у вирі перманентної присутності війни як актуальної дійсності усієї країни; по-друге, з'ясувати особливості травми цілого покоління, яке фактично взяло на себе відповідальність за державу у час найбільшого виклику.

Ще один роман, який виходить друком на цьому етапі російсько-української війни і здобуває вагоме зацікавлення українського (і не тільки) читача — «Доця» Тамари Горіха-Зерня. В контексті повищих міркувань цей твір є літературною спробою осмислення українських прорахунків у процесі незауважальності ментальної іншості Донбасу. Авторка повертає читача до подій весни-літа 2014 року, коли багаторічний налив на тілі української незалежності врешті тріснув, вивернувши назовні проблеми, що виходять значно далше поза межі України і глибше, аніж у хронологічний відтинок сучасності. Водночас цей текст показує війну як наслідок ментальних, культурних, історичних прорахунків, їх невирішення упродовж майже трьох десятиріч років.

Авторка роману не вважає Донецьк особливим топосом, який може винятково точно розкрити характер її персонажів. Дія цілком могла б відбуватися і в Києві, середовище і топо-

графія якого добре знані письменниці. Однак у сутність свого твору Тамара Горіха Зерня закладає значно глибші аспекти. Донецьк у її розумінні – «це те місце, де виникло, почалося і задалося багато питань. Головне, що це місце, де буде багато відповідей»⁷⁸. Тобто воювати і навіть перемогти у цій війні – не достатньо, аби її завершити. Донецьк, як весь Донбас, має стати ареною вирішення історичних проблем, які авторка майстерно прописує лейтмотивом у своєму романі.

Важливо, що саме травма у різних своїх проявах стала тим чинником, який остаточно зробив простір чужого Донецька своїм для героїні «Доці». Письменниця у цьому випадку використовує традиційну модель залучення до колективу шляхом ініціації. Таким для Доці стає спільне горе, що спіткало мешканців їхнього району, її нових сусідів і знайомих – аварія на шахті ім. Засядька⁷⁹. Ця подія є одним із топосів регіональної травматичної пам'яті Донбасу. У сюжеті твору вона стала відліком нового життя героїні, коли тривалий статус чужої в її оточенні раптом змінився, адже «дім, у якому ти плакала, уже ніколи не буде зовсім чужим»⁸⁰. М. Зельцер переконує, що «атрибуція травми» змінює ставлення до неї на форму самозалучення, трансформуючи зацікавлення певною подією у процес суб'єктивної (само)репрезентації⁸¹. Доця, пройшовши своєрідний обряд ініціації, набуває досвіду переживання колективної травми, що стає частиною її нової ідентифікації у просторі, який також поволі стає своїм.

Прописуючи війну, Тамара Горіха Зерня у романі акцентує насамперед на її психологічному впливі на героїню, що опинилася на перехресті світоглядів, ментальностей, поколінь і

⁷⁸ Куренная Д. «Ми з моєю героїнею свідомо переїхали в Донецьк» – авторка книги року BBC Тамара Горіха Зерня. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30324618.html> [13.12.2019].

⁷⁹ Горіха Зерня Т. Доця. Київ: Білка, 2019. 285 с.

⁸⁰ Там само. С. 15

⁸¹ Seltzer M. Kultura rany. *Antologia studiów nad traumą*. Pod red. Tomasza Łysaka. Kraków, 2015. S. 325.

просторів. З одного боку, Доця відчуває своєрідне прозріння, чітко усвідомлюючи, як згадувалося, хто в цій ситуації свій, а хто чужий. З іншого ж – це прозріння призводить до глибокого розпачу перед загрозою, яку не здатні зупинити не готові до цього ні добровольці, ні ті, хто умовно називався солдатами ЗСУ. Найважче у цій ситуації, що війна оголила позірність держави, яка, насправді, не здатна себе захистити, бо «той механізм, який ми звикли вважати державою, насправді замкнений сам на себе, його давно заклинило і паралізувало страхом та некомпетентністю»⁸². На сьогодні таке твердження може викликати широку дискусію, однак і актуальний етап війни також увиразнює недостатню увагу відповідних державних інституцій до загрози накинутах Росією наративів української пам'яті.

Між численними творами, які з різних перспектив розважали над актуальним досвідом української національної травми, особливої уваги набув роман Валерія Ананьєва (Маркуса) «Сліди на дорозі». В літературі війни це ще одна особиста історія автора-воїна, своєрідне «*life writing*»⁸³ як визначає таку літературу Астрід Ерл. Історія, що в основі сюжету, по-своєму оригінальна й необхідна сучасному читачеві, не залежно від того, який стосунок він сам має до бойових дій.

Цей твір поповнює перелік літературних текстів, які суттєво підважують традиційні канони літературознавчих інтерпретацій. Це література-свідчення, яка, на думку хорватської дослідниці Андреа Златар-Віоліч, апелює до пробудження суспільної свідомості у ставленні і до ролі свідка, і до чужого свідчення⁸⁴. З огляду на широкий суспільний інтерес до такого ро-

⁸² Там само. С. 78.

⁸³ Erll A. Literature, film, and the mediality of cultural memory. *Cultural memory studies. An international and interdisciplinary handbook* / Ed. by A. Erll & A. Nünning. Berlin – New York: De Gruyter, 2008. P. 389–398.

⁸⁴ Zlatar A. Tekst, tijelo, trauma. Ogledi o suvremenoj ženskoj kniževnosti. Zagreb, 2004. S.167.

ду текстів, зокрема до аналізованого роману⁸⁵, українці не лише усвідомлюють важливість свідчень очевидців та учасників історичних подій, що відбуваються в наш час, вони потребують їх, адже через сучасну історію часто промовляє своєчасно не проговорене травматичне минуле.

Для героя «Слідів...» війна стає приводом до переосмислення свого життєвого досвіду, пошуку причин невлаштованості героя і до з'ясування індивідуальної ідентичності, що в процесі бойових дій набувають межових значень. Втрачене дитинство, травма браку повної сім'ї (хлопець виховувався в основному бабою і дідом, який зловживав алкоголем і трактував онука досить вороже) – юнак у цьому шукає витоки своєї ненависті до навколишньої дійсності. Брак підстав до формування позитивної картини світу у дитинстві почасти пояснює стійкий потяг хлопця до межових життєвих ситуацій. А це, своєю чергою, призводить до передчасного дорослішання, частого балансування на грані життя і прагнення наблизитись до відчуття смерті.

Наскрізною в романі є не лише особиста історія наратора. Практично кожен етап його життя, описаний в тексті, це докладна ілюстрація суспільно-політичних та почасти історичних проблем українського соціуму, які особливо загострилися у процесі війни. Тоні Джадт зауважує, що на початку 1990-х «в міру того як старий режим відходив у минуле, багато вкорієних поглядів підлягали переоцінці»⁸⁶. Однак саме в українському суспільстві не відбулося перегляду фундаментальних вартостей, необхідних для утвердження національної ідентичності українців. Йдеться передовсім про історичну пам'ять. Викривлена пострадянською російською пропагандою візія минулого сприяла вкоріненню численних історичних міфів, скерованих на дискримінацію української національної тожсамо-

⁸⁵ Під кінець 2020 року книга стала національним бестселером: було продано 36 тисяч примірників.

⁸⁶ Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року. Пер. з англ. Катерини Зарембо. Київ: «Наш формат», 2020. С. 16.

сті та на перспективу зближення українців і росіян, яким у радянській системі цінностей надавалася вищість.

З іншого боку, автор «Слідів на дорозі» не вдається до прямого трактування проблеми національної єдності, конфлікту регіональних ментальностей в Україні, що виник на підставі вкоріненої радянської ідентичності. Він не намагається збагнути російсько-українську війну крізь призму історичних стосунків двох держав. Для нього важливим є питання функціонального підходу різних суспільних інститутів до виховання особистості і громадянина. А це, як відомо, передбачає питання, на яких засадах і передумовах формувалися такі інституції. Очевидно, що більшість із них після розпаду Радянського Союзу не була реструктуризована, лише символічно перейменована.

Так чи так, але в період з 2014 по 2022 роки російсько-українська війна інспірувала потужний літературний дискурс, в якому порушено найгостріші проблеми українців. По-перше, вона підкреслила важливість повернення до витоків національної травми і осмислення минулого, як важливого чинника у формуванні незалежної держави і громадянського суспільства. Але це минуле не вартісне у тій інтерпретації, яка превалювала до Революції гідності і війни на Сході України. Воно потребує належного прочитання, за яким – виклик історичних травм, репресивного стирання української національної пам'яті, брак належної мови для міжпоколіннєвого порозуміння і, що найгірше, фізична відсутність свідків і свідчень пережитого в часи найжорстокіших колоніальних утисків та тоталітарних репресій.

Та література зробила чималий унесок у процес документування і фіксування досвіду актуальної війни. І, можливо, не завжди є підстави говорити про її належний художній рівень, однак, той досвід, який українське суспільство проживає від 2014 року, принаймні тепер не надається до художньо-естетичних рефлексій.

Чи можлива література після 24 лютого 2022 року (?)

Оскільки 24 лютого 2022 року війна входить у нову фазу, набувши характеру повномасштабної, то, відповідно, спостерігаємо іншу реакцію на неї як усього українського суспільства, так і сфери культури. Незважаючи на екстремальні обставини, практично в перші місяці війни література активно реагує на все, що відбувається *тут і тепер*: вона намагається не лише фіксувати, а й розважати над досвідом окупації, насильства, смерті, загрози втрати державності. Те, що видається, на перший погляд, незбагненним в епоху високорозвинених технологій, у світі, який усі свої війни давно переніс в інформаційну сферу, раптом стає реальністю. Вона відкидає не лише українців, а й усю світову спільноту на десятиліття в минуле у цивілізаційному поступі.

Війна увиразнює також те, про що не наважувались говорити вголос ані політики, ані історики: процес поділу світу після Другої світової, насправді, не закінчився, а ті перманентні воєнні конфлікти, що виникали упродовж десятиліть після неї і в яких переважно брала участь Росія (чи то у складі СРСР, чи РФ), виявилися її продовженням. Тоталітарний режим, що успадкувала і намагалася адаптувати в сучасному світі Російська Федерація, не витримав випробування часом і вибухнув черговою війною, в якій Україні випала головна роль.

Чи могла в таких умовах раптового й непередбачуваного для більшості українців масштабного наступу військ РФ творитися література? Могла, з огляду на те, що в попередні роки цієї війни уже були суттєві напрацювання. Однак ті тексти, що публікуються після лютого 2022 р., мають дещо інший характер. В перші дні протистояння колективне тіло українського суспільства опиняється в шоковому стані. Успішні дії українських сил оборони досить швидко й успішно реанімують його, і писання стає певною мірою захисною реакцією культури супроти загрози смерті цього тіла.

Ідентичнісні процеси, які увиразнюються і активізуються на тлі повномасштабної збройної агресії, стають базовими для сучасного тексту літератури. Він водночас відображає їх і надає їм властивої часові та обставинам мови, а відтак – змісту. Такий текст акумулює в собі як актуальний соціо-культурний досвід української нації, так і історичний, підкреслюючи стосунки минулого і сьогодення як причини і наслідки. Найактивнішою в цьому плані за останнє десятиліття виявилась література. Вона фактично стала дієвим інструментом у процесі пізнання реалій, їх осмислення та вербалізації.

Літературні тексти, сюжети яких досить часто охоплюють поле бою, все частіше презентують тип героя, що з перебігом війни переживає фундаментальну ідентичнісну трансформацію, усвідомлюючи водночас і абсурдність цієї війни, і її екзистенційність. Ефект абсурду проявляється в тому, що, незважаючи на технологічні досягнення, на висновки, які людство мало би зробити після Другої світової та численних локальних воєн, що відбувалися після неї, зокрема й у Європі, саме Росія і росіяни ірраціонально приймають виклик, який відкидає їх і фактично всю цивілізацію на гігантську відстань у минуле. Відсутність критичного мислення, інформаційні маніпуляції, знецінення вартості людського життя, територіальні амбіції, первинні інстинкти вбивати, грабувати, гвалтувати — ознаки народу-агресора, які увиразнює ця війна.

Для українців вона передовсім екзистенційна, бо чітко окреслює ті деколонізаційні маркери, які не були вчасно визначені. Війна увиразнює усвідомлення власної суб'єктності у геокультурному просторі західної цивілізації, від якої вони були штучно відірвані політикою імперської, а потім більшовицької Росії. Що більше, ця суб'єктність основана на національній ідентичності, яка лише після Революції гідності набуває не декларативно-патетичного, а логічного, доведеного історичним досвідом, змісту. Це той випадок, коли, за Ентоні Гідденсом, «у вирі значного розмаху соціальної еволюції риси окре-

мих націй не тільки не розчиняються, а, навпаки, стають елементами людського світопорядку»⁸⁷. В період незалежності, незважаючи на економічну стагнацію та політичні кризи, українське суспільство пройшло знаковий шлях такої еволюції, відступ від якої із перспективою підписання будь-якої угоди з так званим Митним союзом означав незворотний регрес передовсім в питаннях національних, зокрема конституційного статусу української мови, безправного статусу Православної церкви України, свободи слова, висловлювання, ревізії національної пам'яті тощо. І війна в цьому випадку, якщо навіть не брати до уваги найбрутальніші й найбільш трагічні її прояви, увиразнює ціль боротьби за незалежну державу – зберегти власну суб'єктність та право на національну самовизначеність. Саме ці ознаки є чи не найважливішими в системі гуманістичних цінностей, які активно утверджує Європа після Другої світової війни та тривалого досвіду радянського тоталітаризму. На цих проблемах переважно зосереджені більшість літературних текстів.

Той етап російсько-української війни, який розпочався 24 лютого 2022 року, також став етапом залучання в неї значної частини світового соціуму, який вперше від 1945 року опинився перед загрозою втрати якщо не миру, то набутої економічної, культурної, почасти політичної і навіть психологічної стабільності. Адже вже в перші місяці стало очевидно: якщо фронт і локалізувався на території України фізично, то ментально ця війна вийде далеко поза її межі. Ідеться зокрема про воєнне, політичне та соціальне заангажування переважно західних країн у підтримку України та українців. Однак важливим чинником, який природно проявляється в таких ситуаціях, стає страх самої сутності війни, досвід якої, як виявилось, доволі живий, зокрема в західних суспільствах, що ледь-ледь почали оговтуватися.

⁸⁷ Giddens A. The Nation-State and Violence. Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism. Cambridge: Polity Press, 2002. p. 24.

Коли прочитуємо тексти, що описують досвід попередніх воєн, можемо дійти висновку, що афективна природа війни позбавляє закоріненої в традиційну свідомість індивіда здатності і потреби в репрезентації, а відтак загрожує втратою пам'яті війни, яка змогла би реконструювати й уявити пережиту травму. Війна, що почалася у 2014 році, сформувала цілковито протилежні запити соціуму й перспективи наративу. Це почасти сприяло тому, що повномасштабне російське вторгнення в Україну спричинило появу численних літературних текстів, які, зрештою, є також свідченнями вчинених злочинів проти українців.

Популярність та дієвість літератури війни стали можливими з огляду на кілька причин. По-перше, коли говоримо про твори знаних авторів (С. Андрухович, Ю. Андруховича, О. Забужко, А. Чеха, О. Сливинського, Г. Крук та ін.), то йдеться насамперед про літературний авторитет, підтверджений особливо в період 2014–2022 рр., коли війна на Донбасі в художній чи публіцистичній інтерпретації цих письменників була досить раціонально обміркована і представлена. Це ті автори, до яких читач уже мав довіру. Їхні нові твори до певної міри стали культурними орієнтирами, а часто відверті зізнання в письменницькому безсиллі внаслідок пережитого наближали їх до читача, який відчував і переживав подібне.

По-друге, доступність платформ для публікацій (соціальні мережі, поетичні сайти, авторські колонки певних періодичних видань) давали можливість швидко й оперативно оприлюднити написане та безперешкодно його поширювати. У цьому випадку у вигідній позиції опинилися також аматорські тексти, які, незважаючи на недосконалість, часто були глибоко емоційними, зворушливими, простими, а відтак близькими читачеві. Що більше такі тексти були джерелом інформації, оскільки по-своєму висвітлювали трагічні події окупованих Київщини, Херсонщини, Харківщини, окремих міст і людей, які ставали символами цієї війни вже з перших її днів.

По-третє, література війни на Донбасі за останні вісім років сформувала читацький запит на такий культурний продукт, а тому потенційна аудиторія була готова і безперечно очікувала на появу нових творів, пріоритетними завданнями яких були: інформувати, надавати терапію пережитої травми і, що головне, – створювати ефект співпричетності до травматичних переживань через читання.

Важливо, що вже у перший рік повномаштабного вторгнення виходять друком книги, які писалися «згарячу». Це і відомі антології («Поезія без укриття» (2022), «Війна 2022: щоденники, есеї, поезія» (2023), «Воєнний стан» (2023) та ін.), і щоденники («Я перетворююсь. Щоденник окупації. Вибрані вірші» (2023) В. Вакуленка, «Щоденник агресії» (2023) А. Куркова) і документальна хроніка та есеїстика («Найдовша подорож» (2023) О. Забужко, «Словник війни» О. Сливинського, «Війна з тильного боку» (2024) А. Любки), і оповідання, новели та романи («Після 24-го» (2022), В. Івченка, «Мам, пам'ятаєш» (2023) К. Бабкіної), а також дитяча література («Врятувати березень» А. Кокотюхи, «Діти повітряних тривог» (2022) Л. Денисенко) тощо.

У цьому контексті промовистою є книга Оксани Забужко «Найдовша подорож». В інтерпретації цього етапу війни авторка виходить поза географічні межі України та хронологічні межі сьогодення. Аналізуючи мілітарне протистояння України з Росією, О. Забужко підходить до розуміння проблеми з історичної дистанції, адже, за її переконанням, не варто прив'язувати її лише до темпорального виміру від 2014 до сьогодні. Війна і тридцятиліття⁸⁸, з огляду на перманентні спроби країни-агресора втримати Україну в силовому полі власних імперських амбіцій після розпаду Радянського Союзу, і трьохсотліття⁸⁹, зважаючи на перманентну колонізаційну політику Росії супроти України, але також потужний спротив цій

⁸⁸ Забужко О. Найдовша подорож. Київ: Комора, 2022. С. 45.

⁸⁹ Там само. С. 123-160.

політиці в багатьох поколіннях українців. Історія цієї війни – це також найдовша подорож України до своєї властивої європейської ідентичності.

Цим виданням Оксана Забужко прокладає своєрідний культурний міст поміж минулим і сьогоденням не лише України, а й усієї Європи. Вона показує, як не засуджене своєчасно зло у вигляді радянського тоталітаризму призвело до поступового реваншу спочатку в Грузії в серпні 2008 р., а згодом і в Україні, яку Росія впродовж трьох десятиліть незалежності не переставала вважати сферою свого впливу. Річ у тім, що західні інтелектуали розділилися в своїх оцінках і щодо згубного впливу російської культури у світі, під прикриттям якої держава-агресор поширювала свою ідеологію, і щодо того, які наслідки матиме ця війна для самої Росії: чи тоталітарний державний устрій буде ліквідований, чи все залишиться так, як є. Дуже часто думки західних інтелектуалів, хай і не суперечливі, однак біполярні.

«Найдовша подорож» О. Забужко – це популярна історична студія російсько-української війни, яка перманентно змінює свої прояви (імперська колоніальна, радянська антинаціональна та ідеологічна, фізична). Авторка слушно зауважує, що «2014 року Путін зібравсь її *закінчувати*»⁹⁰.

Складно було усвідомити те, що у XXI столітті цифрових технологій, освоєння космосу, штучного інтелекту, відкритих культурних кордонів Росія розв'язує фізичну війну, намагаючись стерти з лиця землі націю в центрі Європи. Письменниця у цьому випадку приводить цілком логічні докази того, що для агресора не мають значення жодні цивілізаційні досягнення – ні матеріальні, ні моральні, хоча впродовж десятиліть він ними активно користується. За її переконанням, «Росія [...] поза "фасадом" ніколи й не модернізувалась, бо при кожній спробі

⁹⁰ Там само. С. 79.

модернізації (лібералізації, демократизації і т.д.) негайно починала розпадатись»⁹¹.

Застосовуючи пам'ять та історію як методологічно вивірені механізми пояснення цієї війни, авторка доходить висновку, що, оговтавшись від першого шоку, українці усвідомили, що не Путіну, а їм, врешті, належить закінчити цю війну. Зрештою, період від 2014 року саме українських військових переконав у невідворотності повномасштабного наступу росіян. Це було лише питанням часу, про що, зрештою, говорить Головнокомандувач Збройних сил України генерал Валерій Залужний в одному зі своїх нечисленних інтерв'ю⁹². Наведені рефлексії пояснюють саме неафективну природу того етапу війни, який почався 24 лютого 2022 року, якщо підходити до її розуміння з позицій історичного досвіду стосунків із Росією.

На відміну від виражених, логічно аргументованих есеїстичних роздумів О. Забужко, абсолютно швидкою літературною реакцією на шок від війни стала збірка оповідань Владислава Івченка «Після 24-го». Свої тексти автор komponує у своєрідну мозаїку емоцій і досвідів перших днів і тижнів російського повномасштабного вторгнення. Він намагається прописати різні аспекти війни в її фізичному та психологічному вимірах. У першому випадку йдеться про руйнування та видозміну звичного простору життя персонажів, його мілітаризацію, масові й поодинокі убивства людей, перетворення на руїни міст і сіл.

Така непередбачувана й радикальна зміна ландшафту неодмінним наслідком має втрату психологічної рівноваги. Тобто, дім перестає бути місцем безпеки і спокою (навіть, якщо він не зруйнований), місто/село зі знайомого, звичного, рідного місця перетворюється на простір небезпеки, країна, в ментальних та географічних межах якої формувалися грома-

⁹¹ Там само. С. 136.

⁹² Рік. За кадром. Генерал. Спецпроект Дмитра Комарова. Частина третя. URL: https://www.youtube.com/watch?v=TadXxP_26V8 (12.05.2023).

дянська свідомість, індивідуальна ідентичність, культивува-
лися національна та родинна пам'ять, творилися перспективи
власного майбутнього та майбутнього своїх дітей перетворю-
ється на простір, заражений війною, із черговим історичним
викликом втрати державності. Видозміна фізичного простору,
його ментальне очуження відбувається також через присут-
ність у ньому воєнної техніки (танки, БТР-и тощо), а також
осіб – ворожих *чужих*, що посягають не лише на простір, але
й на життя.

Психологічний вимір оповідань оснований на раптовості
війни і на жорстокій поведінці окупантів щодо цивільних. Він
також пов'язаний із втратою ментального і фізичного дому
українців, що змушені були емігрувати. І, якщо у класичних
творах про війну маємо справу із травмою, вербалізація якої
має за собою часову відстань, досвід повоєнних трансформа-
цій, дослідження її природи, то у випадку книги В. Івченка го-
воримо про спробу словесного вияву шоку, якому ще належить
знайти місце у категорії травми.

Дж. Гартман у теорії літературної інтерпретації цього яви-
ща звертає увагу на два його антагоністичні полюси: «травма-
тичну подію», що на першому етапі радше «zareєстрована», а
не пережита. Вона ще не доходить до свідомості, впадаючи
безпосередньо у психіку⁹³. Сюжети більшості оповідань Івчен-
ка – це свого роду фіксація того, як війна (*травматична подія*)
змінювала, деконструювала життя, яке було до 24 лютого 2022.
Попри тривання її від 2014 року, актуальні масштаби очевидно
змінювали межі і змісти травми.

Другий полюс, за Гартманом, – це *спогад про травматичну
подію*. Він не має фізичного виходу, у зв'язку із відсутністю
властивої мови для надання змісту травмі. Граничний досвід
смерті стає у цьому випадку біфуркаційною точкою зміни сві-
домості, коли, апелюючи до теорії ЛаКапра, втрата породжує

⁹³ Hartman G. H. Wiedza traumatyczna I badania literackie. *Antologia studiów nad traumą*. Pod red. Tomasza Łysaka. Kraków, 2015. S. 378.

відчуття відсутності⁹⁴, що, своєю чергою, стає передумовою набуття травми.

Так чи так досвід минулих інтерпретацій і світових, і локальних воєн, частково може бути застосований у цьому випадку. Проте етап російсько-української війни, що почався 24 лютого 2022 року має дещо відмінний від попередніх досвід травми. Передовсім маємо розуміти, що в епоху інформаційних надможливостей ця війна набуває ознак своєрідного *reality show*, коли все, що відбувається, до найменших подробиць може бути зафільмоване і в реальному часі трансльоване різними каналами зв'язку. Бачити й співпереживати воєнні жахи може кожен, однак впливу на події у такого потенційного глядача немає. Цей чинник є важливим, з огляду на те, що технічні можливості й засоби зв'язку відкривають перспективу документування війни, творення фундаментального наративу пам'яті, який не вдасться гібридизувати чи замінити настільки, як, скажімо, це зробила радянська пропаганда після Другої світової.

Книга В. Івченка «Після 24-го» є важливим текстом-свідченням, який має особливе призначення – зафіксувати різні виміри пережитого шоку повномасштабної російської інвазії на Україну та показати. Письменник порушує вкрай важливі проблеми досвіду війни і показує, наскільки літературний текст дієвий у ситуації воєнної стагнації. «Після 24-го» є одним із активних інструментів культурної терапії, як для автора у процесі писання, так і для читача – у випадку занурення в живий контекст травми. Автор прописує усі можливі аспекти початку великої війни: евакуацію населення з окупованих територій, масові убивства цивільних, знищення українських міст і сіл, фронтову дійсність – побут, бій, втрати, каліцтво, вимушену еміграцію. «Після 24-го» – це своєрідна мапа істо-

⁹⁴ LaCapra D. Trauma, nieobecność, utrata. Antologia studiów nad traumą. Kraków, 2015. S. 59-107.

рій, долі, пам'яті і травм, механізми пропрацювання яких ще належить відшукати.

Катерина Бабкіна події літературного сюжету тексту «Мам, пам'ятаєш?» зосереджує на наслідках вимушеної еміграції українців. Авторка підходить до проблеми різнобічно і ґрунтовно, поєднуючи індивідуальне й національне, минуле й сьогодення, травматичний досвід різних поколінь і його вплив на поведінку українців в умовах актуальної війни. Найважливіше, що намагається осмислити Бабкіна в історіях своїх персонажів – як війна змінює людину і світ, нівелює її цілі і цінності і позбавляє візії майбутнього.

У ситуації нинішньої війни варто виходити з її медійності – характеристики, що спонукає реципієнта дещо змінити спектр розуміння самої травматичної дійсності та її інтерпретації текстами культури. Дослідники цього явища на чолі з професором Південно-Східного університету Китаю Су Жаохуї переконані, що поточні конфлікти відбуваються на тлі, на якому передові інформаційні та комунікаційні технології стають все більш поширеними. Швидкість та масштаби їх поширення призводять до того, що події із поля бою за допомогою інтернету блискавично входять у людські помешкання та робочі кабінети⁹⁵. Саме тому, коли йдеться про зміну географічного простору утікачами від війни, практично неможливо переконливо стверджувати про зміну інформаційного середовища. Це, своєю чергою, обмежує перспективу терапії травми із допомогою ізолювання від її подальшого впливу.

Попри те, що авторка в центр оповіді ставить дівчинку-підлітка, яка опиняється перед серйозним викликом війни і вчиться жити із набутим досвідом, маємо виразне включення у травму щонайменше трьох поколінь: дітей, батьків, дідів. Дві останні вікові категорії, представлені у романі, є одночасно і

⁹⁵ Su Zh., McDonnell D., Cheshmehzangi A. and others. Media-Induced War Trauma Amid Conflicts in Ukraine. *Perspectives on Psychological Science*, 18(1), 2022. P. 2. URL: <https://www.researchgate.net/publication/364823892>

тлом, на якому розгортається рана війни наймолодшого покоління, і носіями непропрацьованих травм довоєнного українського минулого. Річ у тім, що пережитий досвід війни, який головні персонажі – підлітки Діана і Давид привозять зі собою у Відень, викликає миттєву реакцію, розповсюджуючись серед українців, які прибули сюди задовго до 2022 року, втягуючи їх в український простір травми, а також актуалізуючи інші особисті, колективні чи національні кривди, які вони вправно тамували упродовж років.

Війна провокує вимушену еміграцію. Те, що, на перший погляд, видається порятунком для заатакованих війною українців, насправді викликає чималу кількість проблем, із якими не завжди вдається давати раду. Особливо, коли йдеться про людей, що зазнали досвіду смерті, руйнувань, втрати дому та близьких. У цьому випадку втрата Батьківщини, а передовсім – звичного, усталеного способу життя та перспектива уживання в нових, найчастіше абсолютно чужих реаліях значно поглиблює психологічну кризу утікачів від війни.

Виходячи з дослідження Джеффрі Александера, всі наслідки, спровоковані російською війною в Україні та їх вплив на українське суспільство, зокрема на ту його частину, яка вимушено опинилася в еміграції, можемо охарактеризувати поняттям ширшим – культурна травма. За дослідником, вона «виникає, коли члени колективу відчують, що вони стали жертвою жахливої події, яка залишає незгладимі сліди в їхній груповій свідомості, назавжди позначаючи їхні спогади та змінюючи їхню ідентичність фундаментальними й безповоротними способами»⁹⁶. Це, власне, той вид травми, на якому можемо акцентувати у контексті роману «Мам, пам'ятаєш?».

Катерина Бабкіна досить детально і промовисто описує ситуацію, коли історія і сучасність сконцентрувалися на польсько-

⁹⁶ Alexander J.C. Toward a Theory of Cultural Trauma, [in:] J.C. Alexander, R. Eyerman, and others, *Cultural Trauma and Collective Identity*. London, 2004. P. 1.

українському кордоні в безкінечних потоках утікачів від війни, випробовуючи світ на готовність до великої катастрофічної зміни і на його стійкість перед викликом, кинутим позірно зруйнованим ще у 1991 році тоталітарним режимом Росії. Авторка намагається показати світ, який в одну мить втратив свої типові обриси і сенси, трансформувавшись в образ матері й дитини на кордоні війни. Проте, якщо найважчим викликом для нього тоді виявилось прийняти, забезпечити і таким чином врятувати вимушених утікачів, то, власне, для самих українців викликів виявилось значно більше. Ідеться передовсім про те, на чому акцентує А. Яванбахт: їм довелося «зазнати величезних особистих, матеріальних, психосоціальних, буквальних і символічних втрат, у тому числі членів сім'ї та близьких, домівок, соціально-економічного становища, артефактів пам'яті тощо»⁹⁷.

Проблема романного сюжету зосереджена на травмі еміграції в досить оригінальний спосіб. У центрі уваги не стільки чинник вимушеної зміни геокультурного простору героїв, а власне те, що, переїхавши в іншу країну, вони ментально залишилися у просторі свого дому. Найбільш складним видається те, що дуже часто цей простір має ознаки життя до війни. Прийняти реальність – означає прийняти досвід смерті, а це виклики не завжди під силу, особливо, якщо йдеться про дітей.

Авторка перебуває в інтенсивному пошуку шляху зрозуміння і ословлення самої проблеми – дитячої травми війни, у якій вимушена еміграція є наслідком. Безперечно, важливими чинниками на шляху до інтерпретації теми воєнних біженців є неодмінна присутність типових за цих умов (і не тільки за цих) бар'єрів: мовного, культурного, психологічного. Діти хоч і мають можливість вчитися у віденській школі українською, але це не вирішує проблеми включення в нову дійсність. А можливе воно передовсім через мову. І хоча мова і є одним із джерел ку-

⁹⁷ Javanbacht A. Addressing war trauma in Ukrainian refugees before it is too late. *European Journal of Psychotraumatology*. Vol. 13(2), 2022. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/20008066.2022.2104009?>

льтурних бар'єрів, у цьому випадку ми розглядаємо її як екзистенційний чинник, що тримає героїв у світі свого (своїх). Українська у випадку героїв цього роману – не лише вербальний засіб комунікації чи набір певних знаків і смислів – це суть їхньої травми, лише у цій мові пережитий ними досвід може бути ословлений.

Роман Катерини Бабкіної «Мам, пам'ятаєш?» є добрим прикладом суспільної заангажованості літератури. Авторка зуміла проговорити такі аспекти травми війни, які поки що не знайшли відображення в наукових студіях, проте видаються дуже важливими для усвідомлення того, що довелося пережити українцям у час повномасштабної агресії Росії. Це тим більше актуально, що предметом зображення письменниці є доля дітей війни, тобто найбільш уразливої та делікатної соціальної групи. Дитячі травми апелюють до активної уваги суспільства та потребують тривалого й обережного пропрацювання.

Варто також наголосити, що література війни, написана від 2022 року, тематично різна і пропонує сучасному читачеві досить широкий спектр вимірів воєнного досвіду. Зрештою, навіть актуальна студія це переконливо доводить. Важливо розуміти, що саме літературний текст уписує українську національну пам'ять, пов'язану із давніми російськими репресіями, в сучасні культурні контексти, реанімуючи витіснене, змаргіналізоване минуле і документуючи події актуальні. Художня інтерпретація історичних українських травм почасти пояснює їх вплив на поведінку сучасного суспільства, підкреслює необхідність проговорювати їх уголос саме в умовах, коли Росія застосовує подібні або ж абсолютно ідентичні з радянськими методи психологічного впливу, намагаючись зламати волю до боротьби та знецінити фундаментальні для людини і нації вартості – свободи, незалежності, вільного вибору. «Полон» Валерії Суботіної є свідченням найбільш брутальних методів поводження із військовополоненими, яких сучасна історія напевно не знала. З іншого боку

– це переконливий приклад стійкості та незламності українців у своїй боротьбі за право бути собою.

Хронологічно «Полон» вписується в контекст літератури періоду її повномасштабного вторгнення ворога. Зміст книги засвідчує розуміння війни як події екзистенційно важливої і неминучої, з огляду на історичний досвід стосунків України і Росії. Це вертикальний зріз боротьби, яка тривала майже століття, перейшовши в активну фазу в 2014 році та інтенсифікувалася у лютому 2022-го.

Значна частина спогадів-свідчень Валерії Суботіної із російської неволі заснована на пригадуванні дитинства, родини, дому. Важливість таких флешбеків – не стільки у спробі сконструювати наратив індивідуальної пам'яті, як у відображенні шляху самоусвідомлення. Оповідачка не завдяки, а всупереч травматичному життєвому досвідові дійшла до того, що, як вона зазначає, «Між ким і ким би мені не доводилося обирати в житті – я завжди обирала не людей, а свою країну»⁹⁸. Дослідницької уваги вартує той факт, як у середовищі із атрофованим розумінням громадянської свідомості та майже відсутнім почуттям національної ідентичності, про що свідчать згадки авторки власного минулого, могла сформуватися особистість, здатна національне поставити вище особистого. Суботіна наголошує на важливості обов'язку перед своєю державою.

«Людина з високим рівнем громадянської свідомості відображає й осмислює факти суспільного життя одночасно у двох вимірах: їхній вплив на націю-державу та позначення на особистому житті»⁹⁹, – підкреслює дослідниця Лілія Зарванська. Довоєнний та воєнний досвід нараторки цілком відповідає такій формулі. Про це свідчить і її діяльність в Маріуполі під час Євромайдану, і в період окупації міста у 2014 і, згодом,

⁹⁸ Суботіна В. Полон. Харків: Фоліо 2024. С. 37.

⁹⁹ Зарванська Л. Процес формування громадянської свідомості та громадянської позиції молоді. *Матеріали Першої науково-практичної конференції. Актуальні проблеми громадянської освіти: український та зарубіжний досвід*. С. 184.

рішення іти на військову службу. Дівчина не втікає від ризиків, а приймає виклик відстоювати свою країну, своє місто, свій дім.

Авторка книги у своїй історії російського полону показує два ідейно-екзистенційні виміри: особистий та національний. Чинником, який поєднує їх, є ідентичність, сформована на досвіді власного життя. І один, й інший виміри зіграли знакову роль на всіх етапах перебування оповідачки у неволі по той бік фронту.

Крізь призму особистого перед читачем постає як шлях становлення пресофіцера Валерії Суботіної, так і роль та значення індивідуальної травматичної пам'яті у цій історії. Полон для нараторки, всупереч самій його жахливій сутності є можливістю побачити війну з боку ворога ідеологічно та ментально. Окрім того, жінка пізнає свого ворога у його різних іпостасях: представників російських спецслужб, земляків-сепаратистів та рядових росіян. Саме у неволі Валерія усвідомлює ціну побратимства у кризових ситуаціях, і, що вартує особливої уваги, глибше пізнає себе.

Війна, що у книзі, географічно відбувається по той бік фронту – на території, що перебуває під контролем супротивника. Тут йдеться не про бойові дії, а саме про полон як явище, що є неодмінним складником будь-яких воєн. Книга-свідчення Суботіної перегукується зі «Світлим Шляхом...»¹⁰⁰ Станіслава Асєєва. Він був ув'язнений окупантами як цивільний журналіст ще у 2017 році, Валерія ж потрапляє до рук ворога як пресофіцер батальйону «Азов» у 2022-му. Тобто статус цих двох полонених різний, а відтак суттєво іншим було їх трактування ворогом. Утім, перегукуються ці два тексти щонайменше у двох важливих аспектах. По-перше, обоє оповідачів перебувають по той бік фронту, на територіях, захоплених росіянами. Валерію згодом перевозять ще й на територію Росії. Автори майже докладно по-

¹⁰⁰ Див.: Асєєв С. «Світлий шлях». Історія одного концтабору. Львів: ВСЛ, 2020.

казують, як змінюється ментальний простір регіону, який ще донедавна був їм не лише близьким, а й рідним. Це фактично світ паралельної реальності, в якій пропагандистські російські наративи щодо України й українців трансформувалися у спосіб думання мешканців, бачення ними дійсності, репродукування російської візії минулого і теперішнього. За переконанням Сергія Іваненка, якщо для інших видів озброєння є дієві стримуючі механізми, то ідеологічна зброя «набуває особливого значення»¹⁰¹. Протидіяти їй там, де максимально обмежений доступ інформаційних ресурсів, дуже важко.

«Полон» сучасному читачеві важливий з кількох опцій. Передусім це текст-свідчення, який, попри травматичний досвід авторки, дає підстави пізнати й усвідомити масштаби злочину, вчиненого Російською Федерацією супроти військовополонених. Це водночас свідчення про порушення прав людини, затверджених у «Загальній декларації прав людини» ООН від 1948 року, і прав військовополоненого, забезпечених Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими від 1949 року, і Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 1984 року тощо. Важливо, що такі порушення виявляють не лише цинічне ігнорування актів міжнародного гуманітарного права, а передовсім на підважують авторитет самих цих документів, які тривалий час після Другої світової війни регулювали світовий порядок.

Колонія, де тримали українських військовополонених була місцем цілковитої ізоляції, однак саме тут здійснювався перший етап так званої інформаційної промивки мізків, з метою зламати індивіда, тобто змусити визнати поразку України, зректися національних переконань, підтвердити «благі» наміри «ворога-освободителя». Основна ж ціль такого ламання була не

¹⁰¹ Іваненко С. Спеціальна пропаганда Росії на окупованих територіях Сходу України (2014-2018). *Воєнно-історичний вісник*, 49(3). С. 6. URL: <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2023-49-3-5-13>.

так у приниженні українського військового, скільки у створенні медійного прецеденту. Це цілком відтворює традицію радянської пропаганди, особливо, коли йдеться про спроби розчарувати в'язня у своїх переконаннях засобами маніпуляцій і вигадок.

З іншого боку, ми спостерігаємо явище, яке Лі Макінтайр визначає як *постправду*. Вчений зазначає, що це «форма ідеологічної вищості, коли іншу особу прагнуть переконати в чомусь, незалежно від того, є для того переконливі докази чи ні»¹⁰². У цьому контексті варті особливої уваги методи впливу на в'язнів-полонених. Скажімо, подаючи їм безальтернативну інформацію про те, що Україна не вистояла, чи, що близькі, рідні їх зрадили, ворог застосовує психологічний вплив, ціллю якого є змусити засумніватися, дати слабину, важливу для того, аби можна було ефективно продовжувати процес «ламання».

«Полон» Валерії Суботіної є книгою конче необхідною сучасному читачеві із погляду історичного, і в умовах сучасної дійсності. Авторка на підставі власного досвіду показує тісний зв'язок поміж травмою особистого і суспільного минулого та війною, яку переживаємо тут і тепер. Книга відкриває проблему цієї війни досить масштабно. Ми бачимо суттєвий вплив тоталітарних радянських практик на модифікацію ідентичності регіону, на руйнування його ментальної автентичності, що мало значний вплив на те, як Схід України вибудовував свою візію держави. Зрештою, спогади із дитинства нараторки свідчать про те, що, якщо попередні покоління виявилися дезорієнтованими, заляканими, заангажованими в економічні проблеми, які, видавалося, руйнували їхню систему цінностей і розуміння самоцінності, то покоління Валерії чи не найбільше успадкувало ментальну рису *homo sovieticus*. Цим активно скористалася Росія, втіливши план відокремлення Донбасу та згодом незаконного приєднання його до своїх територій. Нараторка радше виняток із загалу. Однак він дуже важливий, оскільки свідчить про не до кінця

¹⁰² Макінтайр Л. Постправда. Київ: ArtHuss, 2021. С. 28.

втілений план СРСР щодо уніфікації націй, які входили до його складу.

Серед усіх текстів війни є ті, які по-особливому резонують читачам як на фронті, так і в тилу. Ці тексти одиничні. На написання їх відважиться рідко хто, адже пояснити і прийняти втрату, про яку в них ідеться, досі ще не вдалося нікому. Маю на увазі текст матері про загиблу дитину.

У 2023 році вийшла друком книга Марії Матіос «Мами», яка чи не вперше після 2022 року порушила проблему горя матері. Шість історій утрат, які переживають її героїні ще із 2014 року – це, насправді, одна велика рана усієї України, яка майже усе ХХ і майже третину ХХІ століття хоронить своїх синів, полеглих за свободу. Маючи власний досвід материнської втрати, Матіос досить глибоко проникає в психологію такої жіночої травми. Письменниця не обмежується виключно внутрішніми переживаннями своїх героїнь. Її інтерпретація сягає ширше – до суспільної, а навіть національної рецепції. Проблема людського несприйняття материнського горя, відмежування владних структур, накладання негативних стереотипів минулого на образи воїна і війни роблять ці історії особливо вражаючими. Однак важливо те, що Матіос своєю книгою започатковує літературний дискурс материнської травми війни, дуже тонкий і вразливий за своєю природою, однак неминуче потрібний сучасному українському суспільству.

У 2024 році виходить друком дуже важлива книга, яка вже в перші тижні стала бестселером. Ідеться про «Лемберг. Мамцю, ну, не плач» Олени Черніньки. Успіх книжки забезпечила не так її художня оригінальність чи популярність самої авторки, як властива актуальність. Олена Чернінька як мати сина, що зник безвісти під Бахмутом у травні 2023 року, чи не вперше за весь період цієї війни заговорила про материнський біль голосно, відверто й емоційно щиро.

Валерій Залужний підкреслює: «Лемберг. Це не просто книга про сина, якого досі шукає мама. Це книга саме про війну. Про її

справжнє обличчя»¹⁰³. Сама ж авторка, покликаючись на відгуки своїх читачів, уважає: ця книга, як «Букварик, для тих, хто дотичний до війни, і Букварик для тих, хто ще не дотичний, аби зрозуміти тих, що дотичні і об'єднатися...»¹⁰⁴. Такі міркування дають підстави розглядати текст Олени Черніньки як український колективний наратив війни і як наратив особистий. Обидва об'єднанні материнським болем втрати єдиного сина на війні.

Саме тут варто наголосити також, що, попри травматичний характер тексту, він має досить позитивний і вітаїстичний зміст. Авторка не знецінює ані вибору свого сина, ані української національної боротьби. Навпаки, вона показує, наскільки ці теми є важливими для суспільства сьогодні, бо ціною української свободи і незалежності є життя молодих, освічених, перспективних синів України, зміна яким виросте ще не скоро.

Так, письменниця конструює не лише образ ідеального сина, а й колективний образ сучасного українського воїна, для якого ця війна – унікальний шанс зведення історичних поррахунків із «трьохсотлітнім ворогом»¹⁰⁵ та забезпечення майбутнім поколінням українців вільної і незалежної держави. Особливість цього покоління в тому, що воно є ровесником Незалежності, а формування національної свідомості інспіроване Революцією гідності.

За визначенням Галини Боднар, «ровесники Незалежності» – це молоді люди, які тільки-но завершили чи ще не завершили професійну освіту, і в них попереду більша частина життя. Тому цілком природна їхня підвищена стурбованість майбутнім – як

¹⁰³ Валерій Залужний про книгу Олени Чернінької «Лемберг: мамцю, ну не плач». *Видавництво Старого Лева*. URL: https://starylev.com.ua/blogs/valeriy-zaluznyy-pro-knygu-oleny-cerninkoyi-lemberg-mamcyu-nu-ne-plac?srsltid=AfmBOor3vwubuSFONjZAQwG_f56rumKT_E8Hz9f4v6VDN8xq_fYKjNIB (28.08.2024).

¹⁰⁴ Український бестселер про сина-героя, що боронив Бахмут. «Лемберг: мамцю, ну не плач». *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NF6EaIGjCX>

¹⁰⁵ Забужко О. *Найдовша подорож: Есей*. Київ, 2022.

власним, так і країни в цілому»¹⁰⁶. Українська національна пам'ять, яка доходить до голосу в перші десятиліття 2000-х рр., стає фундаментальним чинником у формуванні національної ідентичності цього покоління.

Образ Михайла Сцельнікова у книзі Черніньки характеризує це покоління як відповідальне. Це, власне, теж ознака людини посттоталітарної, яка розуміє державу не як ресурс, а як сенс, коли не «що держава мені дала?», а «що я дав державі?». Авторка без перебільшення і пафосу наводить переконливий аргумент си-на, який зробив остаточний вибір: «Мамцю, якщо всі будуть ховатись, то України скоро не буде. Як я майбутнім дітям буду в очі дивитись?»¹⁰⁷. У таких словах – і жертвність (воювати за себе і за іншого, хто не хоче чи не може), і почуття обов'язку перед державою, і відповідальність перед предками та нащадками.

Ця історія є однією з багатьох сучасних нарацій, що розглядають її в історичній тяглості національно-визвольної боротьби. Чернінька акцентує на тому, що її син пішов продовжувати справу своїх предків, аби не залишати її незавершеною для своїх дітей: «...Ти дуже переживав, що колись твоїм майбутнім дітям доведеться гнати москаля в кривавій війні. І тому раз і назавжди вирішив зробити цю роботу за них, як люблячий майбутній татко»¹⁰⁸. Цей мотив порушує ще одну дуже глибоку суспільну травму – знищення потенційного українського генофонду. Освічені молоді люди із нереалізованим майбутнім стали жертвами нецивілізованих імперіальних амбіцій Росії. І це трагедія не лише їхніх родин, а й трагедія всієї України, яка з кожним таким воїном втрачає потенційні перспективи реалізації держави як демократичного національного проєкту.

¹⁰⁶ Боднар Г. Покоління Незалежності в Революції Гідності. *Перевесники Незалежності. Силуети покоління у часі та подіях*. Makeєв. С. (ред.), Коваліско, Н. (ред.) Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. С. 211. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/books/2022/maket-makeev-dlya-tipografii.pdf>

¹⁰⁷ Чернінька О. Лемберг: мамцю, ну не плач. Львів: Видавництво старого Лева, 2024. С. 22.

¹⁰⁸ Там само. С. 27.

Висновки

Підсумовуючи, варто зазначити, що сучасна література війни вже понад десятиліття виконує дуже важливі суспільно-культурні завдання. Ті тексти, які виходять друком від 2014 року і до сьогодні, не лише факторграфують російсько-українське збройне протистояння. Вони активно відкривають, аналізують і вписують у мову сьогодення ті події національної пам'яті, які були репресивно витіснені на маргінеси історії ідеологічною політикою Радянського Союзу, а згодом і Росії, яка не припиняла свого впливу на державотворчі процеси незалежної України. І йдеться тут не стільки про стирання чи замовчування найбільш трагічних сторінок української пам'ятки, а про витіснення із широкого суспільного дискурсу героїчного досвіду національно-визвольної боротьби, особливо в часи Другої світової війни.

Більшість текстів, які тематично заангажовані в актуальну війну, спрямовані на проблеми української ідентичності (як індивідуальної, так і національної). Відомо, що упродовж десятиліть вона була загроженою і маргіналізованою у контексті кількасотлітньої колоніальної політики Росії супроти України. А отже письменники із різним досвідом травми, яку переживаємо тут і тепер, своїми творами формують потужний культурний механізм, який фіксує актуальну війну і водночас утворює чіткі ідентичнісні пріоритети, основані на осмисленні минулого і сьогодення.

Література

1. Асєєв С. «Світлий шлях». Історія одного концтабору. Львів: ВСЛ, 2020. 448 с.
2. Боднар Г. Покоління Незалежності в Революції Гідності. *Перевесники Незалежності. Силуети покоління у часі та подіях*. Макеєв С. (ред.), Коваліско Н. (ред.) Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. С. 197-213. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/books/2022/maket-makeev-dlya-tipografii.pdf>
3. Валерій Залужний про книгу Олени Чернінської «Лемберг: мамцю, ну не плач». *Видавництво Старого Лева*. URL: <https://starylev.com.ua/blogs/valeriy-zaluznyy-pro-knygu-oleny-cerninkoyi-lemberg-mamcyu-nu-ne->

plac?srsId=AfmBOor3vwubuSFONjZAQwG_f56rumKT_E8Hz9f4v6VDN8xq_fYKjNIB (28.08.2024).

4. Верменич Я. «Війни ідентичностей»: українсько-російське цивілізаційне протистояння у когнітивно-дискурсивному вимірі. Нарис. відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2023.

5. Горіха Зерня Тамара. Доця. Київ: Білка, 2019. 285 с.

6. Гриневич В. Міт війни та війна мітів. *Чтиво*. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hrynevych_Vladyslav/Mit_viiny_ta_viina_mitiv.pdf

7. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року. Пер. з англ. Катерини Зарембо. Київ: «Наш формат», 2020. 928 с.

8. Забужко О. Найдовша подорож: Есей. Київ: Комора, 2022. 168 с.

9. Зарванська Л. Процес формування громадянської свідомості та громадянської позиції молоді. *Актуальні проблеми громадянської освіти: український та зарубіжний досвід : Матеріали Першої науково-практичної конференції*. Острог : ГО «Центр демократичного лідерства, Національний університет «Острозька академія», 2013. С. 183–184. URL: <https://core.ac.uk/download/17035409.pdf>

10. Зімон Г. На шляху від радянської системи до національно-державного устрою: інтеграція чи розпад? *Етнічні меншини Східної і Центральної Європи: компаративний аналіз становища та перспектив розвитку*. Київ, 1994. С. 44-46.

11. Іваненко С. Спеціальна пропаганда Росії на окупованих територіях Сходу України (2014-2018). *Воєнно-історичний вісник*. 49(3). С. 5–13. URL: <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2023-49-3-5-13>.

12. Куренная Д. «Ми з моєю героїнею свідомо переїхали в Донецьк» – авторка книги року BBC Тамара Горіха Зерня. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30324618.html>.

13. Макінтайр Л. *Постправда*. Київ: ArtHuss, 2021. 208 с.

14. Рік. За кадром. Генерал. Спецпроект Дмитра Комарова. Частина третя. *YouTube*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=TadXxP_26V8.

15. Рябчук М. Дві України. *І: дискусія*. URL: <http://www.jimagazine.lviv.ua/dyskusija/arhiv/ryabchuk.htm>

16. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. Київ: Критика, 2003. 335 с.

17. Середа В. «За спиною»: Роман про війну – без війни. *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/332773>

18. Суботіна В. Полон. Харків: Фоліо 2024. 256 с.

19. Український бестселер про сина-героя, що боронив Бахмут. «Лемберг: мамцю, ну не плач». *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NF6EaIGjCX>

20. Харамурза Д. Інший погляд на війну: відгук на роман Гаськи Шиян «За спиною». *ЛітАкцент*. URL: <http://litakcent.com/2019/04/11/inshiy-poglyad-na-viynu-retsenziya-na-roman-gaski-shiyan-za-spinoyu/>
21. Харчук Р. Паперова душа літературного персонажа як знак реальності. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/90302>
22. Чернінька О. Лемберг: мамцю, ну не плач. Львів: Видавництво старого Лева, 2024. 224 с.
23. Шкляр В. Чорне Сонце. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 304 с.
24. Alexander J. C. Toward a Theory of Cultural Trauma. *Cultural Trauma and Collective Identity*. London, 2004. P. 1-16.
25. Arnold A. Afghanistan. The Soviet Invasion in Perspective. Stanford: Hoover Institution Press, 1985. 180 p
26. Ekman J. & Linde J. Communist nostalgia and the consolidation of democracy in Central and Eastern Europe. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 2005. 21:3. P. 354-374.
27. Erll A. Literature, film, and the mediality of cultural memory. *Cultural memory studies. An international and interdisciplinary handbook*. Ed.by A. Erll & A. Nuñning. Berlin – NewYork: De Gruyter, 2008. P. 389-398.
28. Etkind A. *Internal Colonization: Russia's Imperial Experience*. Cambridge: Polity Press 2011. 282 p.
29. Giddens A. The Nation-State and Violence. Volume Two of A Contemporary Critique of Historical Materialism. Cambridge: Polity Press, 2002. 408 p.
30. Hartman G. Wiedza traumatyczna i badania literackie. *Antologia studiów nad traumą*. Pod red. Tomasza Łysaka. Kraków, 2015. S. 377-415.
31. Hunt N. Memory, War and Trauma. New York: Cambridge University Press, 2010. 232 p.
32. Javanbacht A. Addressing war trauma in Ukrainian refugees before it is too late. *European Journal of Psychotraumatology*. Vol. 13(2), 2022. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/20008066.2022.2104009?>
33. LaCapra D. *Trauma, nieobecność, utrata*. *Antologia studiów nad traumą*. Kraków, 2015. S. 59-107.
34. Seltzer M. Kultura rany. *Antologia studiów nad traumą*. Pod red. Tomasza Łysaka. Kraków, 2015.
35. Su Zh., McDonnell D., Cheshmehzangi A. and others. Media-Induced War Trauma Amid Conflicts in Ukraine. *Perspectives on Psychological Science*. 18(1), 2022. URL: <https://www.researchgate.net/publication/364823892>
36. Sudenna-Skrukwa M. Ukraiński Donbas. Oblicza tożsamości regionalnej. Poznań: Wyd-wo „Nauka i Innowacje”, 2014. 308 s.
37. Zlatar A. Tekst, tijelo, trauma. Ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti. Zagreb, 2004. 239 s.

*Хороб Соломія Степанівна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри журналістики
Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника,
науковий співробітник УДУ імені Михайла Драгоманова*

ТРАНСФОРМАЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ: ДОКУМЕНТУВАННЯ ТА ВПЛИВИ

***Анотація.** Наукова праця присвячена вивченню процесу зміни культурної ідентичності у воєнний час, а медійний аспект є одним із найбільш оприявлених у цьому контексті. Поняття культурної ідентичності охоплює безліч чинників впливу та платформ реалізації, тому методи дослідження інтердисциплінарні. У науковій праці звернено увагу на ті процеси, що кількісно та якісно прописані та про-рефлексовані у художньо-публіцистичному корпусі журналістських матеріалів. Але і постать самого публіциста тут є не менш важливою, адже часто саме його досвід трансформації власної культурної тожсамості є спонукою до публічного аналізу таких змін. Переосмислення своєї українськості з позиції вихідця з Криму (Павло Казарін), з Донецька (Володимир Рефеєнко, Сергій Стуканов) чи з еміграції (Таня Малярчук) – основні пласти вивчення. Однак й загальні тенденції, які безпосередньо стосуються процесу набуття ідентичності в період війни є не менш важливі (Віталій Портников, Сергій Жадан, Юрій Макаров). В результаті дослідження можна виділити кілька тез, увагу на яких найбільше звертали публіцисти впродовж 2014-2025 років: під час війни особливо кристалізується ідентичність; відбувається перехід з регіональної до національної форми тожсамості, а також з несвідомого до усвідомленого рівня ідентифікації; з'являється гостра потреба переосмислення культури без імперської оптики (як власної, так і ворожої); поліпшується вміння пояснювати себе самому та світові, а також вписування у культурний європейський чи світовий контексти.*

***Ключові слова:** публіцистика, культурна ідентичність, російсько-українська війна, документування.*

Вступ

Сучасна академічна думка послідовно підкреслює зростання значущості дискурсу ідентичності. Аналіз наукових джерел свідчить про багатоаспектність цього феномену в українському контексті. Історичний вимір ідентифікаційних процесів був докладно проаналізований Ярославом Верменич¹⁰⁹, яка з'ясовувала механізми моделювання національної ідентичності українця впродовж XIX – початку XX століття. Її праця слугує підґрунтям для розуміння еволюції національної самосвідомості. Сучасні кризи, включно з пандемічними викликами та повномасштабною війною, зумовили необхідність вивчення специфіки становлення ідентичності в умовах екстремальних навантажень, що стало фокусом уваги Наталії Костенко¹¹⁰. Водночас ключова роль національної тотожності в протидії зовнішнім загрозам розкривається у дослідженнях Михайла Степика та Тетяни Черненко¹¹¹. Вони зосередилися на вивченні функції ідентичності нації в умовах гібридного протистояння, зокрема, протидії міфологемам рашизму, євразійства та «русского мира».

Колективна наукова розвідка Сергія Яремчука, Вадима Дияка та Клавдії Тушко під назвою «Проблеми формування української культурної ідентичності в умовах війни»¹¹² висуває тезу про культуру як основоположну категорію. Автори стверджують, що саме культура здатна водночас інтегрувати та вміщувати в собі прояви

¹⁰⁹ Верменич Я. Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проекти другої половини XIX – початку XX ст. / Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2016. 356 с.

¹¹⁰ Костенко Н. Всередині та поза межами ідентичності в культурному досвіді пандемії та війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 2. С. 5-21.

¹¹¹ Степико М., Черненко Т. Українська ідентичність як визначальна засада протидії російській агресії. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3. С. 178-183

¹¹² Яремчук С., Дияк В., Тушко К. Проблеми формування української культурної ідентичності в умовах війни. *Грані*. 2023. № 26 (1). С. 105-111.

інших, вторинних ідентичностей. Об'єктом їхнього осмислення є українці як у межах національних кордонів, так і поза ними. Базуючись на викладеному розумінні сутності культурної ідентичності як фундаментальної матриці, подальше вивчення буде присвячене з'ясуванню її актуалізації саме на матеріалі публіцистичних текстів українських авторів.

У воєнних умовах журналістика виконує значущу роль. Крім традиційних й очевидних функцій – оперативного інформування, здійснення аналітики, розслідування та фактчекінгу, публіцистичний сегмент медіа постає як важливий інструмент формування чи переосмислення ідентичності – культурної, національної, політичної тощо. Дослідниця Марина Мазоренко у праці «Медіа як засіб культурної ідентифікації людини» доводить, що «медіапростір (...) активно впливає на культурні, соціальні та психологічні цінності, формуючи і змінюючи наші установки і моделі поведінки»¹¹³

Війна як чинник переосмислення тожсамості в медіа

Серед різноманіття актуальних думок, наративів та дискурсів у публіцистичних статтях в українських медіа особливо виділяється теза про те, що війна відкрила Україну не тільки світу, але й самим українцям. Цей процес самопізнання був масштабний: публічні переходи на українську мову, переклади російськомовних пісень, збільшення цікавості до власної історії, створення контенту про і для українців різних категорій, розширення культурних контекстів та знищення радянських/російських стереотипів тощо. Зрозуміло, що у військовій ситуації поняття «ідентичності» перестає бути абстрактним чи неозначеним, а стає дуже конкретним питанням виживання, відмежування від ворога, зрештою, життєздатності. Якщо до 2022 року у медіа були ще публіцистичні матеріали, які аргу-

¹¹³ Мазоренко М. Медіа як засіб культурної ідентифікації людини. *Культура ХХІ століття: єдність крізь різноманіття: колективна монографія/* за наук. ред. В. О. Ільганаєвої. Харків : ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. С. 31.

ментували та переконували у потрібності більш явної ідентифікації себе з країною, то після повномасштабного вторгнення в основному такі аспекти подаються як очевидні та самозрозумілі.

Один із найавторитетніших нині українських публіцистів – Віталій Портников – весь час осмислює цей парадокс: «для багатьох моїх співвітчизників ця страшна війна стала не лише зустріччю з горем, а й зустріччю із собою, зустріччю зі своєю власною країною, яку до нападу Росії можна було б ніби не помічати»¹¹⁴. Країна без чіткої самосвідомості, провійційна, рустикальна, а відтак вторинна, – таке сприйняття власної культури є наслідком імперської політики, яка тривалий час існувала в незалежній Україні. Але у ситуації зовнішньої небезпеки, руйнування та втрати формується питання про власну приналежність до цих подій, територій, людей та їхніх цінностей. Переосмислення себе та своєї культури повинно розпочинатися з відмови від комплексу меншовартості. Тому Віталій Портников особливо підкреслює, що варто «подивитися на себе, більше не озираючись на Росію. Просто подивитися в дзеркало та побачити унікальність власної історичної та культурної спадщини»¹¹⁵. Як приклади, він наводить постаті Тараса Шевченка, Ольги Кобилянської, Івана Багряного чи Леся Курбаса, які всупереч надскладним життєвим і суспільно-політичним обставинам, продовжували формувати Україну як модерний простір відкритої взаємодії між різними народами, мовами чи конфесіями, як культурний синтез, який вбирає у себе всю різноманітність, а не асимілює її як російська.

Продовжуючи цю тему, Віталій Портников у колонці «Можливість стати собою» реагує на пропагандистські тези про маленькі/великі культури, які свого часу транслиували певні публічні люди. Журналіст стверджує, що трансформація української самосвідомості полягає не у створенні «великої» куль-

¹¹⁴ Портников В. Зустріч з собою. *ПЕН*. URL: <https://pen.org.ua/zustrich-iz-soboyu>

¹¹⁵ Там само.

тури на противагу російській, а у відмові від самого принципу їхньої ієрархії. Адже таке розмежування культурних просторів – це ще один імперський спосіб применшення, маргіналізування та, зрештою, знищення колонізованої культурної самобутності інших народів. В Україні завжди говорили різними мовами, присутні безліч етнічних груп та релігійних конфесій, однак, особливо під час війни, явно спостерігається перехід на українську мову та сприйняття себе як частини української держави. Це відбулося і відбувається тому, що українська модель ідентичності за своєю суттю є неімперською. Вона, на переконання Віталія Портникова, є важливим об'єднуючим чинником, але і паралельно дає можливість залишатися вірним своєму етнічному походженню, традиціям чи мові: «розуміння української культури – це не відмова від самого себе, а можливість стати самим собою та залишитися самим собою. І це справді ознака великої культури – не в сенсі наших досягнень, а в сенсі банальної людяності»¹¹⁶.

Такі складні процеси особливо актуалізуються під час війни. У колонці «Війна ідентичностей» Віталій Портников іронізує, що найбільшим досягненням путіна стало чітке окреслення ідентичностей, причому, що в Україні, що в росії. І саме тому, що різниця між цими двома тожсамостями є наскільки значущою (навіть опозиційною одна до одної), відбувається така кровопролитна війна. У медіа (особливо на початку 2022 року) часто траплялися інтерв'ю чи виступи різних політиків та експертів, у яких відчувалося справжнє нерозуміння причин цього вторгнення. Тому звучали тези про ірраціональність такої поведінки диктатора. На думку Віталія Портникова, саме крах комуністичної ідеології, а згодом повернення до імперської концепції «триєдиного народу» стає основною і законною причиною для таких військових дій. Тому це протистояння, по суті, спрямоване на знищення нашої ідентичності. Саме «путінська війна остаточно перервала дифузцію ідентичностей, що століттями відбувалася на просторах колишньої

¹¹⁶ Портников В. Можливість стати собою. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/112237>

імперії, і перетворила її на кристалізацію, а відтак і справжню битву ідентичностей»¹¹⁷. Фактично журналіст виводить категорію ідентичності як центральну в сучасному російському вторгненні в Україну.

Таким чином, публіцист Віталій Портников висновує, що сьогодні процес модифікації культурної тожсамості – це не просто данина обставинам чи певне закономірне патріотичне піднесення, а повноцінний логічний перехід від провінційного до самодостатнього модерного способу мислення себе і своєї країни. Під зовнішнім тиском чітко окреслилася та ідентичність, яка дає внутрішню цінність і стійкість людині («можливість стати собою»), а це надзвичайно важливий чинник у боротьбі проти росії.

У контексті культурної ідентифікації під час війни письменник Сергій Жадан акцентує увагу на дещо іншому аспекті, який передую процесам, описаних журналістом Віталієм Портниковим. У колонці ще за 2018 рік «Пояснити себе» автор пише про приїзд українських та німецьких письменників у Маріуполь. Показуючи їм місто, яке віддзеркалює безліч важливих процесів у сучасній Україні, автор рефлексує над їхнім сприйняттям подій, чи радше над можливістю справжнього розуміння таких болючих та травматичних процесів: «Який міст можна прокласти через простір – суспільний, політичний, економічний, культурний – що розпадається й трансформується просто на очах?»¹¹⁸. Вести комунікацію зі світом та вписувати себе, як мінімум, у європейський контекст необхідно, саме від цього буде залежати їхнє розуміння, допомога та відчуження нас. Але це сприйняття залежить насамперед від уміння пояснити себе іншим, а ще більше від уміння пояснити себе собі, адже маєш справу з абсолютно зрозумілими аспектами свого існування. Однак «... проблема в тому, що очевидність –

¹¹⁷ Портников В. Війна ідентичностей. *MERIDIAN CZERNOWITZ*. URL: <https://www.meridiancz.com/blog/portnikov/>

¹¹⁸ Жадан С. Пояснити себе. *DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/сергій-жадан-пояснити-себе/a-45485194>

річ загалом умовна. Вона закінчується саме там, де починається сприйняття іншого»¹¹⁹

Власне, непроговореність свого досвіду, не достатнє знання своєї історії, спілкування насадженою мовою, неусвідомленість ключових чинників культурної ідентичності і створює несприятливу ситуацію для такого діалогу. Саме необхідність внутрішнього пояснення є ключовою для налагодження всіх інших процесів. Дослідниця Марина Мазоренко підкреслює, що «важливим моментом ідентифікації є самооцінка особи і суб'єктивне відчуття своєї причетності до конкретної системи культурних цінностей»¹²⁰. Тези, які осмислює Сергій Жадан у своєму матеріалі, прописані ще до повномасштабного вторгнення, після якого це стало надзвичайно очевидним для більшості і почало втілюватися на усвідомленому та неусвідомленому рівнях в суспільстві.

Для порівняння варто проаналізувати виступ Сергія Жадана на міжнародній конференції *Brand Ukraine International Conference* «Десять тез про видимість», проголошених і опублікованих уже в 2025 році. Якщо попередній матеріал («Пояснити себе», 2018 р.) осмислює внутрішню рефлексію і потребу до кращого розуміння себе і відтак чіткішої комунікації, то сучасний виступ – формує цілу стратегію такого самопояснення на основі вже нової, консолідованої культурної ідентичності українців. Ці два матеріали фіксують по суті дві фази одного ж і того процесу, тільки на різних етапах війни.

Насамперед Сергій Жадан акцентує на спільній (базовій) характеристиці, яка особливо оприявнилася в момент повномасштабного вторгнення російських загарбників, – нашій неготовності до уваги: «Ми раптом стали видимі. Нас усі бачать. І, здається, ми до цього не зовсім готові. Ті, хто нас бачить, не готові до цьо-

¹¹⁹ Там само.

¹²⁰ Мазоренко М. Медіа як засіб культурної ідентифікації людини. *Культура ХХІ століття: єдність крізь різноманіття: колективна монографія*/ за наук. ред. В. О. Ільганаєвої. Харків: ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. С. 25

го ще більше»¹²¹. Набута через війну зацікавленість нами, нашими подіями, суспільнозначущим та культурним контекстом є доволі нестійкою. Ми, за спостереженнями письменника-публіциста, потребуємо переходу від об'єкта співчуття, емпатії до активного, рівноцінного суб'єкта цієї комунікації. Ідентичність у такому разі повинна пройти етап саморефлексії і чітко артикулювати свої ключові цінності, які буквально сьогодні виборюють на полі бою, – гідність, свободу, любов, справедливість тощо. Ці категорії в умовно «західній цивілізації» належать більше ХХ століттю, ніж сьогоденню, хоча є базовими для культурних обрисів Європи того часу. Однак перевага українців у тому, що боротьба за ці цінності є частиною нашого досвіду, натомість для інших – це тільки частина їхньої історії. Але така ситуація створює можливість до змін, зокрема «...змінити уявлення світу про нас. Змінити уявлення світу про себе»¹²². Культурна ідентичність набуває нової якості через внутрішню трансформацію, спричинену спільним досвідом спротиву. Фіксація таких змін є необхідною для самовизначення і відіграє вирішальну роль у тому, як українці себе самі бачитимуть і як цей змінений національний характер транслюватиметься назовні.

Наступна думка у публіциста торкається культурної невидимості, що сформувалася через «тінь імперії»: «Світ раптом виявив, що має справу з великою білою плямою – геополітичною, історичною, культурною»¹²³. Вихід з цього – деколонізація ідентичності шляхом проговорення елементарних, але фундаментальних істин про себе у цьому контексті – окремішність мови, історії, народу, врешті, території. Однак, потрібно враховувати той факт, що українців і досі розглядають крізь

¹²¹Жадан С. Десять тез про видимість: промова Сергія Жадана на Brand Ukraine. *Радіо Хартія*. URL: <https://radiokhartia.com/texty/desiat-tez-pro-vydymist-promova-serhiia-zhadana-na-brand-ukraine/>

¹²² Там само.

¹²³ Жадан С. Десять тез про видимість: промова Сергія Жадана на Brand Ukraine. *Радіо Хартія*. URL: <https://radiokhartia.com/texty/desiat-tez-pro-vydymist-promova-serhiia-zhadana-na-brand-ukraine/>

постколоніальну оптику, «маскультові кліше» та безліч інших стереотипів, що в основному і створювалися росіянами. «Суспільство без контексту», «країна з неперекладеною класикою», «країна без підручника історії» – все вказує на відсутність тяглості у нашій історії. Сучасна війна стає моментом примусової історичної інтеграції, коли українська культурна реальність та опір старим наративам стають новою частиною світового контексту. Тобто, руйнування неправдивих, нерелевантних думок про нас, а відтак, наповнення новими, реальними сенсами (власною самобутньою літературою, документальним кіно, музикою, театром тощо) є прямим актом утвердження національної ідентичності.

У контексті війни варто константувати ще один факт, на який вказує Сергій Жадан у своєму виступі: очевидно, коли медійні згадки про Україну зменшаться, то і загальний інтерес до нашої країни також посутньо знизиться. Видимість української культури є надзвичайно крихкою і ситуативною, бо залежить від новинного наповнення у медіа. Завдання ж ідентичності використати цей короткий час для формування довготривалої культурної інфраструктури (переклади класичних творів, виставки, документування), що повинно забезпечити її сталу присутність незалежно від воєнних подій. Тобто для Сергія Жадана «видимість» – це не просто бути поміченим чи бути у центрі уваги Європи і світу, а стати незворотним культурним чинником у багатьох процесах.

Особливу увагу автор виступу приділяє культурним героям, надто ж суперечливим чи свідомо витісненим із суспільно-національних просторів, як от Малевич, Целан чи Параджанов. Включення їх до своєї мистецької парадигми демонструвало б складність та європейську тяглість нашої культури. Культурні герої у тезах публіциста виконують функцію опори для суб'єктності, допомагаючи означати «своє». Поява такого нового героя, сформованого війною означає інтенсивну трансформацію ідентичності від пасивного об'єкта історії до проакти-

вного суб'єкта, поведінку якого визначають цінності, що актуалізують універсальні європейські ідеали. «Ми вперше в цьому столітті надаємо сенсу багатьом речам. Ми останні, хто в цьому світі відповідає за гасла та декларації своїми діями. (...) Це створює нового героя. Це загалом надає сенсу оповіді як такій»¹²⁴. Завдяки такому герою українська ідентичність набуває нової нарації, що забезпечує не лише тимчасову видимість, але й шанс на кардинальну зміну уявлень світу про Україну та самих себе.

Тези, які проголошує Сергій Жадан можна визначити як декларацію суб'єктності, ключовою категорією якої є ідентичність (хоча саме цей термін публіцист не використовує), що повинна формуватися через активну дію, кидати виклик насадженим стереотипам та кліше, а також творити нові сенси. Виступ письменника утворює право культурної ідентичності на «окремішність» та подоланні «білих плям», на власну трансформацію з об'єкта на суб'єкта та на формування культурної інфраструктури, яка утвердить незворотність української тожсамості.

Юрій Макаров, знаний український журналіст, автор колонок у журналі «Український тиждень», також прописує потребу деколонізації власної ідентифікації, а також пришвидшення «культурного звільнення» від імперського нав'язаного способу мислення у матеріалі «Внутрішня імперія» («...позбавлення від антикварного інтелектуального компаса, стрілка якого звично вказує на північний схід...»¹²⁵). Серед безлічі осмислених тем у його колумністиці особливе місце посідає питання функціонування культури та її взаємозв'язок зі способом мислення та вчинками людей у конкретному суспільстві. Однак Юрій Макаров, у порівнянні з попередньоозгаданими авторами, звер-

¹²⁴ Жадан С. Десять тез про видимість: промова Сергія Жадана на Brand Ukraine. *Радіо Хартія*. URL : <https://radiokhartia.com/texty/desiat-tez-pro-vydymist-promova-serhiia-zhadana-na-brand-ukraine/>

¹²⁵ Макаров Ю. Внутрішня імперія. *Тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/vnutrishnia-imperiia/>

тає увагу також на дещо інші аспекти, пов'язані з ідентифікаційними процесами в Україні.

В одному зі своїх матеріалів «Фобія національного» (27.06.2023 р.) Юрій Макаров критикує тенденцію «відмови від нації» на користь універсального, «глобального». Згідно з цією стратегією, Україна мусить відмовитися від тих чинників, що створюють її «українськість», котрі по суті відрізняють її від інших держав та націй, а також включити елементи «великої російської культури» – російськомовність і «російськовідчувальність». Усі традиційні культурні маркери сприймаються як обмежені, «ресентиментні» та травматичні. Автор формує таке тлумачення на основі різних публічних висловлювань та матеріалів, котрі все ще з'являються у медіапросторі. Юрій Макаров розуміє таке прагнення як прояв власне «фобії національного», за якою легко розпізнати комплекс меншовартості та провінційності. З глобалізаційними процесами у сучасному світі такі дискусії про застарілість категорії нація та її похідних не є чимось новим. Однак саме у такій ситуації особливо чітко простежується думка: «...відмова від нації автоматично означає повернення до базових форм ідентичності нижчого й водночас архаїчного рівня – рівня місцевої громади, кварталу, села...»¹²⁶. Таким чином, знецінення національного – це не прогрес, а зміна ідентичності на більш примітивну, де центральною є лише окрема спільнота чи невелика територія.

Національна свідомість є рятівною в сучасному хаотичному світі, це певна ментальна єдність, що обов'язково заснована на спільній культурній традиції, мові, освіті, історії. Як експеримент, журналіст наводить приклади, коли через переосмислення, чи то пак, перечитання української літератури таке упереджене та викривлене ставлення змінювалося. Адже підсвідомо «фобія національного, себто кажучи прямо – українського, досі переслідує тих, хто тупо не знайомий із повнокровністю й багатовимірністю нашої реальної культури. Їхне

¹²⁶ Там само.

уявлення обмежується ... травмою радянської шкільної програми»¹²⁷. Тобто повноцінне знайомство та сприйняття українцями своєї культури має терапевтичний ефект і може подолати цю так звану «фобію національного».

Основна увага Юрія Макарова в аналізованій колонці звернена насамперед на поняття національної ідентичності як широкої категорії, а культурна тожсамість виступає як її емоційно-символічна основа, база. Вони не є тотожними, але перебувають у тісному взаємозв'язку. Згідно з логікою матеріалу, культурна ідентичність допомагає розширювати свідомість, а також формує важливість відчуття приналежності, що своєю чергою укріплює національну самобутність. Отже, культура – це механізм через який можна найкраще «вписатися» в український національний наратив.

Аналізуючи публіцистичні матеріали знакових журналістів та письменників, можна вивести певні спільні погляди. Насамперед, війна значно пришвидшує та робить процес набуття ідентичності надзвичайно інтенсивним. Це пов'язано з тим, що категорія тожсамості в російсько-українському протистоянні є ключовим чинником. Самопояснення та деколонізація власного способу мислення відбувається насамперед через перепрочитання і переосмислення важливих пластів української культури, а також через усвідомлення сутності російської пропаганди, що крилася в усіх можливих формах свого функціонування, у тому числі й мистецьких.

Програмування російської культури на війну: українська рецепція

У переважній більшості публіцистичних матеріалів, у яких йдеться про ідентичність, культура осмислюється як певна платформа, через яку можна сформулювати свою національну ідентичність, або ж навпаки – насадити неправдиві наративи про власну тожсамість. З бумом захоплення українським мис-

¹²⁷ Макаров Ю. Внутрішня імперія. *Тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/vnutrishnia-imperiia/>

тецтвом, театром, літературою тощо, все більше викристалізовується розуміння, що фактично весь російський культурний дискурс (який ще зовсім недавно споживався в Україні) всуціль імперський, агресивний та насильницький. Таке «відкриття» також критично важливе для формування усвідомленої української ідентичності, а також на належного діалогу з західними поціновувачами мистецтва Росії.

Микола Рябчук, знаний публіцист і письменник, у матеріалі «Культура як колективний творець і репродуцент "імперського знання"» (за 2023 р.) досліджує, як російська література доклалася до формування імперського наративу. Він звертає увагу на те, що культура не є нейтральним явищем, а ідеологічним, тобто таким, яке здатне впливати свідомо та несвідомо на ціннісні орієнтири та способи мислення у суспільстві. Культурний простір може виступати інструментом «імперського знання» – системи наративів, які легітимізують владу, принижують суб'єктність колонізованих народів і нормалізують агресію та домінування над ними. У випадку російської імперської культури це працює особливо ефективно, бо через літературу формуються стереотипи та міфи, які приховують реалії колоніалізму, насильства та привласнення історії. Такі мистецькі методи реалізуються «у напівправді, в замовчуванні, у вдаваній "невинності", яка, власне, й уможлиблювала велику імперську брехню, нормалізувала її й відбілювала»¹²⁸. Як приклад, Микола Рябчук наводить роман «Війна і мир» Л.Толстого, в якому Росія зображена як жертва, підтримуючи цим самим концепцію «жертвності у російській політичній міфології»¹²⁹.

У контексті війни така сутність російської культури оприявнюється значно чіткіше, адже «стає інструментом сили жорсткої, мілітарної, ... й виразно геноцидної»¹³⁰. У цьому ракурсі

¹²⁸ Рябчук М. Культура як колективний творець і репродуцент «імперського знання». *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/117265>

¹²⁹ Там само.

¹³⁰ Там само.

боротьба за українську культурну ідентичність потребує відмови (спочатку навіть тимчасової) від російського культурного продукту, щоб звільнити власну «оптику» від імперських нашарувань, убезпечити себе від повторного засвоєння колоніальних наративів та спробувати сформувати критичний інструментарій, щоб повернутися до них уже після війни – у новому контексті і з нової позиції.

Літературознавець Ростислав Семків у статті «Як російська література служить імперії», по суті, продовжує аналіз і виявлення всієї російської літератури як інструменту впровадження імперської ідеології. Твори (навіть найбільш «гуманістичні»), явно і підтекстово створені на возвеличення правителів та військових завоювань, переважно не ставлять під сумнів основу імперського порядку. «Благоговіння перед "сильною рукою" влади й апатична зневіра в пошуках людської свободи»,¹³¹ – такі роздуми можна знайти в усіх знакових російських класиків, та навіть у жанрах прози, фантастики наприклад. Українська літературна традиція базується зовсім на інших концепціях, які формують і втілюють основи нашої культурної ідентичності. Споживання чужого, насадженого мистецького продукту не відображає ментального досвіду ні читача, ні його суспільства, а тому породжує конфлікт у відчутті самоусвідомленості, у приналежності до тої чи тої спільноти, категорії чи дискурсу.

Ростислав Семків підводить до логічного підсумку: «Брати до рук російську книжку – це брати "підозрілий предмет", можливо, бомбу, яка не розірвалася»¹³². У період інтенсивних загарбницьких дій з боку росії їхня культура є ще одним способом продовження війни, тому відмова від неї є свідомим безпечним, інформаційним та етичним вибором.

¹³¹ Семків Р. Як російська література служить імперії. *Тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/iak-rosijska-literatura-sluzhyt-imperii/>

¹³² Семків Р. Як російська література служить імперії. *Тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/iak-rosijska-literatura-sluzhyt-imperii/>

Як бачимо, намагаючись уникнути надмірного пафосу, публіцисти так чи інакше доводять думку, що російська культурна продукція будь-якого виду, це також акт агресії, вид «зброї» в руках окупанта. Ще один матеріал на цю тему написала Юлія Тищенко, співзасновниця Національної платформи стійкості та згуртованості. Вона проводить пряму паралель, точніше описує певну гіпотезу: російська література впливає також на назви російських ракет.

Авторка статті попереджає, що важливі культурні символи (історичні наративи, поезія, міфи, традиції) можуть бути трансформовані на засіб певного психологічного тиску, ідейного підсилення для виправдання агресії та насильства. Якщо пошукати згадки про назви російської зброї, то віднайдемо доволі багато матеріалу, який добротню проілюструє вибір саме такої назви. Міжконтинентальна ракета «Сармат» може бути алюзією на давній однойменний кочовий народ, що буквально підтверджено заявами представниці мзс рф та їхнім командувачем ракетних військ. Не поодинокі цитати про «сарматів» можна віднайти у російській поезії 18 століття у відповідному контексті. Назви «Орешник» і «Кинджал» також мають згадки у багатьох російських баладах та поезії різного часу. Не зважаючи на те, що авторка підкреслює, що це лише гіпотеза, однак вона має право на існування. Від неї можна відштовхуватися і з уже критичним, науковим поглядом здійснювати дослідження.

Юлія Тищенко наголошує, що така культурна інструменталізація – це частина широкого дискурсу ідентичності, в якому російська імперська спадщина, через літературу та історичні наративи, формується як цивілізаційна місія. Це слугує ще одним підтвердженням думки, що це війна за ідентичність. Авторка матеріалу закликає усвідомити, що для України важливо боронитися не тільки фізично, але й відмовлятися від такого роду культурних дискурсів, які слугують виправданням для насильства та колоніальних амбіцій. «В такому випадку культура та російська лі-

тература можуть грати роль зброї в прямому сенсі цього значення, таких собі хрещених знарядь вбивства»¹³³.

Ще один журналіст, який осмислює власну ідентичність, культуру та її впливи на війну, – Павло Казарін. Сьогодні він є одним із найпомітніших представників саме військової публіцистики, тобто такої, де автор поєднує службу у війську з періодичним написанням аналітичних матеріалів. У центрі його уваги перебуває насамперед військова проблематика (психологія військовослужбовця, взаємодія тилу та фронту, повсякдення військових буднів, медійне висвітлення воєнних подій тощо). Водночас Павло Казарін продовжує аналізувати всі найважливіші суспільно-політичні тенденції України, Європи та світу. Окремої уваги заслуговує його публіцистика саме з кримської перспективи, адже журналіст народився та тривалий час працював саме на півострові (до 2014 року).

У матеріалі «Привіт, зброє! Нотатки з армії» журналіст, який за освітою російський філолог, підкреслює, військовий досвід змусив сприймати культуру по-новому: філологія міняється на антропологію. Під впливом війни ворожа література перестає бути абстрактною чи предметом естетики. Зрештою, прицільний аналіз їхніх художніх творів у філософському, психологічному, ідейно-художньому та іншому аспектах не мають більше значення, адже «загадкова російська душа виявляється не настільки загадковою, коли заїжджає батальйонно-тактичними групами у твою країну»¹³⁴. Такі думки є очевидними і навіть елементарними для українців, однак публічні інтерв'ю та дискусії, які включають зокрема західноєвропейських митців та інтелектуалів, сигналізують про зовсім інше сприйняття російського культурного простору за межами нашої країни. Власне, одним із закидів, які часто можна почути у

¹³³ Тищенко Ю. Війна за ідентичність: як російська література вплинула на назви ворожих ракет. *Українська правда*. URL : <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/12/08/7487982/>

¹³⁴ Казарін П. Привіт, зброє! Нотатки з армії. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/cdn/cd1/bforum/a8.html>

такого роду розмовах – «не поєднуйте культуру та політику», «ворог – Путін, а не Пушкін, Толстой чи Ахматова»¹³⁵. У своїй публіцистичній статті «Димова завіса. Що не так із російською культурою» Павло Казарін намагається пояснити нерелевантність такого роду думок.

Найперша теза – «проблема російської культури в тому, що розмова про неї ніколи не стає розмовою про культуру»¹³⁶. Публіцист пояснює це тим, що вона давно втратила політичну нейтральність і стала «пакетним товаром», яким росія торгує разом із певною лояльністю до імперії. Така оптика не «винахід» колонізованих народів, а самої росії, яка тісно пов'язала власний культурний простір з політичними пропагандистськими функціями.

«Головне завдання російської культури на території імперії – бути прапором»¹³⁷, – пояснює Павло Казарін. Така підміна культури під політику – це своєрідний і добре продуманий спосіб маркування простору через назви міст, сіл, вулиць, наявність тих чи тих пам'ятників. Таким чином здійснюється «культурна ієрархія», яка позначає, хто є центральним, а хто другорядним, провінційним. Коли в Україні розпочався законодавчо підкріплений процес декомунізації, а згодом деколонізації щодо топонімів, це викликало шквал гучної критики в росії, адже «право надавати імена – один із проявів влади», навіть якщо це стосується чисто символічного рівня. Перебувати у просторі, оточеному рідними і зрозумілими назвами, які справді мають вагу для народу і передають певні знакові історичні події чи персоналії, важливий чинник для формування власної ідентичності та усвідомленого місця у суспільстві. Ось чому

¹³⁵ Президент українського PEN відповів на лист німецьких PEN-колег з назвою "Ворог Путін, а не Пушкін". *Суспільне Культура*. URL : <https://suspilne.media/culture/216162-prezident-ukrainskogo-pen-vidpoviv-na-list-nimeckih-pen-koleg-z-navou-vorog-putin-a-ne-puskin/>

¹³⁶ Казарін П. Димова завіса. Що не так із російською культурою. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/12/20/7433694/>

¹³⁷ Там само.

такий, на перший погляд, не настільки важливий процес набуває величезного значення для імперської системи, тому культурна дистанція – це необхідність для сучасної України.

Для країн-імперій культура – це не просто мистецтво, а інструмент контролю: вона витісняє локальні традиції, нав'язує чужу ідентичність, формує підлеглість через символічні асоціативні знаки. Однак, як наголошує Павло Казарін, це закономірність саме для колонізованих/окупованих країн. Російський культурний продукт на Заході виконував іншу функцію – дипломатичну, яка мала формувати контури європейськості у, по суті, антиєвропейській державі, де «художникам та артистам випадала роль торгових представників із продажу "загадочної русської души"»¹³⁸. Саме тому так складно пояснювати пересічному жителю Європи чи Америки, що культурні вияви росії рівноцінно відповідають за сучасні насильницькі дії в Україні, як і політичні чи ідеологічні конструкти. Колективний Захід не має досвіду загрози власній тожсамості від усього російського, але й також не має достатнього уявлення про українську культурну ідентичність та те, що саме їй загрожує.

У цій ситуації Павло Казарін не пропонує якихось оригінальних дій, про які б не писали його колеги, а саме: вміння говорити про себе і свій досвід, чітко окреслювання своєї ідентичності, відстоювання її, вписування себе у загальноєвропейський літературний, музичний, художній контексти, вимагати змінити інтерпретацію російського культурного дискурсу з урахуванням сучасних перепитів та деколонізаційних практик. Головне завдання сучасної України, на думку журналіста, у відношенні до цієї проблеми – наполягати на тому, що сучасну «росію представляє не її культура. Її репрезентують Буча та Маріуполь»¹³⁹.

¹³⁸Казарін П. Димова завіса. Що не так із російською культурою. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/12/20/7433694/>

¹³⁹Казарін П. Культурна дистанція прямого пострілу. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/11/19/7429289/>

У ще одному публіцистичному матеріалі «Культурна дистанція прямого пострілу» Павло Казарін використовує поняття «культурна дистанція» як важливе явище для опису логіки сучасних процесів в контексті набуття тої чи іншої ідентичності. Публіцист спочатку аналізує це явище на прикладі французів та німців під час Першої світової війни, однак згодом логічно переходить до нинішнього російсько-українського військового лихоліття. Культурна дистанція – це сукупність мови, релігії, історичної пам'яті, національної ідентичності, вона завжди присутня між народами тією чи іншою мірою. Але разом з тим, це «фактор, що визначає логіку та поведінку як окупованих, так і окупантів. І особливість нашої війни в тому, що Росія відмовляється визнавати культурну дистанцію між росіянами та українцями»¹⁴⁰. На підтвердження своїх слів, він пригадує відому концепцію «одного народу», яка є свідомою політичною стратегією, мета якої – позбавити українців права бути інакшими та уніфікувати їх з російською ідентичністю. Найбільш очевидною ілюстрацією сьогодні може бути ситуація на окупованих територіях, де спочатку знищують носіїв яскраво вираженої української приналежності, а всім решта залишається єдина опція – оголосити себе росіянами. Тобто, за розумінням Павла Казаріна, окупанти переслідують найперше тих, хто втілює у своєму мисленні та діях якраз ту культурну дистанцію. Якщо глянути на історію незалежної України, то побачимо, що такі процеси відбувалися весь час – закони про другу державну мову, переписані підручники та освітні програми за часів міністра Дмитра Табачника, проблеми з окремою українською церквою тощо. Тобто глобальне завдання росії – знищити будь-яку унікальність, інакшість, самість, культурну дистанцію, що не дасть змоги проявитися українській ідентичності.

Павло Казарін наводить факти та соціологічні дані, які підтверджують складність та інколи ситуативність вибору певної

¹⁴⁰Там само.

приналежності в історії сучасної України, де національна самосвідомість не завжди співвідносилася з відповідним свідоглядом. Часто радянська ностальгія чи чинник «соціального ліфта» були важливіша за інші аспекти. Однак згодом питання мови, історичної пам'яті та культурного контексту набули вагомого значення у цьому процесі. Тому осмислюючи природу російсько-української війни, «фактор культурної дистанції» також потрібно враховувати для розуміння загального процесу. Зрозуміло, що фізичний кордон між своїм і чужим – це не те саме, що культурний розподіл, але все, що сприяє збільшенню цієї дистанції, допомагає. Від буквального захоплення твого дому, міста, країни захищає армія, а не умовна література. «Але в тому й особливість, що від ідентичності людей серед іншого залежатиме те, чи підуть вони у військкомати, коли настане час»¹⁴¹, розмірковує публіцист. Тобто Павло Казарін визнає, армія є прямим захистом від поглинання, але наголошує на глибинному зв'язку між бойовою спроможністю та культурною ідентичністю. Саме вона є внутрішньої мотивацією до боротьби за своє.

Таким чином, осмислення імперської природи російської культури є також важливим чинником для усвідомлення впливу, який вона здійснювала на українську самосвідомість. Чітке переосмислення та розмежування всього ворожого, насадженого і свого, рідного є передумовою для набуття чи повернення до української культурної тожсамості.

Переакцентація ідентичності: регіональний контекст

Водночас після осмислення загальних міркувань про культурну ідентичність під час війни та російську літературу, яка ускладнює самоусвідомлення своєї приналежності, варто розглянути творчість тих публіцистів, тексти яких писані із конкретного регіонального досвіду, що відображає не тільки

¹⁴¹Казарін П. Культурна дистанція прямого пострілу. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/11/19/7429289/>

специфіку окремих територій, але й особисту еволюцію авторів у ставленні до української ідентичності.

Журналістка Ольга Перехрест у матеріалі «Три світи українських ідентичностей» (за 2015 рік) намагається окреслити ці кардинально різні за своєю суттю прояви тожсамості в Україні і класифікує їх на три великі моделі. Розпочинає з Донецька, який описує як землю, яка «застрягла у своєму міфічному ностальгійному СРСР, ніби у втраченому Едемі. І цю ностальгію дуже вдало використали політики»¹⁴². Така ситуація виникла як результат культурно-історичного вакууму, в якому саме радянська ідеологія посіла домінуюче місце. Ще одним важливим чинником, що підтримує цю ідентичність – міфотворення, за яким, так звана «ДНР» є спробою створити «молоду народну республіку», в якій існуватиме нова, хай і штучно насаджена, ідентичність. Вона базується на легендах про «ополченців», стихійну самооборону, «київську хунту» та героїзації жертв цієї боротьби.

Кримська ідентичність, в осмисленні Ольги Перехрест, постає як невиразна та базована на географічному розриві. Хоча на півострові існувала певна симпатія та ідентифікація себе з російською тожсамістю, важливо підкреслити, що Крим – це територія великої кількості переселенців, що ускладнює створення єдиної моделі причетності до тої чи тої культури. У більшості матеріалів про півострів пишуть, як про постійне відчуття відокремленості від материка, але це «можна пояснити, скоріш, географією, аніж колективною історичною пам'яттю. Карту "ідентичність Криму" просто дістали з рукава і вкинули в гру, розігруючи партію російської весни»¹⁴³. У своїй колонці журналістка стверджує, що ця територія була перетворена на символ політичної боротьби між росією та Україною, оскільки чіткої культурної ідентифікації вона не демонструвала (глибше

¹⁴²Перехрест О. Три світи українських ідентичностей. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2015/01/06/7054217/>

¹⁴³Перехрест О. Три світи українських ідентичностей. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2015/01/06/7054217/>

про ці причини, варто розглядати у публіцистиці Павла Казаріна).

Третя форма ідентичності на території України – умовно – галицька, яка великою мірою є міфологізованою, а також і стереотипною. «В Галичині живуть найбільш українські українці. Маленька Галичина рік за роком рятує велику Україну»¹⁴⁴. Така ідея Галичини як культурного та політичного форпосту країни існує в масовій свідомості, та навіть набуває певної популярності чи культивості. Однак авторка Ольга Перехрест весь час підкреслює, що це також наслідки міфотворення, і в реальності окремої галицької ідентичності не існує. «Галичина об'єднує своїх мешканців географічно, історично та культурно. Але цього мало для того, щоби сформувати якусь політичну самоідентифікацію»¹⁴⁵. Таким чином, у колонці «Три світи українських ідентичностей» виразно розписані різні типи самоідентифікації, які існували паралельно і часто в конфлікті одна з одною. Кожен із цих «світів» сформувався під впливом різних культурних, історичних та соціальних умов. Такі прояви ідентичності розглядаються як «ментальні карти», що їх окремі регіони «малюють» для себе в історичній та сучасній перспективі.

Завершуючи свій аналіз обраної проблеми, журналістка також пише про вагомість спільних легенд та героїв в уяві всіх українців, тоді така розірваність буде подолана. Оскільки стаття написана у 2015 році, тому як приклад у матеріалі наводилася Небесна сотня, яка може частково претендувати на цю роль. Однак сьогодні зрозуміло, чому спільна боротьба, наративи і герої так інтенсивно стимулюють переосмислювати власну культурну ідентичність на всій території України.

Павло Казарін, уродженець кримського півострова, є автором публіцистичної книги «Дикий Захід Східної Європи», яка сформована з його колонок, написаних упродовж 2015-

¹⁴⁴Там само.

¹⁴⁵Там само.

2021 років. У тексті наявна обширна інтерпретація специфіки Криму, України, росії, а також медійний, військовий та реформаторський аспект. Кожну тему, що її порушує публіцист, він осмислює в якнайширшому контексті, через ґрунтовне розуміння ключових світових процесів. Розпочинається книга розділом, який присвячений Криму і в якому автор рефлексує над своїм власним досвідом. Павло Казарін у вступі зауважує: «Мій внутрішній кримчанин поступився внутрішньому українцеві аж ніяк не відразу»¹⁴⁶. Ця авторська думка демонструє широку проблему – відсутність чітко визначеної ідентичнісної політики щодо півострова з боку української влади та суспільства впродовж тривалого часу, а також повсюдне розповсюдження російської тожсамості. За умов такої невизначеності індивідуальна самоідентифікація стає складним завданням, адже процес формування ціннісних орієнтирів і культурної належності потребує більш чітких парадигм.

Павло Казарін трактує ідентичність кримського півострова як конфліктність і взаємодію кількох паралельних наративів. В його оптиці Крим постає водночас радянським і пострадянським, українським, російським і кримськотатарським, територія минулого і майбутнього тощо. Такі конфігурації вказують на характерну для межових регіонів полінаративність, що фактично унеможлиблює однозначне трактування культурної належності. Однак серед цих моделей найбільш міцним виявився російський імперський міф, адже він укорінений у їхній літературі, популярній культурі, мистецтві та офіційних історичних інтерпретаціях. Значною мірою він також підтримувався інституційно – через гуманітарну політику та інформаційний простір. Єдиною альтернативою, з погляду журналіста Павла Казаріна, міг бути кримськотатарський концепт, однак він послідовно і методично унеможлиблювався тією ж російською пропагандою. Натомість українська ідентифікаційна модель щодо Криму сформувалася недостатньо: півострів не був пов-

¹⁴⁶ Казарін П. Дикий Захід Східної Європи. Х.: Віват, 2022. С.5.

ноцінно інтегрований у національний культурний простір, що на думку публіциста, частково зберігається й сьогодні, після початку війни («...регіон замовчування. Якщо доля Донецька та Луганська обговорюється в ефірах, то Сімферополь і Севастополь лишилися у медіагетто»¹⁴⁷).

У таких умовах найбільш «зручною» і «природною» для Павла Казаріна виявилася регіональна тожсамість («...кримське відлюдництво. Острівний менталітет. Кримська ідентичність»¹⁴⁸) – проміжна форма самоусвідомлення, яка дозволяє уникати однозначного вибору між кількома суперечливими моделями-міфами. Аналізуючи ширше цю ситуацію, можна стверджувати, що кримський досвід журналіста ілюструє загальні закономірності формування ідентичності у такому регіоні. «Особливі труднощі виникають у поліетнічних та поліконфесійних спільнотах, якою є кримська»¹⁴⁹, – зазначає дослідниця Євгенія Горюнова. У такій ситуації категорія тожсамості часто виникає не як певна стійка форма, а як процес постійного переозначення. Крім того, неузгодженість чи відсутність державної стратегії щодо Криму створював певний ідентифікаційний вакуум, що вдало заповнювався зовнішніми впливами.

Таким чином, ситуація з Кримом ілюструє думку, що ідентичність не є лише індивідуальним вибором (хоча й важливим), а формується також під впливом політичних рішень, історичних процесів, символів, культурної репрезентації та інформаційного середовища.

Однак у періоди великих суспільних трансформацій категорія ідентичності неминуче виходить на передній план. Такими подіями, за спостереженнями Павла Казаріна, стали Революція Гідності, згодом анексія Криму та нав'язаний Росією

¹⁴⁷ Казарін П. Дикий Захід Східної Європи. Х.: Віват, 2022. С.32

¹⁴⁸ Там само. С.13

¹⁴⁹ Горюнова Є. Трансформація кримської ідентичності в умовах російської окупації півострова (2014–2021 рр.). *Політикус : наук. журнал*. 2021. № 5. С.26

псевдореферендум, що у своїй сукупності підштовхнули до внутрішньої переоцінки та переосмислення власної тожсамості. Одним із найважливіших аспектів у цьому процесі були цінності, які проголошував Майдан – гідність, повага, солідарність, власний вибір та відповідальність за нього. Ці категорії резонували з поглядами публіциста, адже вони більше спрямовані на європейське майбутнє та демократичний розвиток, у якому відчуття приналежності до спільноти – це результат особистого усвідомленого вибору, а не тільки місця народження чи «крові»: «Українцем можна не лише народитися, але й стати»¹⁵⁰.

Павло Казарін формулює це відчуття дуже лаконічно: «Окупація позбавила нас малої батьківщини, та подарувала велику».¹⁵¹ Особливих сентиментів з цього приводу публіцист не висловлює, однак наголошує, що сприймає це саме «...як досвід, а не як травму»¹⁵². Його колонки у різних медіа є прикладом документування та осмислення сутності своєї регіональної ідентичності з переходом до усвідомленої національної тожсамості.

Особиста трансформація журналіста Павла Казаріна, що відбулася під тиском військових подій ілюструє, як зовнішня загроза прискорює процес кристалізації національної ідентичності (про що міркував Віталій Портников у своїй публіцистиці), а також усвідомлений перехід з регіональної тожсамості до загальнонаціональної.

На відміну від доволі докладної рефлексії Павла Казаріна про кримський досвід трансформації власної приналежності, у публіцистичному доробку письменника (колись повністю російськомовного) з Донецька Володимира Рафеєнка домінує інша тематика і способи її втілення. Центральними концептами його колонок є пошук внутрішньої резильєнтності й екзис-

¹⁵⁰Казарін П. Дикий Захід Східної Європи. Х.: Віват, 2022. С.11.

¹⁵¹Там само. С.11

¹⁵²Там само. С.13

тенційної опори в умовах військових дій (авторська колонка «Віра в умовах окупації») та переосмислення головних маркерів української ідентичності («Вибирати Україну», «Красиве та корисне», «Остання любов»). Крім того, великий обсяг його текстів присвячено феномену ностальгії за втраченим простором, зокрема за вимушено покинутим рідним містом та домом («Місто дитинства як непідконтрольна територія», «Птахи останнього літа», «Визнання того, чого не існує»). Ключовим елементом у процесі осмислення власної тожсамості у матеріалах Володимира Рафєєнка є українська мова, а саме специфіка ставлення і перехід до її використання. Зважаючи на його професійний досвід як письменника, мовний аспект є фактично основним інструментом його діяльності, адже відображає його мислення та ідейно-естетичні погляди. Досвід внутрішнього переміщення з Донецька до Києва та лінгвістична трансформація надає публіцистичному доробку письменника зовсім іншу базу для вивчення процесу змін у власній культурній ідентичності.

Володимир Рафєєнко тривалий час окреслював себе як російськомовного українського письменника, сформованого у відповідному зрусифікованому середовищі («Українська як іноземна», 2017 р.). Крім того, його творчість здобула помітну популярність у російському культурному просторі, тому саму ідею написання твору українською мовою навіть не припускав, «об'єктивно кажучи, цього не могло бути в принципі»¹⁵³. Однак потребу переходу на рідну мову письменник відчув після переїзду до Києва у 2014 році, після окупації Донецька. У колонці «Красиве та корисне» автор відтворює розмову з приятелем, який дивується такому переходу, та перепитує: «...звідкіля в тебе українськість?»¹⁵⁴. На переконання автора,

¹⁵³ Рафєєнко В. Як я почав писати українською. DW. URL: <https://www.dw.com/uk/володимир-рафєєнко-кобиляча-голова-або-як-я-почав-писати-українською/a-49332655>

¹⁵⁴ Рафєєнко В. Красиве та корисне. DW. URL: <https://www.dw.com/uk/володимир-рафєєнко-красиве-та-корисне/a-40865358>

це була досить неприйнятна реакція, адже такий прояв ідентичності є абсолютно природнім.

Детальні причини такого переходу письменник Володимир Рафеєнко роз'яснює у своєму есе «Остання любов», у якому вказує на дві важливі обставини, що зумовили його до зміни мови. Першим, і найбільш гострим, каталізатором стала маніпулятивна теза про необхідність захисту російськомовного населення в Україні, яка слугувала виправданням для військової агресії. Така пропагандистська позиція зробила з нього одночасно «і жертву, і причину війни»¹⁵⁵, що спровокувало глибокий внутрішній конфлікт, виражений через «... гостре відчуття провини, сорому, жалю та безсилої люті»¹⁵⁶. Тому рішення писати українською мовою, на думку Володимира Рафеєнка, можна розцінювати як акт самопротиставлення спекулятивним мовним тезам, адже його, російськомовного, впродовж усього його життя в Україні не змушували це робити під примусом.

Друга спонука, яка була радше інтуїтивна, пов'язана більше з внутрішньоукраїнським дискурсом, у якому хоч часткову, але вину у війні все ж покладають на жителів цих східних регіонів. Окрім цього, іншим стереотипом, який боляче сприймав сам автор, було те, що люди Донбасу «...не здатні перебувати в культурі свідомо та професійно»¹⁵⁷. Такі тези створювали у Володимира Рафеєнка відчуття певної вторинності та відносної вини такого становища. Однак відчуття правильності рішення до нього прийшло при написанні роману уже свідомо обраною українською мовою. Спочатку, за спогадами автора, це було доволі проблематично, адже він до цього не мав ні розмовної, ні письмової практики користування новою мовою – «Слова не бажали в моїй голові складатися до купи»¹⁵⁸.

¹⁵⁵ Рафеєнко В. Остання любов. *Український ПЕН*. URL: <https://pen.org.ua/ostannya-lyubov>

¹⁵⁶ Там само.

¹⁵⁷ Там само.

¹⁵⁸ Там само.

Згодом вся праця дала результати, він «відчув просто велику якусь тугу і радість української. І вона мене повела»¹⁵⁹

Власне, написання роману українською і стало для автора певним терапевтичним процесом, після якого «доводити» неправдивість тих чи тих стереотипів виявилось внутрішньо не потрібною дією. Таке усвідомлення Володимира Рафеєнка підкреслює психологічну природу самого поняття «ідентичність», що дуже тісно пов'язане з переживанням травматичного досвіду. Психологиня і журналістка видання «NV» Ольга Духніч наголошує, що через часте і модне використання такого терміну втрачається його початкове наповнення. Вона нагадує, що з психологічної точки зору «пошуки ідентичності – це віднайдення травматичного досвіду, усвідомлення якого у певний спосіб звільняє суб'єкта від нав'язливого повторення травми»¹⁶⁰. Багато думок, які висловлює Володимир Рафеєнко щодо різних маркерів українськості справді, пройшли несвідомі процеси у його мисленні.

Назва есею – «Остання любов» – пояснюється письменником через аналогію з переходом на українську мову: це логічний, продуманий крок, як і остання любов, що зустрічається переважно у дорослому, поважному віці. Необхідність такого рішення пояснюється потребою «по-перше, відчувати себе собою, а, по-друге, стати своїм для тих, котрі й становлять твоє родинне, регіональне, культурне, ідеологічне і всяке інше коло»¹⁶¹. Саме мовна трансформація у публіцистиці Володимира Рафеєнка відіграє головний складник його ідентифікаційного процесу.

Якщо переглянути історію української публіцистики, твори якої присвячені поняттям ідентичності, то ключовою ка-

¹⁵⁹Там само.

¹⁶⁰Духніч О. Ще раз про ідентичність, яку так багато обговорюють. NV. URL: <https://nv.ua/ukr/blogs/identichnist-yak-vona-formuyetsya-naspravdi-50528551.html>

¹⁶¹ Рафеєнко В. Остання любов. *Український ПЕН*. URL: <https://pen.org.ua/ostannya-lyubov>

тегорією тут стає мова. Яскравим прикладом можуть слугувати праці Івана Дзюби («Інтернаціоналізм чи русифікація?» та «Нагнітання мороку»), Юрія Шевельова, Юрія Бойка («До століття емського указу») чи більш сучасної науковиці Лариси Масенко («(У)мовна (У)країна»). Культурна тожсамість включає багато важливих понять – цінності, традиції, історична пам'ять, символи та знаки, мистецькі надбання, однак, «очевидно, її найбільший сегмент – мова»¹⁶². На домінуванні цього фактору наголошує ще один представник Донецька – журналіст, політолог Сергій Стуканов, який ділиться своїм власним досвідом мовного переходу з російської на українську. У колонці «Мова – один із найважливіших маркерів ідентичності» автор згадує чинники, які допомагали йому створювати українськість у повністю зрусіфікованому місті, – через газети, навчання на історичному факультеті, споживання відповідного культурного та інформаційного контенту, писання творів та поезії.

Глибше вивчаючи власну історію країни та свого рідного краю, Сергій Стуканов приходить до розуміння, що «дійсність довкола мене є наслідком глибинної деформації, травми. Й що нашому поколінню належить це виправляти»¹⁶³. Тому, надихнувшись прикладом Руської трійці, він та його коло однодумців спочатку спілкуються між собою українською мовою, а згодом залучають її до інших сфер побутування. Хоча назагал цей перехід не був одномоментним, а тривав кілька років поспіль, він призвів до усвідомлення, що наша безпека й унікальність залежить від упевненості у нашій ідентичності, а мова є найважливішим чинником у цьому процесі.

¹⁶² Носова Б. Комунікативна місія публіцистики і трансформаційні процеси ідентичності в публіцистиці І.Дзюби. Актуальні питання масової комунікації : науковий журнал / голов. ред. В. В. Різун; Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. К., 2017. Вип. 21. С.75.

¹⁶³ Стуканов С. Мова – один із найважливіших маркерів нашої ідентичності. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/10/04/7194071/>

У ще одній колонці Володимир Рафеєнко «Як я почав писати українською» описує зовсім інші, несвідомі джерела своєї української ідентичності. Якщо у матеріалах вищезгаданих публіцистів прочитуємо про сильний вплив зовнішніх чинників та внутрішньо-суспільних процесів, то письменник надає вагу інтуїтивним та дитячим спогадам. Володимир Рафеєнко порівнює свій стан після окупації рідного міста та приїзду до Києва з персонажем із бабусиних казок: «У Кобилячої голови немає тіла, так само, як і в мене після тих 45 років життя, що залишилися на Донбасі»¹⁶⁴. Такі фантастичні розповіді, за спогадами самого автора, були єдиними україномовними у його дитинстві, тому не випадково, що саме з ними публіцист асоціює себе при поверненні до української ідентичності. Із самоусвідомленням своєї культурної приналежності потрібно і себе самого перевинаходити – свої погляди, свій спосіб мислення тощо. Досвід Володимира Рафеєнка ілюструє інший спосіб навернення до українського контексту: окрім зрозумілих військових причин, даються ознаки його дитячі фантазії, спогади про бабусю та підсвідомі процеси.

Ще одним аспектом, який органічно вписується у дослідження зміни ідентичності під час війни, є публіцистика, написана в еміграції. У цьому контексті цікавою є колумністика Тані Малярчук (писала колонки на сайті ДВ до 2021 року), яка переосмислює своє ставлення до українськості через культурні маркери, перебуваючи за межами країни.

Однією із центральних проблем у публіцистичній творчості Тані Малярчук постає національне самосприйняття, що висвітлено, зокрема, у її колонці під назвою «Двері, які можна відчинити» (дата публікації 10.04.2017). Зазначена тематика органічно інтегрується не лише в український, але й у ширший європейський дискурс, оскільки останнім часом активізу-

¹⁶⁴ Рафеєнко В. Як я почав писати українською. DW. URL: <https://www.dw.com/uk/володимир-рафеєнко-кобиляча-голова-або-як-я-почав-писати-українською/a-49332655>

валися публічні обговорення та присвячені значущості чи деструктивному впливу історичної пам'яті нації.

Водночас українці внаслідок різноманітних обставин були позбавлені можливості відкрито артикулювати власні колективні травми, здійснювати внутрішній діалог та саморефлексію. У результаті цього в свідомості міцно закріпився так званий комплекс жертви, який навіть за наявності сприятливих умов для обговорення минулого, часто блокує це обговорення або демонструє відсутність необхідних навичок. У зв'язку з цим, радикальне твердження Тані Малярчук, а саме: «Український – не означає ідеальний»¹⁶⁵, нерідко зустрічає неоднозначну реакцію та критичне сприйняття, навіть попри його ґрунтовне проговорення. Комплекс жертви стає певною матрицею, яка визначає способи усвідомлення, де основними елементами є страждання та виживання, а не творче самоствердження чи інноваційний розвиток.

Розпочинаючи аналіз цієї проблеми, Таня Малярчук акцентує увагу на необхідності символічного означення абстрактних понять. Вона пропонує метафору скажених собак для позначення трагічного минулого, невисловлених травм та, відповідно, комплексів. Проте, одразу ж зауважує, що потреба в аналогіях стосовно ефемерних явищ згодом може призвести до «ув'язнення» у цих смислах, що перешкоджає подальшому розвитку. Відтак процедура інтерпретації та перепрочитання символів, стереотипів і контекстів має безперервно супроводжувати сучасну модерну спільноту в усіх її вимірах, якщо вона прагне стабільної трансформації.

На думку Тані Малярчук, іншим суттєвим проблемним аспектом самосприйняття є теза – «українське як трагічне»¹⁶⁶. Це найбільш заkostenіла думка у пересічного громадянина країни, оскільки перше, що спадає на думку про українство як плат-

¹⁶⁵ Малярчук Т. Двері, які можна відчинити. DW. URL: <https://www.dw.com/uk/таня-малярчук-двері-які-можна-відчинити/a-38352059>

¹⁶⁶ Там само.

форму – «два найбільш повторювані стереотипи: рабство і героїзм». Колумністка зазначає, що сьогодні такий погляд є недостатнім. Зокрема, у європейському дискурсі домінує позиція щодо символічного розмаїття, яке має асоціюватися з нацією чи державою. І насамперед із позитивним змістом, адже саможертвність, а отже, і героїзм як центральні характеристики нації – це, по суті, прояв колоніальної свідомості і сприйняття.

Наступна типова установка – «віра в ідеальну Україну, ідеально українську, ідеально україномовну, яка колись існувала і яку в нас відібрали»¹⁶⁷. Можливо, це найбільш проблемний стереотип. Йдеться про конструювання ефемерного щасливого минулого, якого насправді в Україні (за наведеними критеріями) ніколи не було. Надмірне захоплення подібними ілюзіями може призвести до ігнорування реального стану країни сьогодні. На таку особливість українців свого часу різко, у сатиричному ключі, звернув увагу журналіст Олександр Кривенко у своїй все ще й досі актуальній статті «Маргінальна моя Україна»: «Вишневих садків залишилося обмаль, хрущів нема взагалі (...) Сьогоднішня Україна схожа на колишню, плекану уявою, приблизно так само, як сьогоднішня Франція – на королівство якогось з Людовиків»¹⁶⁸.

Звісно, ідеалізація власного минулого характерна для всіх без винятку людей і народів. Але питання полягає в усвідомленні того – чи живемо ми в утопічному минулому? Можна припустити, що ця тема органічно впливає з письменницької діяльності Тані Малярчук, адже у 2016 році вийшла книга «Забуття», де центральною темою є свідомий вибір національної самоідентифікації, а одним із головних персонажів – поляк В'ячеслав Липинський, який вирішив стати частиною іншого (українського) народу. Як творча особистість, котра проживає за межами батьківщини з власного бажання (не з еко-

¹⁶⁷ Там само.

¹⁶⁸ Кривенко О. Маргінальна моя Україна. *Історична правда*. URL: https://www.istpravda.com.ua/columns/4da04cf17ec0e/view_news/

номічних чи політичних мотивів), очевидно, виходячи з піднятих нею тем, сприйняття власного походження піддається новій інтерпретації і, що важливо, в оновленому контексті. Приклад В. Липинського у романі «Забуття» може слугувати ілюстрацією тези, що ключовим для розуміння культурної ідентичності є свідомий вибір та процес «становлення», а не етнічна приналежність. Це відображає перехід до концепції громадянської нації та культурної ідентичності, що ґрунтується на цінностях та спільному майбутньому.

Таким чином, кожен спростований чи переосмислений стереотип підводить письменницю Таню Малярчук до думки про необхідність відмови від ідеалізації будь-якого феномену. Тому прийняття позиції – «український не означає непорочний, винятковий чи ідеальний, рідний – так, але не ідеальний»¹⁶⁹ – слугуватиме свідченням процесу дорослішання українців як повноцінного суспільства.

Після 2022 року Таня Малярчук, яка мешкає у Відні, не є активною дописувачкою на медіаплатформі «*Deutsche Welle*», тому її колонки – це фіксація стану осмислення сприйняття своєї країни з відстані, до повномасштабного вторгнення. Це додаткові смислові нашарування та інші контексти, які трансформують її власне бачення України, її самосвідомості, символів та історії.

Висновок

У результаті дослідження виявлено, що в контексті нинішніх ідентифікаційних процесів в Україні, відбуваються певні спільні тенденції: органічне переосмислення культурних здобутків, інтенсифікація усвідомлення власної ідентичності, кристалізація тожсамості (В.Портников, Ю.Макаров); самоусвідомлення і самопояснення національної і культурної сутності, фіксація досвіду у ціннісному контексті, декларування суб'єктності, формування героїчного пантеону задля спільного

¹⁶⁹ Малярчук Т. Двері, які можна відчинити. DW. URL: <https://www.dw.com/uk/таня-малярчук-двері-які-можна-відчинити/a-38352059>

символічного простору (С. Жадан, О. Перехрест). Велику увагу звернено на публіцистичні матеріали, що аналізують імперський вплив на українську свідомість через мистецькі продукти, де можна виділити такі тези: потреба у деколонізації української культури, літератури зокрема, та «підсвічування» колонізаційного дискурсу в російському культурному просторі (М. Рябчук, Р. Семків); формування культурної дистанції та відмежування від усього російського (П. Казарін). Регіональний рівень вивчення задекларованої проблеми виводить такі процеси: усвідомлення мовного чинника як ключового у переконанні своєї ідентичності (В. Рафєєнко, С. Стуканов), перехід від регіональної до загальнонаціональної ідентичності (П. Казарін) та нашарування різних контекстів у сприйнятті українських культурних чинників з-за меж країни (Т.Малярчук).

Література

1. Верменич Я. Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проекти другої половини XIX – початку XX ст. / Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2016. 356 с.
2. Горюнова Є. Трансформація кримської ідентичності в умовах російської окупації півострова (2014–2021 рр.). *Політикус: наук. журнал*. 2021. № 5. С.23-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/polit_2021_5_6
3. Духніч О. Ще раз про ідентичність, яку так багато обговорюють. NV. URL: <https://nv.ua/ukr/blogs/identichnist-yak-vona-formuyetsya-naspravdi-50528551.html>
4. Жадан С. Десять тез про видимість: промова Сергія Жадана на Brand Ukraine. *Радіо Харків*. URL: <https://radiokhartia.com/texty/desiat-tez-pro-vydymist-promova-serhiia-zhadana-na-brand-ukraine/>
5. Жадан С. Пояснити себе. DW. URL: <https://www.dw.com/uk/сергій-жадан-пояснити-себе/a-45485194>
6. Казарін П. Дикий Захід Східної Європи. Х.: Віват, 2022. 320с.
7. Казарін П. Димова завеса. Що не так із російською культурою. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/12/20/7433694/>
8. Казарін П. Культурна дистанція прямого пострілу. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/11/19/7429289/>
9. Казарін П. Привіт, зброе! Нотатки з армії. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/cdn/cd1/bforum/a8.html>

10. Костенко Н. Всередині та поза межами ідентичності в культурному досвіді пандемії та війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 2. С. 5-21. DOI <https://doi.org/10.15407/sociology2022.02.005>

11. Котубей-Геруцька О. Горlach П. Президент українського PEN відповів на лист німецьких PEN-колег з назвою «Ворог Путін, а не Пушкін». *Суспільне Культура*. URL: <https://suspilne.media/culture/216162-prezident-ukrainskogo-pen-vidpoviv-na-list-nimeckih-pen-koleg-z-navou-vorog-putin-a-ne-puskin/>

12. Кривенко О. Маргінальна моя Україна. *Історична правда*. URL: https://www.istpravda.com.ua/columns/4da04cf17ec0e/view_news/

13. Мазоренко М. Медіа як засіб культурної ідентифікації людини. *Культура ХХІ століття: єдність крізь різноманіття: колективна монографія*/ за наук. ред. В. О. Ільганаєвої. Харків : ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. С. 25-45.

14. Макаров Ю. Внутрішня імперія. *Тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/vnutrishnia-imperiia/>

15. Макаров Ю. Фобія національного. *Тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/fobii-natsionalnoho/>

16. Малярчук Т. Двері, які можна відчинити. DW. URL: <https://www.dw.com/uk/таня-малярчук-двері-які-можна-відчинити/a-38352059>

17. Носова Б. Комунікативна місія публіцистики і трансформаційні процеси ідентичності в публіцистиці І.Дзюби. *Актуальні питання масової комунікації: науковий журнал*/ голов. ред. В. В. Різун; Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. К., 2017. Вип. 21. С.69-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmk_2017_21_7

18. Перехрест О. Три світи українських ідентичностей. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2015/01/06/7054217/>

19. Портников В. Зустріч з собою. *Український ПЕН*. URL: <https://pen.org.ua/zustrich-iz-soboyu>

20. Портников В. Війна ідентичностей. *Міжнародна літературна корпорація MERIDIAN CZERNOWITZ*. URL: <https://www.meridiancz.com/blog/portnikov/>

21. Портников В. Можливість стати собою. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/112237>

22. Рафеєнко В. Красиве та корисне. DW. URL: <https://www.dw.com/uk/володимир-рафеєнко-красиве-та-корисне/a-40865358>

23. Рафеєнко В. Українська як іноземна. DW. <https://www.dw.com/uk/володимир-рафеєнко-українська-як-іноземна/a-38531241>

24. Рафеєнко В. Остання любов. *Український ПЕН*. URL: <https://pen.org.ua/ostannya-lyubov>

25. Рафєєнко В. Як я почав писати українською. *DW*. URL: <https://www.dw.com/uk/володимир-рафєєнко-кобиляча-голова-або-як-я-почав-писати-українською/a-49332655>
26. Рябчук М. Культура як колективний творець і репродукент «імперського знання». *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/117265>
27. Семків Р. Як російська література служить імперії. *Тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/iak-rosijska-literatura-sluzhyt-imperii/>
28. Степико М., Черненко Т. Українська ідентичність як визначальна засада протидії російській агресії. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3. С. 178-183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2017_3_23
29. Стуканов С. Мова – один із найважливіших маркерів нашої ідентичності. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2018/10/04/7194071/>
30. Тищенко Ю. Війна за ідентичність: як російська література вплинула на назви ворожих ракет. *Українська правда*. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/12/08/7487982/>
31. Яремчук С., Дияк В., Тушко К. Проблеми формування української культурної ідентичності в умовах війни. *Грані*. 2023. № 26 (1). С. 105-111. DOI: <https://doi.org/10.15421/172317>

Некіз Тетяна Анатоліївна,
доктор філософії у галузі психології,
викладач кафедри теоретичної та
консультативної психології,
молодший науковий співробітник
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

КУЛЬТУРНА СТІЙКІСТЬ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВПЛИВ ВОЄННИХ ПОДІЙ НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ТА РОЛЬ КУЛЬТУРНИХ ПРАКТИК У ПОДОЛАННІ СТРЕСУ

***Анотація.** У статті досліджується вплив воєнних подій на психічне здоров'я українців та роль культурних практик у подоланні стресу, акцентуючи увагу на формуванні культурної стійкості в умовах війни. Аналіз літературних джерел і емпіричних досліджень показує, що воєнні чинники спричиняють високий рівень тривожності, інформаційного перевантаження та емоційного виснаження, що підвищує потребу у впровадженні ефективних психологічних стратегій підтримки. Особливу увагу приділено арт-терапевтичним методам, зокрема ОТМ-терапії (ОбразоТворче Мистецтво-терапія), яка поєднує образотворче мистецтво, роботу з архетипними символами та структуроване навчання технік. Метод демонструє високу ефективність у регуляції емоцій, зниженні рівня кортизолу, стабілізації психоемоційного стану та розвитку адаптивних копінг-стратегій. У роботі підкреслюється значення культурної ідентичності як ресурсу психологічної стійкості. Використання слов'янських архетипів та культурно-специфічних образів активує глибинні шари психіки, підтримує національну самобутність і сприяє гармонійному міжкультурному сприйняттю. Дослідження культурних маркерів українців у вимушеній еміграції дозволяє глибше зрозуміти роль історичних та соціальних факторів у формуванні національної ідентичності та її значення у глобальному культурному контексті. Результати роботи підтверджують, що інтеграція культурних практик і мистецьких методів у психотерапевтичну діяльність є ефективним інструментом зміцнення психологічної та культурної стійкості українців в умовах воєнної кризи.*

***Ключові слова:** війна, культурна стійкість, психічне здоров'я, культурні практики.*

Вступ

Війна в Україні спричинила масштабні зміни у всіх сферах суспільного життя, зокрема й у сфері психічного здоров'я населення. Масові вимушені переміщення, втрата близьких, руйнування інфраструктури, постійна загроза життю та невизначеність майбутнього формують високий рівень стресу та емоційного виснаження. У таких умовах питання збереження психологічної стійкості та підтримки внутрішніх ресурсів стає критично важливим.

Одним із потужних джерел психологічної підтримки виступає культура як система смислів, звичаїв, символів та творчих практик. Культурні традиції, народна творчість, музика, література, мистецтво й інші культурні продукти здатні не лише відновлювати емоційний баланс, а й зміцнювати колективну стійкість та відчуття ідентичності. Під час війни культура трансформується у засіб терапії, спосіб самовираження та групової згуртованості.

Мета дослідження – визначити вплив війни на психічне здоров'я українців та їх здатність підтримувати культурні традиції, а також проаналізувати роль культурних практик у подоланні стресу та наслідків травматичних подій.

Культура як регулятор психічних станів

Воєнні конфлікти є одним із найпотужніших стресогенних чинників, що впливають на індивідуальну та колективну психіку. Теоретичні засади вивчення психологічних наслідків війни формуються на перетині декількох наукових напрямів: психології травми, культурної психології, соціальної антропології, нейропсихології та досліджень стресостійкості.

Занурившись глибше у вивчення культурної ідентичності, з'ясували, що вона пронизує психологічну науку як невидима стрічка та є предметом досліджень різних галузей. Сучасні до-

слідники – *Bessel van der Kolk, Judith Herman* та *Pat O'Malley* – підкреслюють, що травма війни має багатовимірний характер. На думку вчених вона включає фізичні, емоційні, когнітивні та соціальні наслідки. Військові дії формують стани гострого та хронічного стресу серед людей різного віку, що, в свою чергу, здатні трансформувати рівень функціонування нервової системи, механізми пам'яті й регуляції емоцій.

Саме поняття колективної травми, введене *Jeffrey S. Alexander*¹⁷⁰, описує психологічні зміни, що відбуваються не лише з окремими людьми, а й з цілими спільнотами, які переживають спільний травматичний досвід. Колективна травма впливає на соціальну згуртованість, відчуття ідентичності та стан культурного середовища.

Згідно з класичною транзакційною моделлю стресу *Р. Лазаруса* та *С. Фолкман* (*Richard Lazarus, Susan Folkman*)¹⁷¹, здатність людини справлятися зі стресом залежить від індивідуальних ресурсів, соціальної підтримки та доступних механізмів адаптації. У контексті війни такі ресурси можуть виснажуватися, проте ключову роль набувають культурні механізми копіngu, які виступають засобом регуляції емоцій та підтримання психологічного рівноваги.

У культурній психології значну увагу приділяють ролі символів, ритуалів та творчих практик у формуванні стійкості й подоланні стресу. Дослідження *Кіта Беррі* (*Keith Berry*)¹⁷², *Тобіаса Нільсена* (*Tobias Nielson*)¹⁷³ і *Майкла Унгара* (*Michael*

¹⁷⁰ Alexander J. C. Toward a Theory of Cultural Trauma. In: Alexander J. C., Eyerman R., Giesen B., Smelser N. J., Sztompka P. (eds.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley : University of California Press, 2004. P. 1–30.

¹⁷¹ Lazarus R. S., Folkman S. *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer, 1984. 445 p.

¹⁷² Berry K. From cultural hegemony to dialogic cultural identity: An emerging theory of intercultural communication. *Journal of Intercultural Communication Research*. 1994. Vol. 23(2). P. 123–146

¹⁷³ Nielsen T. N. Culture and coping: The role of cultural meaning systems in psychological adaptation. *Culture & Psychology*. 2014. Vol. 20(3). P. 347–365.

Ungar)¹⁷⁴ показують, що культура є не лише фоном, а й активним чинником, який визначає, як саме люди інтерпретують події та які стратегії адаптації застосовують. Адже від цього, напрямку, залежить їх адаптація до кризових ситуацій та має безпосередній вплив на психічне здоров'я особистості. З погляду М. Унгара¹⁷⁵, культура формує так звану соціокультурну стійкість, що включає:

- доступ до символічних ресурсів (традицій, обрядів, фольклору),
- підтримку родини та громади,
- відчуття приналежності до спільноти,
- можливості для творчого самовираження.

Сучасні дослідження у галузі арт-терапії (*Cathy Malchiodi*)¹⁷⁶, музикотерапії (*Rolando Benenzon*)¹⁷⁷ та нарративної психології (*Jerome Bruner*)¹⁷⁸ підтверджують, що культурні та творчі практики сприяють зниженню рівня тривоги, стабілізації нервової системи й інтеграції травматичного досвіду. Під час війни вони стають одним із ключових інструментів психологічної підтримки.

Важливо зазначити, що війна змінює траєкторії культурних процесів, але водночас актуалізує потребу у збереженні національної ідентичності. Дослідники Е. Геллнер (*Ernst Gellner*)¹⁷⁹ та Б. Андерсон (*Benedict Anderson*)¹⁸⁰ підкреслювали, що культура створює «уявлену спільноту», яка дозволяє людям відчувати єдність навіть в умовах небезпеки. У випадку України ку-

¹⁷⁴ Ungar M. *The Social Ecology of Resilience: A Handbook of Theory and Practice*. New York: Springer, 2012. 482 p.

¹⁷⁵ Там само.

¹⁷⁶ Malchiodi C. A. *Creative Arts Therapy and Trauma*. New York: Guilford Press, 2020. 368 p.

¹⁷⁷ Benenzon R. O. *Music Therapy: A Field of Applied Psychology*. Barcelona: Paidós, 1997. 271 p.

¹⁷⁸ Bruner J. *Making Stories: Law, Literature, Life*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2002. 160 p.

¹⁷⁹¹⁷⁹ Gellner E. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell, 1983. 152 p.

¹⁸⁰ Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1983. 224 p.

льтурні практики – від народних пісень до сучасних мистецьких проєктів – стали елементом психологічної оборони. Такі практики не лише підтримують індивідуальну стабільність, а й посилюють колективну стійкість, яка допомагає суспільству переживати травму війни. Збереження та трансформація культурних традицій в умовах стресу стає важливим аспектом національної психологічної безпеки. Повномасштабна війна створила безпрецедентний рівень психологічного навантаження на все населення України. За даними українських та міжнародних інституцій (ВООЗ, UNICEF, *Ukrainian Mental Health Survey*)¹⁸¹, понад 70% громадян відчують підвищений рівень стресу, а кількість симптомів тривожних і депресивних розладів зросла в декілька разів. Ці результати підтвердилися і в ході проведеного нами анкетування. Отримані дані дозволили виділити негативні прояви з якими найчастіше стикаються українці:

- генералізована тривога, постійне очікування небезпеки;
- емоційне виснаження та вигорання;
- порушення сну та гіпервігільантність;
- депресивні симптоми: апатія, втрата мотивації, відчуття безнадійності;
- соматичні прояви стресу: головний біль, напруга в тілі, зміни апетиту;
- ознаки ПТСР: нав'язливі спогади, уникання, підвищене збудження.

Рівень психологічного впливу війни варіює залежно від соціальних категорій: внутрішньо переміщені особи частіше мають симптоми травматичної втрати та хронічної тривоги; військові та ветерани – ризик ПТСР, бойового стресу, моральної травми; діти та підлітки демонструють емоційну регресію, страх гучних звуків, труднощі концентрації; жінки, особливо матері, переживають підвищену тривогу за дітей; особи, що

¹⁸¹ Ukraine Internal Displacement Report – R16 | APRIL 2024.
URL:https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/GPS_R16_IDP_April_2024.pdf?utm_source=chatgpt.com

проживають поблизу лінії фронту, мають найвищий рівень хронічного стресу.

Підкреслимо, що ці негативні стани особистості посилюються в складних кризових умовах. Це пов'язано з рядом факторів, які можуть як посилювати, так і знижувати стрес:

- посилюють: втрата житла, розлука з родиною, невизначеність, інформаційне перевантаження;
- знижують: соціальна підтримка, доступ до психологічних сервісів, стабільні рутинні практики, культурна залученість та символічні ресурси.

Так, ідентичність є багатовимірним утворенням, що складається з кількох елементів, які визначають наше сприйняття себе та свого місця у світі. До таких складових належить персональна ідентичність, основана на індивідуальних рисах, мотивах і світоглядних орієнтирах. Соціальна ідентичність пов'язана з приналежністю особи до певних соціальних груп – національних, етнічних, релігійних чи професійних. Культурна ідентичність охоплює мову, традиції, символи й історичну спадщину, які формують відчуття належності до певної культурної та національної спільноти.

Як слушно зауважує О. Титар¹⁸², національна ідентичність є ключовою складовою будь-якої культури, адже саме вона задає її структуру та змістові орієнтири. У цьому контексті варто пригадати позицію Г. Гегеля¹⁸³, який підкреслював, що процес ідентифікації активізується тоді, коли індивід досягає зрілості й здатності до культуротворення. Формування культурних смислів, за Гегелем, можливе лише у взаємодії з процесами тоталізації та опором їм. У сучасному глобалізованому світі ідентичності зазнають одночасно двох протилежних тенденцій – інтеграції та фрагмен-

¹⁸² Титар О. Національна ідентичність та національна освіта в просторі культури Слобожанщини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Теорія культури і філософія науки*. 2011. № 958(1), Вип. 44. С. 49-52. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhITK_2011_958\(1\)_44_14.](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhITK_2011_958(1)_44_14.))

¹⁸³ Hegel G. W. F. *Phenomenology of Spirit*. Oxford: Oxford University Press, 1977. 640 p.

тації. Це відображає вплив глобалізаційних процесів, які спричиняють як уніфікацію, так і множинність культурних проявів, позначаючись на трансформації національних культур і формуванні різнорівневих (мультикультурних, регіональних, індивідуальних) моделей національної ідентичності.

Культурна ідентичність – це усвідомлення власної належності до певної культурної спільноти. Вона формується через засвоєння характерних для цієї групи цінностей, традицій, звичаїв, символів, форм мистецтва та інших культурних елементів. Культурні маркери ідентичності – це характеристики, за якими можна розпізнати культурну приналежність людини. Вони проявляються як у матеріальних формах (мова, традиційний одяг, кухня, витвори мистецтва, архітектурні особливості), так і в нематеріальних – віруваннях, нормах, цінностях, поведінкових моделях і традиційних практиках. Розглядаючи культурну ідентичність через призму психосоціального підходу варто виділити внутрішні психологічні механізми її становлення. У цьому контексті особливу увагу приділено процесам самопізнання, формуванню самооцінки та усвідомленню власного «Я», що допомагає людині зрозуміти свою сутність. Натомість соціальний конструктивізм трактує ідентичність як явище, що виникає у процесі соціальної взаємодії, під впливом культурного середовища, історичних обставин і суспільних норм. Згідно з цією парадигмою, відчуття належності формується через досвід взаємодії індивіда зі своєю спільнотою.

Культурна ідентичність формується під впливом сімейних традицій, освітнього середовища та щоденної взаємодії з культурною спільнотою. Для українців-емігрантів її збереження часто стає важливим викликом, особливо тоді, коли вони опиняються в нових культурних умовах. Мова, художні практики, музика та інші елементи культури є своєрідними маркерами, що дозволяють підтримувати та виражати свою культурну належність. Завдяки цим маркерам люди, які покинули батьків-

щину, можуть підтримувати зв'язок зі своїм корінням та національною спільнотою.

Вимушений переїзд до іншої країни здатен змінити сприйняття власної культури, адже людина опиняється в іншому соціокультурному контексті та взаємодіє з новими традиціями. Аналіз цього явища дає змогу глибше зрозуміти, як міграційні процеси впливають на культурну ідентичність українців.

Отже, ми розуміємо, що процес становлення культурної ідентичності є складним і багатошаровим. Він демонструє, як людина усвідомлює себе крізь призму культури, до якої належить. Значущість цієї теми зумовлена тим, що культурна ідентичність впливає на систему цінностей, моделі поведінки, стиль життя, взаємодію з іншими та загальне самоусвідомлення.

Ключові чинники формування культурної ідентичності охоплюють культурні особливості, особистий досвід, соціальне середовище, вплив глобалізації та процес самовизначення. Вони включають мову, традиції, обряди, національні страви, мистецтво, музику та інші елементи, передані від попередніх поколінь, які створюють відчуття причетності до спільноти. Особистий досвід формується через індивідуальні життєві події, подорожі та контакт з іншими культурами, що може змінювати сприйняття власної культурної належності.

Соціальне середовище – сім'я, освітні інституції, громада, медіа – також відіграє значну роль у конструюванні культурної ідентичності. Глобалізаційні процеси розширюють можливості культурної взаємодії, сприяючи знайомству з різними традиціями, але водночас можуть спричиняти асиміляцію чи зменшення культурної унікальності. Самовизначення та вибір культурної належності є важливими складовими того, як людина визначає свою ідентичність у багатокультурному світі.

Таким чином, можна зазначити, що становлення культурної ідентичності – це комплексний індивідуальний і водночас колективний процес, що визначає, як людина сприймає себе та

оточення. Глибше розуміння цього явища сприяє відкритості до різних культур, формує повагу до різних спільнот і зміцнює толерантність у глобалізованому світі. Збереження та підтримка власної культурної ідентичності стають особливо важливими, адже вони дозволяють зберігати культурне розмаїття та усвідомлювати спільні цінності. Для багатьох спільнот, зокрема для національних та етнічних меншин, культурна ідентичність є опорою для підтримання самооцінки й відчуття належності.

Варто підкреслити, що розвиток власної культурної ідентичності не має супроводжуватися відчуженням чи неприйняттям інших культур. Навпаки, цей процес може поглиблювати взаєморозуміння між різними культурними групами та сприяти гармонійній міжкультурній взаємодії. Водночас варто пам'ятати, що ідентичність формується індивідуально, і кожна людина має право самостійно обирати, як вона себе визначає. Одні можуть сильніше відчувати свою приналежність до національних або етнічних груп, тоді як інші більше ідентифікують себе з загальнолюдськими цінностями або глобальною культурною спільнотою.

Вплив воєнних подій на культурну стійкість особистості

Війна, що триває в Україні, стала надзвичайно складним викликом для всього населення, але водночас продемонструвала помітний рівень національної стійкості – резильєнтності, тобто здатності суспільства адаптуватися до кризових умов, протидіяти їм і повертатися до стану відносної рівноваги після їхнього завершення. Джерелами цієї стійкості виступають історичний досвід українського народу, багатовимірною культурною ідентичністю, суспільною консолідацією, а також підтримка міжнародних партнерів. Протягом століть Україна стикалася з різноманітними зовнішніми загрозами, що поступово сформувало її характер та здатність до спротиву. Цей історичний досвід, закарбований у колективній пам'яті, продовжує відігравати мобілізаційну роль і в умовах сучасної війни.

О. Резнікова наголошує, що в ситуації змін безпекового середовища важливим чинником є можливість забезпечувати безперервність основних функцій суспільства навіть у кризових умовах і здатність швидко повертатися до оптимального рівня стабільності. У психології це поняття пов'язують із внутрішньою силою особистості, яка допомагає людині долати стрес і важкі обставини. У соціологічному та культурологічному вимірах резильєнтність розглядається як здатність соціальних структур і культурних традицій протистояти зовнішнім викликам та зберігати свою цілісність¹⁸⁴.

Культура є одним із ключових чинників, що формують механізми стійкості – як на рівні окремої людини, так і на рівні громади чи нації. Культурні цінності та традиції забезпечують тяглість соціальних норм і практик, що сприяє збереженню ідентичності в періоди нестабільності. Важливою складовою культурної резильєнтності є також мова, адже мовна ідентичність здатна забезпечувати неперервність культурного спадку навіть в умовах колонізації або тривалого зовнішнього тиску.

Сфера художньої культури – література, музика, театр, кінематограф – виконує функцію своєрідного адаптаційного механізму, який допомагає суспільству осмислити та пережити досвід війни, а також передавати його наступним поколінням. Культурні й історичні метанаративи, присутні як у наукових дискусіях, так і в публічному інформаційному просторі, формують уявлення про історичну стійкість через роботу соціальних інститутів і колективної пам'яті. Це зміцнює національну ідентичність і підтримує суспільство в момент екзистенційних викликів.

Українська культурна ідентичність виступає одним із визначальних чинників національної стійкості, адже саме вона забезпечує суспільну згуртованість, здатність протистояти зо-

¹⁸⁴ Резнікова О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ: НІСД, 2022. 532 с.

внішньому тиску та потенціал для відновлення держави після війни. У цьому контексті важливе місце займає культурна політика, яка спрямована на підтримку й захист української мови, збереження історичної пам'яті, розвиток національного мистецтва та захист інформаційного простору країни.

Національна стійкість України, або резильєнтність, спирається на глибоку історичну пам'ять, збережену культурну унікальність, високу громадянську єдність та підтримку міжнародної спільноти. Україна демонструє надзвичайну здатність пристосовуватися до умов війни та відновлюватися навіть у ситуаціях крайньої небезпеки. Витривалість українського суспільства стає основою для подальшого розвитку держави, маючи не лише психологічний чи соціальний вимір, а й важливу культурологічну складову. Адже культура визначає, яким чином нація реагує на потрясіння, як переосмислює зміни та яким способом передає свою ідентичність наступним поколінням¹⁸⁵.

Важливо зазначити, що війна створює надзвичайні умови для особистості:

- 1) втрати і дестабілізація – руйнування дому, культурних центрів, втрати близьких людей; це призводить до зниження відчуття безпеки та ускладнює підтримку культурних практик;
- 2) міграція та переселення – вимушене переміщення часто призводить до асиміляції або відчуття культурної ізоляції, але водночас стимулює активне збереження культурної ідентичності через сім'ю, громаду або діаспору;
- 3) вплив інформаційного середовища – війна супроводжується інтенсивною інформаційною роботою: культурні наративи, історичні та національні символи стають інструментом підтримки стійкості та морального духу.

¹⁸⁵Денисюк Ж. Українська культурна ідентичність як основа національної стійкості та культурної політики. *Культурологічний альманах*. 2025. № 1. С. 309-315.

DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.1.35>

Отже, війна має подвійний вплив: з одного боку, вона загрожує культурним традиціям і практикам через руйнування та переселення; з іншого – стимулює активне збереження культурної ідентичності як ресурсу стійкості. Психологічна підтримка, соціальні та культурні ініціативи, а також збереження історичної пам'яті є критично важливими для розвитку культурної стійкості особистості в умовах воєнних криз і збереження її психічного здоров'я.

Збереження та розвиток культурної ідентичності українців можливий через «культурні маркери» – це сукупність символів, ознак та культурних елементів, які дозволяють визначити, окреслити та відтворити належність людини чи спільноти до певної культурної групи. Вони проявляються у різних сферах життя та відіграють вагомую роль у становленні особистої й колективної ідентичності. Ці маркери можуть мати як матеріальну форму, так і нематеріальний характер, суттєво варіюючись залежно від культурних контекстів. До найбільш поширених належать такі:

1. Мова. Мова є одним із найпотужніших культурних маркерів, адже саме через неї люди передають думки, взаємодіють і зберігають традиції. Вона містить у собі особливості вимови, діалектні форми, специфічні мовні звороти та лексику, притаманну певним регіонам чи групам.

В. Кулик зазначає: «Мову можна означити як здатність людей спілкуватися й самовиражатися, точніше, засвоювати й використовувати системи спілкування та самовираження, що їх не випадково теж називають мовами. Мова – це система, визнана в такій здатності, тобто кодифікована й накинута в певних ділянках... Друге значення поняття "мова" пов'язує його з ідентичністю: мова – це система, що її використовує певна спільнота, насамперед нація, ідентичність якої ця мова виражає»¹⁸⁶.

¹⁸⁶ Кулик В. «Творення здорового глузду» в сучасному українському дискурсі з мовно-етнічних проблем. *Національна академія наук України. Інсти-*

2. *Традиції та обряди.* Культові практики, ритуали, сезонні та сімейні свята, весільні та поховальні обряди – це форми культурної спадщини, які зберігають історичний досвід та відтворюються поколіннями. Вони визначають унікальність культури й виступають важливими маркерами групової ідентичності.

Як підкреслює Н. Кіндрачук, «протягом багатьох віків особливе місце в культурно-духовному житті українців посідали звичаї, традиції та обряди... Українська обрядовість завжди мала велике суспільне, пізнавальне, виховне та патріотичне значення, формувала національний світогляд українців»¹⁸⁷.

3. *Мистецтво.* Художня творчість – музика, живопис, театр, танець та інші форми мистецького вираження – відображає естетичний світогляд та духовні орієнтири спільноти. А. Зіненко слушно зауважує, що «проблема відображення ідентичності у мистецтві є однією з найскладніших. Міфи, образи, символи, архетипи – важливі засоби у цьому процесі... Мистецтво стає одним із найпотужніших засобів... сприяє формуванню та утвердженню певної ідентичності»¹⁸⁸, адже воно візуалізує культурні легенди та міфи, фокусуючись на найсуттєвіших смислах та елементах спільного досвіду.

У свою чергу, В. Калач¹⁸⁹ наголошує, що в умовах сучасності відбувається поступове розмивання усталених форм ідентичності, що ускладнює розуміння їхньої структури, різновидів і рівнів прояву. Релігійна ідентичність, на відміну від полі-

тут політичних і етнонаціональних досліджень. *Наукові записки*. 2003. Вип. 24. С. 218-241

¹⁸⁷ Кіндрачук Н. Національне самовизначення українців в культурно-мистецькій творчості 60-х – пер. пол. 70-х рр. XX ст. *Інтелегенція і влада. Серія : Історія*. 2015. Вип. 32. С. 188-198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2015_32_15).

¹⁸⁸ Зіненко А. Ідентичність та її відображення у мистецтві сучасного світу (на прикладі художніх виставок у США). *Сучасне мистецтво*. 2018. № (14). С. 151-160. <https://doi.org/10.31500/2309-8813.13.2018.152237>

¹⁸⁹ Калач В. Форми та рівні релігійної ідентичності: теоретико-методологічний аналіз. *Українська полоністика*. 2018. Вип. 15. С. 31-40

тичної, формується разом із становленням і розвитком релігійних інституцій. У традиційних суспільствах саме вона тривалий час визначала основу соціальної самоідентифікації. Навіть сьогодні в багатьох мусульманських країнах приналежність до «умми» залишається домінантною формою ідентифікації, переважаючи національні, політичні та культурні орієнтири.

На думку дослідника, сприйняття релігійної сфери ґрунтується на поєднанні трьох ключових елементів релігійної ідентичності: когнітивного, емоційного та поведінкового. Когнітивний компонент охоплює систему знань, переконань і цінностей, які людина засвоює у процесі релігійного самовизначення, порівнюючи власну традицію з іншими конфесіями. Афективна складова виявляється через емоційну та вольову прихильність до певної релігійної спільноти: позитивні емоції зміцнюють відчуття належності до «своїх», тоді як негативні частіше виникають у протиставленні себе «іншим».

У контексті війни в Україні релігійна ідентичність також зазнає трансформацій, адже люди переосмислюють власні цінності та духовні орієнтири. Водночас вона стає одним із чинників внутрішньої опори, що підтримує суспільну стійкість та допомагає зберегти культурну й моральну тяглість у період глибоких потрясінь.

Культурні маркери ідентичності становлять основу для усвідомлення та окреслення належності різних соціальних і культурних спільнот. Це значущі символи, атрибути й елементи культурної спадщини, які окреслюють специфіку певної групи, роблять її впізнаваною та допомагають виразити власну унікальність. Їхня різноманітність і багатовимірність відображає складну природу культурної ідентичності, дозволяючи класифікувати такі маркери за різними показниками.

Крім того, вони виконують низку ключових функцій: ідентифікаційна функція забезпечує формування відчуття належності до певної культурної спільноти; символічна функція дає

можливість виражати культурні смисли, духовні цінності та традиції; інтеграційна функція сприяє консолідації людей, формуванню єдиного культурного простору; диференційна функція допомагає окреслити відмінності між групами, підкреслюючи специфіку та унікальність кожної культури.

Отже, у сучасному українському контексті, особливо в умовах війни, роль культурних маркерів суттєво зростає. Вони стають інструментом збереження ідентичності, об'єднання суспільства та протидії культурним загрозам, зміцнюючи внутрішню стійкість нації.

Вимушена еміграція як фактор впливу на культурну ідентичність

Вимушена еміграція є багатовимірним і складним процесом, що здатний суттєво трансформувати культурну ідентичність окремих осіб та цілих спільнот. Вона виникає тоді, коли люди змушені покинути рідну землю під тиском зовнішніх обставин – війни, політичної нестабільності, природних катастроф, економічних труднощів або переслідувань.

У період радянського панування значна кількість українців була змушена залишити батьківщину через політичні переслідування, штучні голодомори, репресії та економічні обмеження. Опинившись у чужих країнах, вони зіткнулися з потребою пристосування до нових соціокультурних реалій, водночас прагнучи зберегти власну національну самобутність, мову та історичну пам'ять.

У другій половині XX століття та на межі XXI століття, вже у контексті незалежної України, міграційні процеси набули іншого змісту. Українці частіше виїжджали за кордон у пошуках професійного розвитку, якісної освіти, кращих економічних перспектив чи безпечніших політичних умов. Такі хвилі переміщення населення сформували у світі широке та різноманітне українське розсіяння, що стало важливим чинником збереження і поширення української культури за межами країни. Завдяки діяльності діаспори українські тради-

ції, мистецтво та мова інтегрувалися у культурне життя багатьох держав, водночас сприяючи зміцненню міжнародних зв'язків України.

Після Другої світової війни, в умовах радянської окупації та ідеологічного контролю, в Україні суттєво обмежувалася свобода культурного та релігійного самовираження. Саме тому для багатьох українців еміграція стала вимушеним кроком задля збереження власних цінностей та духовної спадщини. За кордоном вони активно формували національні громади, культурні центри, освітні осередки та медіапростір, які підтримували зв'язки між українцями та забезпечували передачу культурної пам'яті наступним поколінням¹⁹⁰.

Вивчення культурних маркерів ідентичності українців у вимушеній еміграції дає змогу глибше зрозуміти, яким чином українці зберігали свою самобутність у різних історичних та соціальних контекстах. Таке дослідження також відкриває ширше бачення того, як історичні події впливали на формування національної ідентичності та яку роль українська діаспора відіграє у глобальному культурному просторі.

24 лютого 2022 року Російська Федерація розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, що стало каталізатором масових руйнувань житлового фонду, інфраструктури та промислових підприємств. Внаслідок активних бойових дій мільйони громадян були вимушені покинути свої домівки й шукати притулок як всередині країни, так і за кордоном.

За даними ІОМ (Міжнародна організація з міграції), станом на квітень 2024 року в Україні налічувалося близько 3,55 млн внутрішньо переміщених осіб (ВПО)¹⁹¹. Цей показник підтверджує, що проблема внутрішнього переселення залишається

¹⁹⁰ Бойко В. Культурна ідентичність українців в умовах вимушеної еміграції: соціально-комунікаційні аспекти: монографія. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2023. 200 с.

¹⁹¹ Ukraine international displacement report – R16 | APRIL 2024. URL:https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd1461/files/reports/GPS_R16_IDP_April_2024.pdf?utm_source=chatgpt.com

гострою та носить тривалий характер; за оцінками ІОМ у серпні 2024 року 82 % ВПО були переміщені вже понад рік.

За даними ООН, на кінець 2024 року офіційно зареєстровано 4,64 млн ВПО через Міністерство соціальної політики України¹⁹². При цьому кількість українських біженців за кордоном (станом на лютий 2025 року) перевищує 6,9 млн осіб, відповідно до даних UNHCR. Крім того, за оцінками Євростату, на 31 грудня 2024 року понад 4,26 млн українців мали статус тимчасового захисту в країнах ЄС. У квітні 2025 року кількість українських біженців у Європі продовжувала зростати – прибувши приблизно до 6,358 млн осіб¹⁹³. Масовий відтік населення має багаторівневі наслідки для України. З одного боку, значне зменшення трудових ресурсів негативно впливає на економіку – зокрема на виробничі сектори, інвестиції та відновлення інфраструктури. З іншого – соціальні структури зазнають розриву: сім'ї роз'єднані, контакти з рідними втрачаються або сильно ускладнюються, що позначається на психологічному стані переселенців і загальній соціальній згуртованості.

У той же час вимушена міграція породжує нові виклики для самих переселенців: адаптація в інших країнах супроводжується труднощами з працевлаштуванням, житлом та доступом до соціальних послуг. З огляду на ці обставини, посилення гуманітарної, соціальної та психологічної підтримки ВПО є критично важливим для пом'якшення довготривалих негативних наслідків війни.

¹⁹² Четверта оцінка швидких збитків і потреб (Rapid Damage and Needs Assessment; RDNA4): February 2022 – December 2024 / World Bank, Government of Ukraine, European Union, United Nations. Kyiv: UN in Ukraine, 2025. 202 с. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2025-02/P1801741ca39ec0d81b5371ff73a675a0a8.pdf>

¹⁹³ Михайлюк О. З України з початку 2025 року виїхали 100 тисяч осіб – дані ООН і Мінекономіки. *Парламент*. URL: https://parlament.ua/news/z-ukrayiny-z-pochatku-2025-roku-vyyihaly-100-tysyach-osib-dani-oon-i-minekonomiky/?utm_source=chatgpt.com

Вплив вимушеної еміграції на культурну ідентичність є значним і проявляється у кількох ключових аспектах:

1. *Збереження або втрата культурної спадщини.* Опинившись у новому середовищі, люди стоять перед вибором – зберегти рідну мову, традиції, побутові практики та цінності або ж поступово втрачати їх під впливом асиміляції. Для деяких це стає способом зберегти власне коріння, а для інших – викликом через нерозуміння чи відсутність підтримки в приймаючому суспільстві.

2. *Необхідність адаптації.* Нові культурні, соціальні й економічні умови змушують емігрантів опановувати місцеву мову, приймати нові норми поведінки та шукати своє місце в незнайомій спільноті.

3. *Пошук індивідуальної ідентичності.* Зміна середовища часто активізує питання особистої самоідентифікації: ким я є в нових умовах, як зберегти себе та своє коріння, водночас інтегруючись у нове середовище.

4. *Міжкультурні контакти.* Взаємодія з іншими культурами відкриває можливості для обміну традиціями, появи нових форм культурності та формування гібридних ідентичностей.

5. *Психологічні труднощі.* Процес переїзду нерідко супроводжується емоційною напругою, почуттям втрати, невизначеністю та тривогою, що також впливає на самоусвідомлення та культурну самоідентифікацію.

Підсумуємо, що у сукупності ці фактори роблять вимушену еміграцію серйозним викликом для підтримання цілісної культурної ідентичності. Саме тому важливо забезпечувати психологічну, соціальну та культурну підтримку емігрантам, а також формувати у приймаючих суспільствах атмосферу відкритості та поваги до різноманіття.

У контексті російсько-української війни ці процеси набувають особливої гостроти, адже мільйони українців опинилися в умовах вимушеної міграції та переживають масштабні зміни

власної ідентичності. Водночас війна сприяла зміцненню національної єдності та посиленню культурної самоусвідомленості українців навіть далеко за межами батьківщини.

Вимушена еміграція здатна суттєво змінювати культурну ідентичність людини, оскільки передбачає розрив зі звичним середовищем та потребу пристосовуватися до нових умов. Одним із найпоширеніших наслідків такого переміщення є послаблення зв'язку з рідною культурою. Перебуваючи в країні з іншими культурними нормами та цінностями або не маючи можливостей підтримувати тісний контакт з батьківщиною, емігранти можуть поступово втрачати частину своїх культурних практик та моделей поведінки.

У сучасних умовах, коли мільйони українців були змушені залишити дім через війну, ці процеси стають особливо відчутними. Попри всі виклики, українська діаспора у світі демонструє здатність не лише зберігати, а й активно поширювати національну культуру, зміцнюючи глобальну присутність української ідентичності.

Тривалість перебування у приймаючій країні суттєво впливає на процес культурної адаптації вимушено переміщених осіб. Чим довше людина живе в новому соціокультурному середовищі, тим активніше вона засвоює місцеві звичаї, ціннісні орієнтації та моделі поведінки. З часом це може спричинити поступове прийняття норм і традицій нової культури як частини власного повсякденного життя.

Важливу роль також відіграють і соціальні контакти українців. Часті взаємодії з представниками місцевого населення прискорюють процеси міжкультурної комунікації та сприяють глибшому включенню емігрантів у культурний простір приймаючої країни.

Особливий вимір має питання виховання дітей у сім'ях вимушених переселенців. Молодше покоління часто зростає на перетині двох культурних систем – культурної спадщини батьків та соціокультурного контексту країни проживання. Це

створює умови для формування оновленої, гібридної культурної ідентичності, яка поєднує елементи обох культур.

Важливо зазначити, що формування українських об'єднань і громадських структур за межами України є одним із центральних механізмів підтримання та відтворення культурних маркерів національної ідентичності в умовах вимушеної міграції. Цей процес протягом десятиліть відіграє визначальну роль у збереженні культурної спадщини та самоідентифікації українців, які проживають за кордоном. Українські діаспорні осередки сформувалися в багатьох країнах світу й стали важливими центрами трансляції українських традицій, мови й цінностей. Їхня взаємодія та кооперація становлять основу для підтримки національної культури за межами батьківщини. Прослідковуються такі основні форми співпраці між українськими громадами:

1. *Культурно-мистецькі ініціативи.* Представники діаспори організовують фестивалі, концерти, ярмарки, дні української культури та інші події, які слугують простором для демонстрації національних традицій та налагодження внутрішньої солідарності. Такі заходи забезпечують збереження елементів культурної спадщини та сприяють її презентації в міжнародному середовищі.

2. *Освітні програми та навчальні центри.* Українські громади створюють школи вихідного дня, курси української мови, історії та культури, що адресовані як дітям, так і дорослим. Освітній компонент є критично важливим для передачі культурної пам'яті наступним поколінням та формування сталого зв'язку з національною традицією.

3. *Спільні культурні та соціальні проєкти.* Діаспорні організації часто реалізують партнерські програми: мистецькі виставки, конференції, дослідницькі ініціативи, благодійні кампанії. Співпраця посилює ресурси окремих громад та дозволяє ефективно представляти українську культуру у світовому контексті.

4. *Створення мереж та асоціацій.* Українські громади об'єднуються у міжнародні координаційні структури, які дозволяють забезпечити системний обмін досвідом, вироблення спільних стратегій і підтримку великих проєктів.

Взаємодія між громадами в різних країнах включає:

1. *Культурний та інтелектуальний обмін.* Діаспорні осередки співпрацюють, обмінюючись мистецькими програмами, культурними колективами й творчими ініціативами. Це сприяє розширенню міжкультурних контактів і створенню інтернаціонального простору розвитку української культури.

2. *Підтримку загальноукраїнських ініціатив.* Громади долучаються до акцій солідарності, гуманітарних кампаній, підтримки українських освітніх та культурних інституцій.

3. *Формування глобальних мереж партнерства.* Через міжнародні платформи українські спільноти координують свої зусилля, спрямовані на зміцнення національної ідентичності та представлення України на світовій арені¹⁹⁴.

Завдяки такій багаторівневій співпраці українська діаспора створює умови для активного збереження та переосмислення культурної ідентичності. Цей процес забезпечує взаємозв'язок між українцями, що проживають у різних країнах, та сприяє актуалізації української культури у глобальному контексті, полегшує процес психологічної адаптації до нової країни.

Підкреслимо, що сьогодні українська діаспора є значущим суб'єктом міжнародного культурного, політичного та соціального життя. Вона складається з представників різних хвиль еміграції, які об'єднані спільним прагненням підтримувати взаємозв'язок з Україною та зберігати національну ідентичність. Діаспорні організації ведуть активну адвокаційну діяльність, співпрацюють із міжнародними гуманітарними й правозахисними інституціями, інформують світову спільноту про

¹⁹⁴ Галина О. Культурна ідентичність українців в умовах вимушеної еміграції: теоретико-методологічні аспекти. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Філологія*. 2023. Вип. 745. С. 139-145.

події в Україні, зокрема агресію РФ, порушення прав людини тощо. Ця діяльність охоплює публічні акції, петиції, медіапроекти, дипломатичне лобіювання. Діаспора створює власні культурні центри, проводить фестивалі, виставки, просвітницькі лекції та курси з історії й культури України. Така діяльність забезпечує збереження національної спадщини та сприяє її інтеграції в культурне середовище інших держав.

У часи збройних конфліктів українська діаспора активно залучена до збору коштів, медикаментів, спорядження та надання психологічної допомоги постраждалим. Це є важливим механізмом підтримки українського населення та зміцнення зв'язків між діаспорою та батьківщиною. Діаспорні інституції сприяють академічним обмінам, організовують наукові конференції, надають стипендії українським студентам. Такі ініціативи формують середовище для розвитку науки та інтелектуального потенціалу України. Крім того, представники діаспори розвивають бізнес-проекти, інвестують в українську економіку, сприяють формуванню міжнародних торговельних зв'язків, популяризують українські товари та послуги.

Отже, вимушена міграція є багатовимірним і часто складним досвідом, що впливає на трансформацію культурної ідентичності. Вона може зумовити як послаблення зв'язку з рідною культурною традицією, так і поступове прийняття нових культурних норм, що в результаті формує нову, адаптовану ідентичність особистості.

Роль культурних практик у подоланні стресу

Культурні практики посідають важливе місце у системі психологічної саморегуляції людини та виступають ефективним інструментом подолання стресових станів. У контексті соціальної нестабільності, воєнних дій та вимушених соціальних змін їх значення істотно зростає, оскільки вони забезпечують людині можливість зберігати цілісність ідентичності, підтримувати емоційну рівновагу та формувати адаптивні механізми реагування. Такі практики охоплюють широкий

спектр діяльності – від творчої самореалізації та мистецьких занять до участі у традиційних ритуалах, спільнотах чи громадських ініціативах. Їхній вплив на психоемоційний стан пов'язаний із кількома ключовими механізмами. По-перше, вони сприяють зниженню рівня фізіологічної та емоційної напруги завдяки залученню до процесів, що викликають стан концентрації, естетичного переживання або катарсису. Мистецька діяльність, музика, спів, танець чи інші форми творчої експресії активують сенсорні системи та емоційні центри мозку, що допомагає зменшувати прояви тривоги, напруження та стресу.

По-друге, культурні практики виконують важливу комунікативну та соціалізувальну функції. Участь у спільних культурних подіях, творчих групах чи майстернях створює відчуття приналежності та соціальної підтримки – чинників, які значною мірою підвищують стресостійкість. Соціальний зв'язок з іншими людьми, сформований у межах культурного середовища, сприяє відновленню почуття безпеки та взаємної підтримки, що є ключовим у кризових ситуаціях.

По-третє, залучення до культурних практик допомагає людині формувати усвідомлене ставлення до власного досвіду. Через символічні форми – образи, тексти, музичні мотиви, ритуальні дії – особа може здійснювати рефлексію власних переживань, переосмислювати травматичний досвід та інтегрувати його у власну життєву історію. Таким чином, культурні практики виступають інструментом не лише емоційного розвантаження, а й глибшої психологічної обробки стресових подій.

Отже, культурні практики відіграють комплексну роль у подоланні стресу: вони знижують фізіологічне напруження, забезпечують соціальну підтримку та сприяють рефлексивній обробці емоційного досвіду. У все більш нестабільних умовах сучасного світу ці практики набувають статусу важливого ресурсного компонента психологічної стійкості та адаптації.

Сучасні умови воєнної агресії спричиняють значний вплив на всіх осіб, які ідентифікують себе як українці, формуючи стійкі стресові навантаження. Багато звичних механізмів подолання тривожності та регуляції емоцій, що були ефективними раніше, нині обмежені або недоступні, що зумовлює потребу у формуванні нових адаптивних стратегій. Творчі практики виявляються дієвим засобом зниження емоційної напруги та надмірного самоконтролю. Зокрема, вокальна діяльність здатна зменшувати рівень кортизолу – гормону, інтенсивність секреції якого зростає у стані стресу. Занурення в творчий процес сприяє переключенню уваги з тривожних думок та внутрішніх переживань, що забезпечує психоемоційне розвантаження й послаблення контролюючої напруги.

Будь-яка творчість виконує функцію безпечного каналу емоційної експресії, особливо тоді, коли вербальне опрацювання переживань є ускладненим. Емоційні стани можуть бути трансформовані та вивільнені через рухову активність, голосові практики, образотворчу діяльність або письмо. Наприклад, виконання ліричного твору сприяє проживанню станів смутку, втрати чи відчаю, тоді як письмові форми – поезія, проза або творче есе – дозволяють переосмислити власні думки, події та досвід. Крім того, залучення до творчої діяльності поглиблює процес самопізнання та сприяє розвитку психологічної стійкості. Через мистецькі практики людина може ясніше усвідомити власні потреби, цінності та внутрішні мотиви. Одним із напрямів психотерапевтичної допомоги, що інтегрує мистецькі засоби у терапевтичний процес, є арттерапія. Фахівці цього напрямку підтримують клієнтів у дослідженні емоційних станів, опрацюванні внутрішніх конфліктів та переживань, які спричиняють психологічний дистрес. У терапевтичній роботі застосовуються різні техніки, зокрема малювання, ліплення, створення аплікацій та робота з кольоровим піском.

Сучасні умови життєдіяльності характеризуються підвищеним рівнем стресогенності, інформаційним перенаванта-

женням та загальною соціальною нестабільністю, що актуалізує потребу у впровадженні нових, надійних і науково обґрунтованих методів психологічної підтримки. За таких обставин особливої значущості набувають практики, які поєднують доказову основу з доступністю, креативністю та здатністю забезпечувати людині внутрішні ресурси для відновлення. Одним із таких інструментів є ОТМ-терапія (Образотворче Мистецтво-терапія), що створена Н. Панасенко¹⁹⁵. Вона базується на використанні образотворчої діяльності як засобу самопізнання, емоційної регуляції та трансформації внутрішніх станів. Процес створення візуального образу виступає не лише формою самовираження, а й повноцінним терапевтичним механізмом, у межах якого активізуються глибинні психічні ресурси, відбувається гармонізація емоційної сфери та формуються нові адаптивні поведінкові моделі.

На відміну від класичних напрямів арттерапії, у яких образотворча діяльність використовується переважно як допоміжний інструмент діагностики чи невербальної експресії, ОТМ-терапія розглядає мистецький образ як центральний лікувальний чинник. У цьому підході художній образ не лише відображає внутрішній світ особистості, а й функціонує як активний простір психологічної трансформації: у процесі створення та подальшої взаємодії з образами клієнт отримує можливість переосмислити свій внутрішній досвід, вийти за межі усталених способів сприйняття та актуалізувати нові психічні ресурси. Завдяки такій концептуалізації ОТМ-терапія постає як унікальний авторський метод, що інтегрує мистецьку практику, роботу з архетипними структурами та цілісну систему особистісного розвитку.

В умовах повномасштабної війни культурна стійкість постає як один із ключових чинників психологічного відновлення

¹⁹⁵ Панасенко Н. Арт-терапевтичні інструменти стрес-менеджменту в ОТМ-терапії: ресурс слов'янських архетипів у психокорекції та психопрофілактиці: практичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН Ук-раїни. 2025. 96 с.

та підтримання ментального здоров'я українців. Воєнні події спричиняють високий рівень тривоги, емоційного виснаження та втрати відчуття безпеки, що зумовлює зростання потреби у практиках, здатних забезпечити внутрішню опору та відновлення. Культурні практики – творчі форми діяльності, звернення до народної символіки, участь у ритуалах і мистецьких процесах – слугують важливим ресурсом, який допомагає осмислювати колективний досвід та зберігати відчуття ідентичності навіть у періоди криз. Особливе місце в цьому контексті займає робота зі слов'янськими архетипами. Їх значущість пояснюється тим, що ці образи становлять частину культурного коріння, колективної пам'яті й символічного простору, у якому століттями формувалися життєві смисли українців. Архетипні структури репрезентують не лише міфологічні мотиви, а й універсальні людські переживання – цикли народження і втрати, силу й уразливість, жертвовність і відновлення. Взаємодія з архетипними образами у творчому процесі активує глибинні психічні ресурси, сприяє формуванню внутрішньої опори та зміцненню психологічної стійкості у кризових обставинах.

У цьому контексті ОТМ-терапія (Образотворче Мистецтво-терапія) постає як ефективний інструмент подолання стресу та відновлення психоемоційної рівноваги. Цей авторський метод інтегрує творчість, структуру навчання та роботу з архетипами в єдину терапевтичну систему. Відповідно до концептуальних положень аналітичної психології К.Г. Юнга, творчий акт є способом виходу за межі свідомого та занурення в колективне несвідоме, що має потужний цілющий потенціал¹⁹⁶. ОТМ-терапія розширює цю ідею, поєднуючи мистецьку діяльність зі структурованим опануванням технік як основою для досягнення психологічної стабілізації. Структура методу включає три взаємодоповнювальні компоненти:

¹⁹⁶ Jung C. G. The Spirit in Man, Art, and Literature. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1966. 594 p.

1. *Навчання (майстерність)*. Опанування технік живопису підсилює здатність до концентрації, саморегуляції та відновлення відчуття контролю – особливо важливих у період воєнного стресу.
2. *Творчість (спонтанність)*. Вільне художнє самовираження забезпечує безпечний простір для символічного відтворення емоцій, переживань і травматичного досвіду, сприяючи емоційній розрядці та глибинній рефлексії.
3. *Баланс структури та свободи*. Поєднання дисципліни навчання з відкритістю творчого процесу створює оптимальні умови для психотерапевтичної трансформації, відновлення внутрішніх ресурсів і формування адаптивних моделей реагування.

Отже, культурні практики – від звернення до архетипних символів до залучення у структуру творення – відіграють суттєву роль у зміцненні культурної й психологічної стійкості українців у період війни. Вони не лише слугують засобом подолання стресу, а й сприяють переосмисленню травматичного досвіду, збереженню національної ідентичності та підтриманню безперервності культурної традиції, що є критично важливим для суспільства в умовах тривалої кризи.

Теорія потоку М. Чиксентміхаї є ключовою для розуміння терапевтичних механізмів ОТМ-терапії. За визначенням автора, «стан потоку характеризується повним зануренням у діяльність, відчуттям втрати часу та зниженням рівня тривожності»¹⁹⁷. У межах ОТМ-терапії поступове освоєння живописних технік створює сприятливі умови для входження у стан потоку завдяки:

- балансуванню складності завдань та рівня майстерності;
- наявності чітко окреслених цілей та негайного зворотного зв'язку;
- інтеграції дії та усвідомлення в єдиний процес;

¹⁹⁷ Csikszentmihalyi M. *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. New York : Harper & Row, 1990. 303 p.

➤ відчуттю повного контролю над виконуваною діяльністю.

Емпіричні дані¹⁹⁸ демонструють, що стан потоку супроводжується зниженням активності дефолт-мережі мозку, що корелює з психоемоційною стабілізацією та терапевтичним ефектом. Дослідження фізіологічних реакцій демонструють стабільне зниження рівня кортизолу під впливом художньої діяльності. Активація парасимпатичної нервової системи супроводжується зменшенням частоти серцевих скорочень на 8–12% та артеріального тиску на 5–8%¹⁹⁹. Крім того, *Beerse* та колеги (2019–2020)²⁰⁰ показали, що арт-терапія та процес створення мистецьких творів знижують рівень кортизолу, одночасно покращуючи психосоціальні показники: настрій, самооцінка ефективності та суб'єктивне сприйняття стресу. ОТМ-терапія може проводитися як у індивідуальному, так і в груповому форматі. Групова робота забезпечує додаткові терапевтичні чинники: соціальну підтримку, моделювання поведінки та нормалізацію переживань. *Monti* та колеги (2006) довели ефективність шеститижневої групової програми арт-терапії у зниженні тривожності та покращенні якості життя незалежно від рівня стресових факторів. Дослідження також свідчать, що «культурна ідентичність індивіда пов'язана з іншими ключовими процесами, такими як дискримінація та акультураційний стрес»²⁰¹. Це підкреслює необхідність врахування не лише ар-

¹⁹⁸ Ulrich C. et al. Neural activations and deactivations in flow states: evidence from task-based fMRI studies including. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*. 2016.

¹⁹⁹ Kaimal G., Ray K., Muniz J. Reduction of Cortisol Levels and Participants' Responses Following Art Making. *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*. 2016. Vol. 33(2). P. 74–80. DOI: 10.1080/07421656.2016.1166832

²⁰⁰ Beerse M.E., Van Lith T., Stanwood G.D. Is there a biofeedback response to art therapy? A technology-assisted approach for reducing anxiety and stress in college students. *SAGE Open*. 2019. Vol. 9. P. 1-12. DOI: 10.1177/2158244019854646

²⁰¹ Monti D.A., Peterson C., Kunkel S., Hauck W.W., Pequignot E., Rhodes G.C., Brainard A. A randomized, controlled trial of mindfulness-based art therapy

хетипних образів, але й культурного контексту їх сприйняття та переживання у терапевтичній практиці.

Основні принципи культурно-адаптованої архетипної терапії включають:

- *принцип культурної конгруентності*: архетипні образи повинні відповідати культурному середовищу клієнта та викликати автентичну емоційну реакцію; використання чужорідних символів може знизити терапевтичну ефективність;
- *принцип історичної усвідомленості*: розуміння історичного контексту формування архетипів дозволяє глибше інтерпретувати їх символічне значення та терапевтичний потенціал, оскільки кожен архетип відображає історичний досвід певного народу;
- *принцип індивідуальної адаптації*: навіть в межах однієї культурної спільноти сприйняття архетипів може варіюватися залежно від особистого досвіду, рівня акультурації та інших індивідуальних чинників.

Таким чином, використання культурно-специфічних архетипів у терапевтичній практиці має ряд переваг. По-перше, такі образи активують глибші шари психіки, пов'язані з колективною пам'яттю народу. По-друге, вони сприяють зміцненню культурної ідентичності, що особливо важливо для осіб, які переживають культурну дезорієнтацію або процеси асиміляції.

Крім того, культурно-специфічні архетипи часто асоціюються з традиційними способами подолання кризових ситуацій, що робить їх ефективним ресурсом для розвитку адаптивних копінг-стратегій. Вони містять накопичену мудрість поколінь щодо подолання життєвих викликів, що підвищує їхню цінність у терапевтичному процесі.

Висновки

В умовах повномасштабної війни українці зазнають значного психоемоційного навантаження, викликаного високим рівнем стресу, інформаційним перенавантаженням та соціальною нестабільністю. Це підвищує потребу у впровадженні ефективних методів психологічної підтримки, здатних забезпечити відновлення внутрішніх ресурсів та зміцнення психічного здоров'я.

Збереження та розвиток культурної ідентичності набувають особливої значущості, оскільки вони забезпечують підтримку самооцінки, відчуття належності та збереження культурного різноманіття. Цей процес не повинен супроводжуватися відчуженням інших культур; навпаки, усвідомлення власної ідентичності може поглиблювати взаєморозуміння між різними культурними групами та сприяти гармонійній міжкультурній взаємодії. Ідентичність формується індивідуально, і кожна особа має право визначати свою приналежність до національних, етнічних або загальнолюдських цінностей. Вивчення культурних маркерів українців у вимушеній еміграції дозволяє глибше зрозуміти, як історичні та соціальні чинники впливали на формування національної ідентичності та яку роль українська діаспора відіграє у глобальному культурному просторі. Культурні практики, зокрема звернення до слов'янських архетипів та мистецької діяльності, відіграють ключову роль у розвитку культурної та психологічної стійкості. Вони активують глибинні шари психіки, пов'язані з колективною пам'яттю, сприяють переосмисленню травматичного досвіду та підтримці національної ідентичності. Творчі процеси знижують рівень кортизолу, активують парасимпатичну нервову систему, стабілізують психоемоційний стан та підвищують самооцінку ефективності²⁰².

²⁰² Beerse M.E., Van Lith T., Stanwood G.D. Is there a biofeedback response to art therapy? A technology-assisted approach for reducing anxiety and stress in

ОТМ-терапія як авторський метод інтегрує образотворче мистецтво, роботу з архетипами та структуроване навчання технік, що забезпечує баланс між навчанням і спонтанним самовираженням. Це сприяє входженню у стан потоку, зниженню тривожності та стабілізації психоемоційного стану^{203 204}. Групова форма терапії додає соціальну підтримку, моделювання поведінки та нормалізацію переживань²⁰⁵.

Отже, інтеграція культурних практик, мистецьких терапевтичних методів та підтримка культурної ідентичності є ефективним шляхом розвитку психологічної та культурної стійкості українців в умовах війни. Вони забезпечують регуляцію емоцій, відновлення психічного здоров'я, збереження національної самобутності та формування адаптивних стратегій подолання стресу, що є критично важливим для суспільства в період тривалої кризи.

Література

1. Бойко В. Культурна ідентичність українців в умовах вимушеної еміграції: соціально-комунікаційні аспекти: монографія. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2023. 200 с.
2. Галина О. Культурна ідентичність українців в умовах вимушеної еміграції: теоретико-методологічні аспекти. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Філологія*. 2023. Вип. 745. С. 139-145.
3. Денисюк Ж. Українська культурна ідентичність як основа національної стійкості та культурної політики. *Культурологічний альманах*. 2025. № 1. С. 309-315. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.1.35>

college students. *SAGE Open*. 2019. Vol. 9. P. 1-12. DOI: 10.1177/2158244019854646

²⁰³ Csikszentmihalyi M. *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. New York : Harper & Row, 1990. 303 p.

²⁰⁴ Ulrich C. et al. Neural activations and deactivations in flow states: evidence from task-based fMRI studies including. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*. 2016.

²⁰⁵ Monti D.A., Peterson C., Kunkel S., Hauck W.W., Pequignot E., Rhodes G.C., Brainard A. A randomised, controlled trial of mindfulness-based art therapy (MBAT) for women with cancer. *Psycho-Oncology*. 2006. Vol. 15, No. 5. P. 363–373. DOI: 10.1002/pon.988

4. Зіненко А. Ідентичність та її відображення у мистецтві сучасного світу (на прикладі художніх виставок у США). *Сучасне мистецтво*. 2018. № 14. С. 151–160. DOI: <https://doi.org/10.31500/2309-8813.13.2018.152237>
5. Калач В. Форми та рівні релігійної ідентичності: теоретико-методологічний аналіз. *Українська полоністика*. 2018. Вип. 15. С. 31-40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Up_2018_15_6
6. Кіндрачук Н. Національне самовизначення українців в культурно-мистецькій творчості 60-х – пер. пол. 70-х рр. XX ст. *Інтелігенція і влада. Серія: Історія*. 2015. Вип. 32. С. 188-198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2015_32_15
7. Клімова І. Соціальні та культурні аспекти вимушеної еміграції українців. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Серія: Історія*. 2023. Т. 34 (2). С. 63-71.
8. Кулик В. «Творення здорового глузду» в сучасному українському дискурсі з мовно-етнічних проблем. *Національна академія наук України. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. Наукові записки*. 2003. Вип. 24. С. 218-241.
9. Михайлюк О. З України з початку 2025 року виїхали 100 тисяч осіб – дані ООН і Мінекономіки. *Парламент*. URL: https://parlament.ua/news/z-ukrayiny-z-pochatku-2025-roku-vyyihaly-100-tysyach-osib-dani-oon-i-minekonomiky/?utm_source=chatgpt.com
10. Панасенко Н. Арт-терапевтичні інструменти стрес-менеджменту в ОТМ-терапії: ресурс слов'янських архетипів у психокорекції та психопрофілактиці: практичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН Ук-раїни. 2025. 96 с.
11. Резнікова О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ: НІСД. 2022. 532 с.
12. Титар О. Національна ідентичність та національна освіта в просторі культури Слобожанщини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Теорія культури і філософія науки*. 2011. № 958(1), Вип. 44. С. 49-52. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhITK_2011_958\(1\)_44_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhITK_2011_958(1)_44_14)
13. Четверта оцінка швидких збитків і потреб (Rapid Damage and Needs Assessment; RDNA4): February 2022 – December 2024 / World Bank, Government of Ukraine, European Union, United Nations. Kyiv: UN in Ukraine, 2025. 202 с. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2025-02/P1801741ca39ec0d81b5371ff73a675a0a8.pdf>
14. Alexander J. C. Toward a Theory of Cultural Trauma. In: Alexander J. C., Eyerman R., Giesen B., Smelser N. J., Sztompka P. (eds.) *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 2004. P. 1-30.
15. Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London : Verso, 1983. 224 p

16. Beerse M.E., Van Lith T., Stanwood G.D. Is there a biofeedback response to art therapy? A technology-assisted approach for reducing anxiety and stress in college students. *SAGE Open*. 2019. Vol. 9. P. 1-12. DOI: 10.1177/2158244019854646.
17. Benenzon R. O. Music Therapy: A Field of Applied Psychology. Barcelona: Paidós, 1997. 271 p
18. Berry K. From cultural hegemony to dialogic cultural identity: An emerging theory of intercultural communication. *Journal of Intercultural Communication Research*. 1994. Vol. 23(2). P. 123-146.
19. Bruner J. Making Stories: Law, Literature, Life. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2002. 160 p.
20. Csikszentmihalyi M. Flow: The Psychology of Optimal Experience. New York: Harper & Row, 1990. 303 p
21. Gellner E. Nations and Nationalism. Oxford : Blackwell, 1983. 152 p.
22. Hegel G. W. F. Phenomenology of Spirit. Oxford: Oxford University Press, 1977. 640 p.
23. Jung C. G. The Spirit in Man, Art, and Literature. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1966. 594 p.
24. Kaimal G., Ray K., Muniz J. Reduction of Cortisol Levels and Participants' Responses Following Art Making. *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*. 2016. Vol. 33(2). P. 74–80. DOI: 10.1080/07421656.2016.1166832
25. Lazarus R. S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. New York: Springer, 1984. 445 p.
26. Malchiodi C. A. Creative Arts Therapy and Trauma. New York: Guilford Press, 2020. 368 p.
27. Monti D.A., Peterson C., Kunkel S., Hauck W.W., Pequignot E., Rhodes G.C., Brainard A. A randomised, controlled trial of mindfulness-based art therapy (MBAT) for women with cancer. *Psycho-Oncology*. 2006. Vol. 15, No. 5. P. 363–373. DOI: 10.1002/pon.988
28. Nielsen T. N. Culture and coping: The role of cultural meaning systems in psychological adaptation. *Culture & Psychology*. 2014. Vol. 20(3). P. 347-365.
29. Torres L., De Ayón C., Hagerty B.M. Discrimination, acculturation, acculturative stress, and Latino psychological distress. *Journal of Community Psychology*. 2012. Vol. 40, No. 4. P. 362-386.
30. UKRAINE INTERNAL DISPLACEMENT REPORT – R16 | APRIL 2024.
 URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/GPS_R16_IDP_April_2024.pdf?utm_source=chatgpt.com
31. Ulrich C. et al. Neural activations and deactivations in flow states: evidence from task-based fMRI studies including. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*. 2016.

32. Ulrich R.S., Simons R.F., Losito B.D., Fiorito E., Miles M.A., Zelson M. Stress recovery during exposure to natural and urban environments. *Journal of Environmental Psychology*. 1991. Vol. 11, No. 3. P. 201-230. DOI: 10.1016/S0272-4944(05)80184-7
33. Ungar M. The Social Ecology of Resilience: A Handbook of Theory and Practice. New York: Springer, 2012. 482 p.
34. Van der Kolk B.A., McFarlane A., Weisæth L. (eds.) Traumatic Stress: The Effects of Overwhelming Experience on Mind, Body and Society. New York: Guilford Press, 1996.

Міненко Єгор Сергійович,
доктор філософії у галузі політології,
заступник голови Ради молодих вчених,
молодший науковий співробітник
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ МОЛОДІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

***Анотація.** Проаналізовано формування національної ідентичності української молоді в умовах інформаційного суспільства, цифрової трансформації та повномасштабної війни. Дослідження охоплює ключові чинники, що впливають на ідентифікаційні процеси, зокрема інформаційні технології, символічну політику, колективну пам'ять та громадянську участь. Акцент зроблено на молоді як активному суб'єкті смислотворення, здатному транслювати нові етичні рамки національної належності у гібридному та глобалізованому середовищі.*

Застосовано соціально-конструктивістський і міждисциплінарний підхід, який поєднує політичну теорію, медіадослідження та культурологічний аналіз. Використано концептуальні моделі Бенедикта Андерсона, Ернеста Гелнера та Ентоні Сміта в адаптації до українського контексту. Розкрито три аналітичні виміри ідентичності – як наративу, як ресурсу та як політичної конструкції.

Виявлено, що цифрове середовище радикально трансформує способи формування ідентичності: соціальні мережі, алгоритми та нові формати комунікації формують середовище, в якому молодь одночасно самореалізується, мобілізується і створює нові форми національного «ми». Під впливом війни та інформаційної загрози з боку держави-агресора посилилася етична складова ідентичності, що дедалі частіше постає як усвідомлена громадянська позиція.

Окреслено вплив інформаційної перенасиченості, фрагментації ідентичності та постправди на політичну культуру молоді. Показано, що нові умови породжують амбівалентні ефекти – від зростання критичного мислення до ризиків апатії, поляризації та втрати довіри до інституцій. Зафіксовано зсув від традиційних

моделей ідентифікації до гнучких, перформативних та платформізованих форм.

Досліджено роль освіти, медіа та культурної політики як механізмів підтримки та модернізації національної ідентичності. Підкреслено необхідність розвитку медіаграмотності, критичного мислення та цифрової етики як інструментів інформаційної безпеки та ідентифікаційної інтеграції. Особливе значення надано волонтерству, цифровому громадянству та культурній участі як просторам формування відповідальної молодіжної суб'єктності.

Зроблено висновок, що сучасна українська молодь формує національну ідентичність у посттравматичних і цифрових умовах, поєднуючи досвід спротиву, громадянську солідарність і символічну дію. Ця ідентичність є фактором політичної легітимності, соціальної згуртованості та стратегічної суб'єктності української держави в умовах війни та глобальних викликів.

Ключові слова: *національна ідентичність, молодь, культура, інформаційне суспільство, російсько-українська війна, цифрове середовище.*

Вступ

Формування національної ідентичності молоді в сучасному інформаційному суспільстві постає як стратегічне завдання для держави, що перебуває в умовах війни, гібридних загроз і глобальної нестабільності. Молодь, як найбільш динамічна і чутлива до змін соціальна група, одночасно є і вразливою до інформаційних маніпуляцій, і здатною до творення нових наративів, символів та форм громадянської участі. В умовах цифровізації, платформізації та фрагментації соціальної реальності процеси ідентифікації втрачають традиційну лінійність і контрольованість, що вимагає переосмислення механізмів, через які відтворюється національна єдність.

Особливої актуальності набуває вивчення політичних та інформаційно-комунікаційних чинників, що впливають на молодіжну ідентичність. Війна проти України, яку веде Російська Федерація, активізувала глибинні ідентифікаційні зсуви, зруйнувала пострадянські моделі належності, спричинила радика-

льну зміну символічного простору та стимулювала молодь до усвідомленої участі в національному проєкті.

Водночас транснаціональні цифрові платформи, попкультурні впливи та інформаційна перенасиченість створюють нові виклики для збереження і поглиблення національної ідентичності. Ці суперечливі тенденції зумовлюють потребу в ґрунтовному науковому аналізі ролі молоді як суб'єкта державотворення і носія нової моделі українськості.

Теоретико-методологічні підходи до аналізу національної ідентичності молоді в умовах інформаційного суспільства

У дослідженні національної ідентичності молоді в умовах інформаційного суспільства соціально-конструктивістські концепції відіграють ключову роль. Вони пропонують уявлення про націю не як об'єктивно зумовлену або біологічну реальність, а як історично сконструйовану, символічно наповнену спільноту, що постає внаслідок комунікативних механізмів, політичних наративів і культурних репрезентацій.

Такий підхід є особливо релевантним у контексті аналізу молодіжної ідентичності, яка формується в умовах постійної медіаційної взаємодії, цифрових трансформацій та гнучкості соціальних ролей. Концепції Бенедикта Андерсона, Ернеста Гелнера та Ентоні Сміта створюють методологічний каркас для розуміння динаміки формування національної ідентичності в молодіжному середовищі, особливо в ситуаціях, коли інформаційне середовище перетворюється на головне поле політичної боротьби за символічне панування.

Бенедикт Андерсон у своїй праці «Уявлені спільноти» запропонував радикально нове бачення нації як уявленої політичної спільноти, яка існує не через фізичну взаємодію між членами, а через здатність уявити себе частиною великої соціальної єдності. Нація, за Андерсоном, постає завдяки розвитку друкарства, стандартизації мови та появі масової преси, що забезпечила формування горизонтальних зв'язків між незнайомими особами. Це трактування нації як продукту специ-

фічних медійно-комунікативних умов надає можливість адаптувати концепцію до сучасного інформаційного суспільства, де функцію друку замінили цифрові платформи, соціальні мережі та алгоритмічно зумовлені форми контенту. Молодь як активний користувач цифрового простору постає не лише об'єктом впливу інформаційного середовища, а й суб'єктом продукування нових уявлень про націю, її межі, символи та вартісні орієнтири²⁰⁶.

Особливого значення в цьому контексті набуває категорія медіації, яка дозволяє побачити, як національна ідентичність у молодіжному середовищі постає через медійні тексти, меми, відео, пісні, блогерські практики, онлайн-перформанси. Умовна «уявлена спільнота» сьогодні формується не лише через спільне читання газет, як це було в добу модерну, а через алгоритмічно керовану взаємодію з контентом у соціальних мережах, де спільні наративи стають елементами цифрової спільнотності.

Проте на відміну від лінійних модерних уявлень про прогресивну уніфікацію, в умовах інформаційного плюралізму уявлені спільноти можуть бути полівалентними, конфліктними, фрагментарними. Молодь часто одночасно належить до кількох ідентифікаційних проектів – локального, національного, європейського, глобального, і це породжує не лише синтез, а й напругу між ними.

Ернест Гелнер у своїй модернізаційній теорії нації підкреслює залежність формування національної ідентичності від розвитку індустріального суспільства, яке вимагало стандартизованої культури для ефективного функціонування масових інститутів. За Гелнером, нація виникає не з етнічної спільноти, а з потреби узгодження культури з економічною та адміністративною системою. Освіта стає ключовим інструментом трансляції уніфікованої національної культури. У цьому аспекті

²⁰⁶ Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ : Критика, 2001. 276 с.

роль молоді як основного об'єкта освітніх політик стає центральною у формуванні національної ідентичності²⁰⁷.

В інформаційному суспільстві роль формальної освіти знає суттєвих змін. У молоді зростає вплив неформальних та інформальних каналів соціалізації, включно з *YouTube*, *TikTok*, стрімінговими сервісами, онлайн-курсами, що часто продукують альтернативні або транскультурні системи смислів. У цьому сенсі модернізаційна модель Гелнера виявляє свою обмеженість, однак її ключова ідея про залежність між культурною уніфікацією та інституційним порядком залишається релевантною. Політична стабільність держави і легітимність політичних інститутів безпосередньо залежать від того, чи здатні вони репрезентувати і підтримувати ідентифікаційні орієнтири, прийнятні для молоді в новому цифровому середовищі.

Концепція Ентоні Сміта пропонує інший ракурс аналізу, фокусуючись на етнічних витоках нації. Сміт акцентує увагу на історичній тягlostі, колективній пам'яті, міфах спільного походження, культурних символах та ритуалах, які формують «етнічне ядро» національної ідентичності. Його підхід відображає важливість емоційного, символічного та релігійного вимірів нації. Для молоді ці чинники набувають нового звучання в умовах кризи традиційних наративів, гібридизації культурних форм і поширення цифрових історичних реконструкцій²⁰⁸.

У просторі інформаційного суспільства колективна пам'ять не просто транслюється, а конструюється наново. Молодь має можливість бути не пасивним реципієнтом, а активним редактором історичної пам'яті через створення цифрових меморіалів, участь у флешмобах, зйомку відео, створення стор у соцмережах. Це перетворює національну ідентичність на процес постійного оновлення, де історія не фіксується в архівах, а ре-

²⁰⁷ Gellner E. Nations and nationalism. Ithaca : Cornell University Press, 1987. 150 с.

²⁰⁸ Smith A. Ethno-Symbolism and nationalism: a cultural approach. Taylor & Francis Group, 2009. 184 с.

презентується в гнучких, доступних і візуально привабливих формах. У цьому контексті ідеї Сміта набувають нового значення, адже етнічні символи та міфи стають частиною цифрової культури, в якій формується молодіжне уявлення про націю.

Соціально-конструктивістський підхід дозволяє переосмислити природу національної ідентичності не як стабільну даність, а як результат перманентного процесу ідентифікації в умовах політичної, культурної та інформаційної динаміки. Молодь постає в цьому процесі як головний суб'єкт змін, оскільки її ідентичність формується в умовах постійного оновлення технологій, відкритості до інших культур, політичної мобільності та потреби в самовираженні. Саме в молодіжному середовищі нація постає водночас і як уявлена, і як емоційно переживана, і як стратегічно конструйована спільнота.

Сучасні теоретичні підходи до вивчення ідентичності дедалі частіше відходять від уявлення про неї як про стабільну, сталу або есенціальну характеристику індивіда чи спільноти. Натомість ідентичність розглядається як динамічний соціальний процес, який формується, підтримується та змінюється в контексті взаємодії, комунікації, політичних інтересів і культурних наративів. У політологічному дискурсі ідентичність може бути осмислена у трьох взаємопов'язаних вимірах (як наратив, як ресурс і як політична конструкція). Кожен з цих підходів висвітлює окремі аспекти того, як ідентичність функціонує у суспільстві, зокрема в умовах інформаційного суспільства, де молодь стає активним суб'єктом її продукування і трансформації.

Ідентичність як наратив передбачає, що уявлення про себе та свою спільноту формується через оповідь. Ці оповіді включають спільні спогади, міфи походження, образи героїв і жертв, колективні травми і перемоги. У цьому розумінні національна ідентичність є не стільки набором об'єктивних ознак, як-от мова чи територія, скільки результатом тривалого процесу на-

ративної конструкції спільного «ми». Для молоді цей наратив дедалі частіше формується не лише через традиційні інститути, як-от школа, родина чи держава, а й через цифрові медіа, популярну культуру, соціальні мережі. Наприклад, у *TikTok* або *Instagram* національна ідентичність може артикулюватися через музику, гумор, візуальні коди, меми тощо.

Разом із тим наративний вимір ідентичності має політичний потенціал. Він визначає, хто включається у спільноту, а хто маргіналізується, які події визнаються значущими, а які замовчуються. Молодь, яка долучається до творення або ревізії таких наративів, фактично бере участь у переозначенні національного канону. Це особливо важливо в умовах війни або постконфліктного відновлення, коли символічне поле зазнає трансформацій, а публічна пам'ять стає інструментом мобілізації, зцілення або поляризації²⁰⁹.

Другий аналітичний вимір (ідентичність як ресурс) – розглядає її як інструмент, за допомогою якого індивіди і групи можуть досягати певних цілей. Ці цілі можуть бути як символічними (визнання, повага, приналежність), так і матеріальними (доступ до ресурсів, політичного представництва, соціального капіталу). У цьому підході ідентичність не просто відображає реальність, а стає засобом її формування. Молодіжні ініціативи, які апелюють до своєї «українськості» чи «європейськості», можуть залучати гранти, підтримку інституцій або медійну увагу.

Цей ресурсний підхід особливо помітний у контексті мультикультурних або глобалізованих середовищ, де молодь водночас може належати до кількох ідентифікаційних спільнот і стратегічно обирати, яку з них активізувати в тій чи іншій ситуації. Такі «переходи» не є свідченням нещирості або поверховості ідентичності, а навпаки – демонструють її гнучкість,

²⁰⁹ Оліфер О. Наративний підхід до проблеми ідентичності особистості в аналітичній філософії. *Актуальні проблеми духовності*. 2020. № 21. С. 46–62. URL: <https://doi.org/10.31812/apd.v0i21.3880>

адаптивність і здатність відповідати на виклики змінного інформаційного та політичного ландшафту. У цьому контексті поняття ідентичності як ресурсу набуває особливого значення для дослідження молоді як агента трансформацій, а не лише як об'єкта соціалізації²¹⁰.

Третій підхід (ідентичність як політична конструкція) передбачає, що національна ідентичність не є самовиникаючою або природною, а формується в результаті цілеспрямованих політичних практик. Держава, партії, лідери громадської думки, медіа і культурні інституції конструюють уявлення про «наше» і «чуже», виробляють символи, міфи, мову, якою артикулюється нація. У цьому сенсі ідентичність є результатом боротьби за гегемонію в сфері смислів. Інформаційне суспільство лише посилює цю динаміку, адже боротьба за ідентичність розгортається у відкритих і надзвичайно мобільних медіапросторах, де монополія держави на смисли більше не гарантована.

Політична конструкція ідентичності включає не лише творення наративів, а й інституційне закріплення певного бачення нації через закони, освіту, церемоніали, символи. У випадку України це може бути видно в політиці декомунізації, розвитку української мови, реформі шкільної історичної освіти, або створенні національних героїчних наративів після Революції Гідності та повномасштабного вторгнення. Молодь тут виступає як середовище, в якому перевіряється ефективність цих конструкцій. Прийняття або відторгнення молоддю нав'язаних ідентифікацій свідчить про легітимність державної ідеології²¹¹.

²¹⁰ Від мультикультуралізму до транскультурності: проблема збереження цінностей цивілізованого співіснування : монографія / Н. Отрешко та ін. Київ, 2018. 288 с. URL: https://icr.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/From-Multiculturalism-to-Transculturality-the-Problem-of-Preserving_the-Values-of-Civilized-Coexistence.2018.pdf.

²¹¹ Рябенко С., Когут А. Європейські законодавчі практики декомунізації: висновки для України. Аналітичний звіт / Центр досліджень визвольного руху. Львів: «Часопис», 2017. 52 с.

Феномен ідентичності молоді в умовах інформаційного суспільства набуває особливої політичної значущості, оскільки молоде покоління є не лише об'єктом соціалізації, а й активним творцем смислів, культурних кодів і політичної динаміки. Його місце в ідентифікаційних процесах визначається впливом глобальних трансформацій, технологічних змін, постпам'яті та міжпоколіннєвої напруги, а також новими формами політичної участі та комунікації. У цьому контексті виникає необхідність аналізу не лише соціологічного чи культурологічного, а саме політологічного виміру ідентичності, зокрема її ролі як чинника державності та національної єдності.

Молодь традиційно розглядаються як носії оновлення в процесах трансформації соціальних норм, політичних інституцій і соціо-культурних цінностей. У процесах формування національної ідентичності молодь виступає як критичний ресурс, оскільки її ідентифікація з нацією є індикатором легітимності державної ідеї.

Зміна поколінь супроводжується зміною репертуарів ідентичності. Для старших поколінь ключовими є наративи історичної травми, боротьби за незалежність, соціального піднесення або втрати. Для молоді, національна ідентичність формується через інші канали: цифрову культуру, глобальні тренди, урбаністичне середовище, освіту, волонтерські й активістські молодіжні рухи. Ці чинники сприяють децентралізації наративу нації, де поряд із класичним етнонаціональним підходом з'являються ідентичності, базовані на цінностях, політичній культурі або громадянській участі.

У випадку України поколіннєві відмінності особливо яскраво проявляються у ставленні до символів, мови, цінностей та уявлень про націю. Молоді українці, які сформувалися після Революції Гідності та в умовах повномасштабного вторгнення, демонструють більш послідовну ідентифікацію з державним українським проектом. Їхня ідентичність менш

закорінена в радянському спадку, а більше базується на досвіді війни, цифрової мобілізації, волонтерства, міжнародної солідарності. Це покоління надає перевагу гнучкій, динамічній, саморефлексивній ідентичності, яка не заперечує національне, але прагне осмислити його крізь призму сучасності²¹².

Інші покоління, зокрема ті, хто соціалізувався до 1991 року, можуть демонструвати амбівалентну ідентичність, яка поєднує українськість із пострадянськими кодами, ностальгією або культурною лояльністю до «руського миру». Це створює культурно-політичну лінію розлому, яку активно експлуатує ворожа пропаганда. У цьому контексті молодь постає як стратегічна соціальна група, яка здатна переозначити національну ідентичність, надаючи їй рис сучасності, інклюзивності та стійкості до зовнішніх маніпуляцій.

З політологічного погляду ідентичність є ключовим елементом побудови державності. Як стверджують представники неоінституціоналізму, легітимність політичного порядку неможлива без спільного уявлення про належність, лояльність і колективну мету. Ідентичність виконує інтеграційну функцію, пов'язуючи індивідів із політичними інститутами через спільні символи, мову, пам'ять, цінності²¹³.

Водночас у постмодерному та інформаційному суспільстві ідентичність стає більш фрагментованою, гібридною та ситуативною. Це створює виклики для політичної єдності, оскільки держава вже не може покладатися виключно на уніфіковані форми націоналізму. Необхідним стає створення інституційної екосистеми, яка підтримує ідентифікаційні процеси молоді через освіту, культуру, громадянську участь, інформаційний простір.

²¹²Сприйняття належності до української нації. *Домашня сторінка КМІС*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?cat=reports&id=1458&lang=ukr&page=1>

²¹³ Кириленко В. Національна ідентичність та її вплив на суспільну консолідацію і ефективність публічного управління. *Питання культурології*. 2022. № 39. С. 32–39. URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256898>

З огляду на це, політологічний підхід до ідентичності має бути комплексним. Він має поєднувати:

- інституційний вимір – які державні інститути сприяють становленню та утвердженню національної ідентичності молоді;
- нормативний вимір – які цінності лежать в основі національного проекту;
- комунікаційний вимір – які канали використовуються для поширення ідентичності;
- суб'єктивний вимір – як молодь сприймає, переживає і транслює національну ідентичність.

Політика, орієнтована на молодь, не повинна зводитися до заходів потрійного виховання. Йдеться не лише про створення умов для залучення молоді, а про визнання її як рівноправного учасника політичного процесу. Ідентичність тут виступає як механізм символічного і практичного включення у політичне життя. Молодіжна політика має містити компоненти, які зміцнюють суб'єктність молоді: інститути участі, форуми діалогу, підтримку культурної самореалізації, а також захист від цифрової маніпуляції.

У цьому сенсі ідентичність стає не просто об'єктом політичного управління, а чинником державотворення. Вона забезпечує лояльність до держави, готовність до солідарної дії, довіру до інституцій, мотивацію до участі. Відтак, національна ідентичність молоді – це своєрідний індикатор майбутнього державного проекту, оскільки саме молодь згодом визначатиме його напрям і межі.

Вплив інформаційного суспільства на ідентичність молоді

Інформаційне суспільство є однією з найвизначальніших трансформацій сучасної цивілізації, що докорінно змінює структури соціального, політичного, економічного й культурного життя. Його формування означає перехід від індустріального до постіндустріального або постмодерного типу органі-

зації суспільства, в якому ключову роль відіграє виробництво, обробка, поширення і контроль інформації. Цей перехід супроводжується появою нових форм влади, ідентичності, політичної участі, а також змін у соціальному поділі праці, освіті та культурному виробництві.

Цифровізація виступає базовою характеристикою інформаційного суспільства, що означає перенесення ключових соціальних, економічних та управлінських процесів у цифровий формат. Це включає не лише оцифрування інформації, а й трансформацію способів її зберігання, поширення, інтерпретації та використання²¹⁴.

Цифрові технології змінюють архітектуру комунікаційних мереж, інституційне управління, способи виробництва знань і формування ідентичності. У політичному контексті цифровізація сприяє формуванню нових каналів участі громадян, зростанню ролі електронного врядування, посиленню транспарентності влади, але водночас створює ризики цифрової нерівності, алгоритмічного контролю та маніпуляцій. Для молоді цифрове середовище стає не лише інструментом отримання інформації, а й простором самовираження, формування суб'єктності та політичної активності. Саме цифровізація дозволяє новим поколінням включатися в процеси творення смислів, політичних наративів, формувати нові спільноти на основі горизонтальних, а не ієрархічних зв'язків.

Глобалізація як друга ознака інформаційного суспільства відображає інтеграцію світових інформаційних потоків, уніфікацію норм, практик і технологій, зростання взаємозалежності на рівні економіки, політики, культури та комунікацій. У цьому контексті інформація стає головним ресурсом, який пере-

²¹⁴ Цифрова трансформація суспільства: правові аспекти та сучасні проблеми : Монографія / О. Баранов та ін. Київ, 2024. 184 с. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/cifrova_transformaciya_suspilstva_maket_2.pdf.

тинає державні кордони з надзвичайною швидкістю, нівелюючи локальні бар'єри²¹⁵.

Для національної ідентичності, зокрема молодіжної, це створює амбівалентний ефект. З одного боку, глобалізація відкриває доступ до універсальних знань, моделей демократичного врядування, світової культури, посилює ідентифікацію з цінностями свободи, прав людини та сталого розвитку. З іншого – вона може призводити до ерозії локальних ідентичностей, маргіналізації національної мови, символіки, історичного наративу, а також до посилення культурної гомогенізації та домінування транснаціональних корпорацій у сфері комунікацій.

У політичній площині глобалізація трансформує суверенітет, оскільки прийняття рішень дедалі більше залежить від наднаціональних структур, цифрових платформ і міжнародних інформаційних потоків. Це актуалізує потребу в інформаційному суверенітеті, здатності держави контролювати або впливати на інформаційну архітектуру свого простору. Молодь у цьому процесі є водночас і агентом глобалізації, і її об'єктом, оскільки саме молоде покоління найактивніше використовує глобальні платформи, споживає та продукує контент, що циркулює у транскультурному середовищі.

Платформізація є третьою визначальною ознакою інформаційного суспільства, яка вказує на централізацію цифрових процесів навколо великих комунікаційних платформ, таких як *Google, Meta, TikTok, YouTube, Twitter/X* та інші. Ці платформи не є просто технічними посередниками, а виступають новими політичними та економічними суб'єктами, які впливають на публічну сферу, інформаційний порядок денний, політичну мобілізацію та процеси ідентифікації. Алгоритмічне управління, комерціалізація уваги, модерація контенту, стають струк-

²¹⁵ Інформаційне суспільство в світі та Україні: проблеми становлення та закономірності розвитку: колективна монографія / За ред. д.філософ.н., проф. В.Г.Воронкової; Запоріж. держ. інж. акад. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 282 с.

турними елементами медіапростору, в якому формується уявлення молоді про себе, свою націю, інших.

Платформи здійснюють не лише дистрибуцію контенту, а й визначають, що саме буде видимим, які наративи посилюються, які інтерпретації отримують пріоритет. Це має глибокі наслідки для політичної комунікації та формування ідентичності. У такому середовищі політичні суб'єкти втрачають монополію на трансляцію смислів, водночас зростає роль блогерів, інфлюенсерів, мікроавторитетів, які формують локальні або глобальні уявлені спільноти. Молодь дедалі частіше довіряє не інституційним джерелам, а «своїм» у соціальних мережах, що змінює уявлення про легітимність, достовірність і авторитет²¹⁶.

Четвертим виміром інформаційного суспільства є динаміка даних, що вказує на якісно новий режим функціонування знання та влади. Великі обсяги даних (*Big Data*), предикативна аналітика, автоматизовані рішення формують нову логіку соціального управління. Дані стають стратегічним ресурсом, що визначає не лише економічну ефективність, а й політичну стабільність, громадську довіру, здатність до прогнозування соціальних процесів. Для молоді це середовище означає участь у новій конфігурації влади, де контроль здійснюється не через примус, а через алгоритмічні архітектури²¹⁷.

Водночас динаміка даних ставить питання про приватність, етику, маніпуляцію та спроможність до критичного мислення. Молоді люди щодня продукують, залишають і споживають масиви даних, часто не усвідомлюючи меж власної цифрової суб'єктності. У такому контексті формування національної ідентичності потребує не лише культурної політики, а й гра-

²¹⁶ Metzler H., Garcia D. Social drivers and algorithmic mechanisms on digital media. *Perspectives on Psychological Science*. 2023. URL: <https://doi.org/10.1177/17456916231185057>

²¹⁷ Твердохліб О. С., Грицяк Н. В. Практичні аспекти застосування технологій аналізу даних великих масивів (*big data*) в публічному управлінні. *Ефективність державного управління*. 2020. № 64. URL: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.64.2020.217610>

мотності у сфері даних, здатності розпізнавати алгоритмічну упередженість, інформаційні атаки, підміни понять. Цей виклик має як освітній, так і політичний характер, оскільки пов'язаний із демократичним управлінням, захистом інформаційного суверенітету та розвитком цифрової етики.

У трансформації національної ідентичності молоді в умовах інформаційного суспільства ключовим чинником виступає зміна носіїв та каналів її формування і трансляції. Традиційні механізми ідентифікації (родина, школа, локальні громади, релігійні інститути) поступово втрачають монополію на конструювання уявлень про націю, належність і спільність.

Натомість зростає роль цифрових медіа, соціальних мереж, блогерських наративів, меметичної культури та платформізованих форм комунікації. Цей зсув змінює не лише спосіб, у який молодь сприймає національну ідентичність, а й саму природу цього феномену, адже з фіксованої ієрархічної структури вона перетворюється на гнучку, динамічну, багатоаренну систему, чутливу до контексту і технологій.

У традиційному суспільстві саме родина і школа виступали першими інституціями, що формували уявлення про те, хто ми є, до якої спільноти належимо, які цінності, символи, мова і пам'ять нас визначають. Родина репрезентувала міжпоколінню тяглість і забезпечувала передачу ідентифікаційних кодів через емоційні зв'язки. Школа ж відігравала роль носія стандартизованої національної ідентичності, будуючи її через офіційний канон історії, державну мову, літературу, гімн, церемоніали та інші інструменти національного виховання.

Із приходом інформаційного суспільства ця модель зазнає критичного перегляду. Молодь сьогодні отримує більшу частину свого ідентифікаційного контенту не в класичному навчальному середовищі, а через екрани смартфонів, алгоритмічно відібрані стрічки новин, контент блогерів, сторіз, меми, реакції та коментарі. Це означає, що процес ідентифікації перестає бути контрольованим виключно державою чи родиною і

переміщується в поле відкритої, гібридної, часто конфліктної комунікації.

Соціальні мережі відіграють у цьому процесі роль не лише інформаційного середовища, а й середовища самопредставлення. Молодь не просто споживає контент, а активно творить його, формуючи себе і свою ідентичність у діалозі з іншими. Ідентичність стає не фіксованою, а перформативною, тобто такою, що відтворюється і змінюється через дії, мову, зображення, лайки і реакції. Це породжує нову логіку належності, де національна ідентичність більше не є обов'язковим атрибутом соціального статусу, а може бути частиною стилю, етики, політики тощо²¹⁸.

У цьому контексті важливу роль відіграють блогери, інфлюенсери та цифрові лідери думок. Вони часто стають альтернативними агентами соціалізації, особливо в питаннях культури, мови, наративів, сприйняття історичних подій. У випадку України можна спостерігати зростання ролі патріотично орієнтованих блогерів, які транслюють меседжі спротиву, національній гідності, захисту мови, ідентичності через доступні й зрозумілі для молоді формати.

Важливим є також усвідомлення того, що ці нові канали ідентичності не є нейтральними. Вони структуровані алгоритмами, логікою уваги, комерційними цілями платформ і політичними інтересами. Це означає, що молодіжна ідентичність формується в умовах постійної конкуренції за увагу, де здобувають перевагу не завжди найглибші чи найчесніші смисли, а ті, що відповідають логіці віральності, емоційного заряду або поляризації.

У контексті інформаційного суспільства віртуальні ідентичності та цифрове громадянство стають невід'ємною частиною сучасної політичної і соціальної реальності. Ці явища не

²¹⁸ Тканова В. Особистісна самопрезентація сучасної молоді у соціальних мережах. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. Т. 7. С. 140–144. URL: <https://doi.org/10.31812/psychology.v7i.7273>

просто доповнюють класичні уявлення про громадянство чи ідентичність, а радше трансформують самі основи соціального включення, політичної суб'єктності та належності до певної спільноти. Особливо це стосується молоді, яка зростає в умовах цифрової соціалізації, глобального медіа-простору та множинних форм участі через інтернет.

Віртуальна ідентичність є соціальним і культурним конструктом, що формується у віртуальному середовищі за допомогою цифрових інструментів і комунікаційних платформ. На відміну від традиційної ідентичності, яка часто базується на стабільних ознаках (мові, етнічності, громадянстві, релігії), віртуальна ідентичність є динамічною, ситуативною та багатоарівневою²¹⁹.

Людина може мати одночасно кілька цифрових профілів, які репрезентують різні аспекти її «я» (професійне, політичне, естетичне, регіональне або навіть уявне). У межах соціальних мереж, геймерських платформ, форумів, блогів та месенджерів суб'єкти створюють себе через візуальні аватари, біографічні описи, стилістичні маркери, мовні практики та систему взаємодії з іншими. Віртуальна ідентичність має високий ступінь рефлексивності та контрольованості, але водночас залежить від технічної архітектури платформи та логіки алгоритмів.

Це середовище ідентифікації створює як нові можливості, так і нові загрози. З одного боку, цифрова ідентичність дозволяє особистості самостійно вибудовувати своє публічне представлення, долати дискримінаційні обмеження, виходити за межі географічних, економічних або соціальних бар'єрів. З іншого боку, така ідентичність є вразливою до зламу, маніпуляції, втрати приватності або цифрового насильства.

Крім того, віртуальне середовище створює умови для формування хибної суб'єктивності, де межа між автентичним «я» і сконструйованим образом стає розмитою. Молодь, особливо

²¹⁹ Зварич І., Чуйко Г., Чаплак Я. Віртуальна ідентифікація сучасної людини. *Psychological journal*. 2021. Т. 7, № 2 (46). С. 9–24.

у віці формування соціальних ролей, потрапляє під вплив соціального порівняння, алгоритмічного підсилення емоційного контенту та тиску на перформативну успішність.

Цифрове громадянство є ширшим поняттям, що охоплює не лише ідентичність, а й політичну, правову та культурну залученість індивіда до цифрової спільноти. Йдеться про нову форму участі у публічному житті, що реалізується через онлайн-інструменти (електронні петиції, консультації, громадські обговорення, журналістику, політичну аналітику тощо)²²⁰.

Одним із ключових аспектів цифрового громадянства є його транстериторіальність. Людина може бути активним учасником політичного або громадянського життя країни, не перебуваючи фізично на її території. Це особливо актуально для молодіжної діаспори, студентів за кордоном або вимушено переміщених осіб, які, попри фізичну відстань, зберігають інформаційний і символічний зв'язок зі своєю країною.

Водночас цифрове громадянство не є рівнозначним формальному юридичному громадянству. Воно не гарантує права голосу на виборах, соціального та правового захисту. Разом з тим, його політична вага зростає, адже цифрові спільноти здатні впливати на порядок денний, створювати мобілізаційні хвилі, викликати реакцію інституцій, впливати на міжнародну думку. У цьому сенсі цифрове громадянство функціонує як нова форма політичної суб'єктності, що виходить за межі національного суверенітету і класичних моделей політичної участі²²¹.

Молодь виступає основною демографічною групою, яка реалізує себе в просторі цифрового громадянства. Вона володіє високою технологічною компетентністю, культурною

²²⁰ Пригодій М. Розвиток цифрового громадянства молоді у системі професійної освіти. *Інноваційні рішення в сучасній науці, освіті та практиці*, м. Київ, 15 жовт. 2024 р. С. 128–130. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743357/1/NTU_Pryhodii_2024.pdf.

²²¹ Mossberger K., Tolbert C. J., McNeal R. S. Digital citizenship. The MIT Press, 2007. URL: <https://doi.org/10.7551/mitpress/7428.001.0001>

відкритістю та схильністю до експериментування з формами участі.

Таким чином, поєднання віртуальних ідентичностей і цифрового громадянства створює нову парадигму участі молоді у суспільному житті. Це парадигма, де належність визначається не лише документом чи місцем проживання, а здатністю до комунікації, емоційної залученості, смислового творення у цифровому середовищі. У цій системі нові ідентичності і нові форми громадянства не витісняють старі, а радше взаємодіють із ними, створюючи складну та багаторівневу конфігурацію сучасної політичної суб'єктності.

Феномен інформаційної перенасиченості, фрагментації ідентичності та постправди є складовими глибинних трансформацій, притаманних сучасному інформаційному суспільству. Вони вказують на сутнісні зміни в способах сприйняття, обробки та інтерпретації інформації, що впливають не лише на публічну комунікацію, а й на політичну ідентичність, громадянську участь, формування уявлень про націю, істину та легітимність. Особливо помітно ці явища виявляються в молодіжному середовищі, яке найактивніше залучене до цифрового простору, водночас маючи найменше історичних і когнітивних фільтрів для обробки складних інформаційних потоків.

Інформаційна перенасиченість виникає внаслідок надмірного обсягу доступної інформації, який значно перевищує здатність індивіда її критично осмислити, структурувати та застосувати. Це створює когнітивне перевантаження, яке призводить до втрати глибини розуміння, зниження здатності до аналітичного мислення, а також до поверхового сприйняття інформації. У таких умовах домінують емоційні реакції, клікбейтні формати та короткі, легко засвоювані фрагменти інформації, що витісняють аналітичні тексти, контексти й експертні оцінки²²².

²²² Causes, consequences, and strategies to deal with information overload: a scoping review / L. Shahrzadi та ін. *International journal of information*

Для молоді, яка соціалізується в умовах постійного цифрового шуму, це створює серйозні виклики. Її ідентичність формується у фрагментованому інформаційному середовищі, де немає єдиної картини світу, а натомість існує нескінченна множина конкуруючих версій реальності. Відсутність загального канону, консенсусних наративів чи авторитетних джерел ускладнює вироблення спільних смислів і уявлень про належність, націю, правду і справедливість. Внаслідок цього виникає ефект «інформаційної анемії», коли людина має доступ до інформації, але позбавлена здатності її осмислити, а отже, і діяти на її основі.

Фрагментація ідентичності є прямим наслідком інформаційної перенасиченості. У постмодерному інформаційному середовищі суб'єкти часто конструюють свою ідентичність у різних контекстах, платформах і соціальних просторах. Молодь може одночасно бути учасником локальної громади, національного проєкту, глобального руху в *Instagram*, фандому в *TikTok* і субкультурної спільноти на *Discord*. Кожна з цих арен пропонує свій набір смислів, цінностей, мовних кодів, візуальних стилів і політичних уявлень.

Фрагментована ідентичність не є однозначно негативним явищем, адже вона дозволяє адаптуватися до складних середовищ, зберігати відкритість і критичність. Проте за умов відсутності інтегруючих механізмів вона може призводити до ідентифікаційної розпорошеності, втрати почуття належності, цинізму щодо ідеї спільного блага.

У політичному контексті це проявляється у зниженні довіри до інституцій, зменшенні залученості до демократичних процесів, зростанні апатії або навпаки – радикалізації через ідентифікацію з вузькими, замкнутими спільнотами. Національна ідентичність у цьому випадку опиняється в конкуренції з іншими ідентичностями (глобальними, індивідуальними, циф-

ровими), які можуть мати більшу емоційну привабливість або менше політичне навантаження.

Феномен постправди є ще одним важливим виміром інформаційної трансформації, що безпосередньо пов'язаний з перенасиченням і фрагментацією. Постправда означає стан, у якому об'єктивні факти втрачають своє значення у формуванні громадської думки, а на перше місце виходять емоції, особисті переконання, віра у «своїх», конспірологія або ефект «інтуїтивної істини». Це середовище особливо сприятливе для інформаційних атак, пропаганди, фейків і маніпуляцій, оскільки аудиторія дедалі менше орієнтується на верифіковану інформацію і дедалі більше на персоналізовані, емоційно забарвлені повідомлення²²³.

Молодь, яка функціонує в цьому середовищі, стикається з парадоксом – вона має безпрецедентний доступ до інформації, але не має впевненості в її достовірності. Це може призводити до зниження довіри до всіх джерел одночасно, виникнення релятивізму, в якому будь-яка думка вважається рівнозначною, незалежно від її обґрунтованості. Політично це означає ерозію публічної сфери, зниження ефективності комунікації між владою і суспільством, а також збільшення ймовірності конфліктів і поляризації.

Феномени інформаційної перенасиченості, фрагментації ідентичності та постправди не є ізольованими від політичного процесу. Вони безпосередньо впливають на якість демократії, легітимність інститутів, здатність до стратегічного мислення і довготривалого планування.

Для держави, що прагне зберегти єдність і стабільність, ці виклики є екзистенційними. Вони вимагають розвитку нових форм громадянської освіти, цифрової етики, стратегічних ко-

²²³ Внучко С. Соціальні мережі в глобальній політичній взаємодії: виклики фейків, маніпуляцій і постправди у цифрову добу. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2025. № 2(78). С. 34–40. URL: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-2\(78\)-5](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-2(78)-5)

мунікацій, інституцій довіри, а також молодіжної політики, здатної створити умови для інтеграції ідентичності в багаторівневному, гібридному середовищі.

Таким чином, сучасна молодь живе в реальності, де ідентичність не є спадковою, а формується на перетині інформаційних потоків, емоційних взаємодій і цифрових архітектур. Здатність орієнтуватися в цій реальності, зберігати суб'єктність, критичність і зв'язок із демократичними цінностями стає головним викликом нового політичного часу.

Національна ідентичність молоді: український контекст

Формування національної ідентичності української молоді є процесом, тісно пов'язаним із драматичними подіями нової історії, які зумовили радикальні зміни у структурі політичної культури, колективної пам'яті та символічної репрезентації нації. Упродовж останніх тридцяти років українське суспільство пережило низку глибоких політичних і соціальних потрясінь, проголошення незалежності 1991 року, Помаранчеву революцію 2004 року, Революцію Гідності 2013–2014 років, анексію Криму, війну на Донбасі, а з 2022 року – повномасштабне вторгнення Росії. Ці події не лише зумовили зміну політичного ландшафту, а й створили нові історичні маркери, що визначають горизонт самоідентифікації української молоді.

Здобуття незалежності 1991 року стало переломним моментом у модернізаційному проєкті української держави, однак не означало автоматичного становлення єдиної національної ідентичності. Пострадянський період позначився наявністю кількох конкурентних наративів національного буття. Молодь 1990-х років зростала в умовах ціннісної нестабільності, фрагментованості культурної політики, слабкої державної політики та домінування російськомовного медіапростору²²⁴.

²²⁴ Голубовська Л. Міська молодь України у суспільних змінах 1990-х – 2000-х років. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. № 39. С. 180–184.

Однак з настанням ХХІ століття почала формуватися нова когорта молоді – покоління, яке не знало життя в СРСР, а отже не мало ностальгічного зв'язку з радянськими символами і наративами. У політичному дискурсі це покоління часто ідентифікують як «покоління незалежності». Його формування відбувалося на тлі зростання громадянської активності, посилення ролі української мови в освіті, появи незалежних культурних ініціатив, поширення інтернету та євроінтеграційного дискурсу. Саме це покоління стало головним суб'єктом Майдану 2013–2014 років, який у науковій і публіцистичній літературі часто тлумачиться не лише як політичне повстання, а як акт культурної емансипації і національної самоідентифікації²²⁵.

Революція Гідності стала потужним ідентифікаційним зсувом, у межах якого утверджувалося бачення України як європейської, демократичної, гідної спільноти, що протистоїть авторитаризму, корупції та імперській реставрації. Молодь, яка брала участь у Майдані, не лише фізично мобілізувалася, а й активно продукувала символічний простір протесту (гасла, пісні, візуальні образи, онлайн-контент та інші форми горизонтальної взаємодії). Саме в цей період сформувалася нова етична рамка української ідентичності, в основі якої гідність, свобода, солідарність і відповідальність.

Анексія Криму і початок війни на Донбасі у 2014 році ще більше загострили потребу в ідентифікаційному виборі. Молодь опинилася перед фактом зовнішньої загрози, яка зробила питання належності до національної спільноти не абстрактним, а екзистенційним. Війна стимулювала формування дискурсу опору, актуалізувала теми героїзму, втрат, відданості. Національна ідентичність набула емоційної глибини, стала ін-

²²⁵ Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості : аналіт. доп. К.: НІСД, 2014. 78 с

тимною і водночас публічною, такою, що переживається тілом, стосунками, мовою та дією²²⁶.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року стало точкою радикалізації національної ідентичності молоді. У відповідь на спробу знищення державності, культури і свободи українці, зокрема молодь, продемонстрували безпрецедентну стійкість, самопожертву та одностайність у захисті своєї країни. Ідентичність, яка раніше могла бути гнучкою або латентною, стала відкрито артикульованою, видимою, бойовою. Українські прапори, мова, національні пісні, героїчні наративи стали елементами повсякдення, візуального середовища, освітніх програм, цифрових кампаній.

Особливо важливою є трансформація мовного питання. Якщо до 2022 року питання мови залишалося полем суперечок, то після початку повномасштабної війни багато представників молоді перейшли на українську, трактуючи це не лише як символічний жест, а як етичну і політичну позицію. Мова стала маркером спротиву, лояльності, внутрішньої приналежності до українського проекту. Це зміцнило наративи мовного самоствердження, зняло бар'єри сором'язливості або вторинності української мови, зробило її модною, престижною, головною мовою цифрового контенту²²⁷.

Сучасні наративи молодіжної ідентичності формуються також через цифрові платформи. У *TikTok*, *Instagram*, *YouTube* молодь продукує і репрезентує національну ідентичність у нових форматах. Герої війни, волонтери, культурні діячі стають не лише символами, а й об'єктами наслідування, джерелами

²²⁶ Ідентичність громадян України: тенденції змін. *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r>.

²²⁷ Мельник Р. Рівень вживання української мови у в повсякденні у 2022 році зріс на 7%, – дослідження. *Детектор Медіа*. URL: <https://detector.media/infospace/article/208811/2023-03-10-riven-vzhivannya-ukrainskoi-movy-u-v-povsyakdenni-u-2022-rotsi-zris-na-7-doslidzhennya/>

натхнення, носіями нових норм. Цифрова культура стає простором відтворення і переосмислення української ідентичності, в якій поєднуються архаїчні символи (вишиванка, тризуб, пісня) з сучасними стилями комунікації.

Важливо наголосити, що сучасна молодіжна ідентичність не зводиться до етнічного або формального визначення. Вона дедалі частіше базується на етичному виборі, культурній участі, громадянській відповідальності. Молодь, яка народилася в різних регіонах, говорить різними мовами, має різне походження об'єднується довкола спільних цінностей, переживань, прагнень. Це свідчить про еволюцію національної ідентичності від виключно етноцентричної до відкритої, плюралістичної моделі, яка здатна інтегрувати різноманітність на основі солідарності.

В українському контексті національна ідентичність молоді є результатом глибокої історичної травматизації та водночас потужної мобілізаційної відповіді. Незалежність, Майдан, війна стали не лише хронологічними подіями, а сенсотворчими вузлами, навколо яких конструюється колективна пам'ять і суб'єктивна належність. Молодь виступає не як пасивний реципієнт цих наративів, а як активний агент ідентифікації, що творить нові смисли, мови і форми репрезентації. Цей процес є критично важливим для майбутнього держави, адже саме на молоді тримається довготривала стійкість українського національного проекту.

У сучасному українському контексті війна з Російською Федерацією стала не лише безпековою катастрофою, а й масштабним ідентифікаційним викликом. Загроза державному суверенітету, фізичне знищення інфраструктури, людських життів та культурної спадщини України трансформували глибини колективної ідентичності. Молодь, яка є найбільш динамічним і адаптивним сегментом суспільства, перебуває в епіцентрі цих трансформацій. Її процеси самоідентифікації зазнали глибокого зсуву, від пострадянських, гібридних ідентичностей до чітко артикульованої української національної належності, що

ґрунтується не на етнічному чи мовному чиннику, а на досвіді спільного спротиву, цінностях гідності та усвідомленні своєї суб'єктності.

З початком повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року молодь опинилася в ситуації екзистенційного виклику. Реальність ракетних обстрілів, мобілізації, окупацій, волонтерства, втрати друзів і родичів змістила фокус ідентичності з абстрактного уявлення про «громадянство» до глибокого переживання належності до української політичної нації.

У стані прямої загрози життя та майбутньому, молоді українці отримали імпульс до переосмислення своєї ролі у спільноті, зв'язку з країною, культурою, мовою, пам'яттю. Саме цей досвід став основою формування нової ідентичності, в основі якої не лише формальні індикатори (прапор, гімн, мова), а глибоке почуття «ми» як єдності з іншими, хто чинить спротив.

Війна зруйнувала старі інерційні ідентифікації, особливо в регіонах із домінуванням м'якої пострадянської або російськоцентричної культурної матриці. У таких містах як Харків, Миколаїв, Херсон, Запоріжжя, Дніпро відбулася радикальна трансформація локального уявлення про себе. Якщо до 2022 року тут домінувала ідентичність, орієнтована на політичну нейтральність, економічну стабільність або індивідуалізм, то війна активувала глибокі процеси переформатування.

До повномасштабної агресії Росії пострадянська ідентичність залишалась латентним, але відчутним шаром культурної приналежності значної частини українського суспільства, зокрема й у молоді через родинні традиції, візуальне середовище, телепродукцію, освітні наративи. Радянський спадок проявлявся не лише в мові чи символах, а в ціннісній системі – патерналістських очікуваннях, низькій довірі до інституцій, толерантності до корупції, ностальгії тощо²²⁸.

²²⁸ Прес-релізи та звіти – Оцінка радянського минулого: травень 2020 року. *Домашня сторінка КМІС*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?cat=reports&id=950&lang=ukr&page=1>

Однак війна з Росією як спадкоємицею СРСР спричинила масове відторгнення усього, що асоціюється з радянським минулим. Молодь, яка ще донедавна сприймала СРСР через меми, іронію або байдуже дистанціювання, тепер бачить у ньому витoki імперської агресії, насильства, репресій і маніпуляцій. Пам'ятники радянським героям, імена вулиць, шкільні наративи почали сприйматись як елементи чужої, ворожої культури.

Ідентифікаційний зсув у цьому випадку не є формальним, а онтологічним, адже радянське втрачає статус нейтрального «минулого» і перетворюється на загрозливу тінь сучасності, з якою треба розірвати зв'язок. У цьому сенсі молодь демонструє готовність до критичного переосмислення історії, що є ознакою зрілості демократичної політичної культури.

Війна створила умови для нової форми солідарності через колективне травматичне переживання. Молоді українці – покоління, що зростає у війні. Їхній досвід позначений втратою дому, друзів, стабільності, але водночас досвідом взаємодопомоги, героїзму, глибоких емоційних зв'язків і гідності.

У таких умовах ідентичність перестає бути набором ознак і перетворюється на життєву позицію. Бути українцем – це не лише мати паспорт чи знати мову, а брати участь у спротиві, підтримувати інших, говорити правду, створювати майбутнє. Ця ідентичність набуває рис екзистенційної етичної конструкції, в якій інтегрується політична належність, емоційна солідарність і культурна дія.

Роль освіти, медіа та культурної політики

Сучасна національна ідентичність не є сталим конструктом, успадкованим автоматично від попередніх поколінь. У глобалізованому та інформаційно перенасиченому середовищі вона постає як динамічний процес, що вимагає підтримки через системні інституційні механізми. Особливу роль у цьому процесі відіграють освіта, медіа та культурна політика, які формують

сміслові поле, мовні й символічні коди, уявлення про належність і солідарність.

Молодь, що перебуває в епіцентрі цифрових трансформацій, є водночас найуразливішою до дезінформації і найспроможнішою до творення нових ідентифікаційних моделей. Тому державна політика у сфері освіти, медіа та культури повинна не лише транслювати готові наративи, а створювати умови для їхнього осмислення, співучасті та перетворення молоддю.

Освіта є базовим інструментом формування ідентичності в будь-якому суспільстві. В умовах війни, інформаційної агресії та наративної боротьби освіта набуває стратегічного виміру, оскільки впливає на здатність молоді розрізняти істину і маніпуляцію, вибудовувати особисту і національну суб'єктність, долати наслідки травматичних подій²²⁹.

Громадянська освіта в Україні з початку 2020-х років зазнала низки змін: у шкільних програмах з'явилися модулі про права людини, принципи демократії, місцеве самоврядування, безпеку, громадянську участь. Однак у час повномасштабної війни цей напрям потребує посилення і фокусування на цінностях гідності, справедливості, солідарності, захисту суверенітету. Громадянська освіта має надати молоді інструменти для усвідомлення не лише прав, а й відповідальності як частини національного проєкту.

Історична освіта відіграє ключову роль у конструюванні колективної пам'яті та уявлення про українців як націю. Молодь потребує не лише фактологічного знання про минуле, а здатності до критичної рефлексії над історичними травмами, подіями, витоками конфліктів. Переосмислення радянської спадщини, сталінських репресій, Голодомору, дисидентського

²²⁹ Mishalova O., Hordiichuk O., Sokolovskyi O. Russia's war in Ukraine as a "war for identity" and appropriation of cultural tradition. *Ethics in progress*. 2024. T. 15, № 1. С. 73–94. URL: <https://doi.org/10.14746/eip.2024.1.4>

руху та боротьби УПА має відбуватись у живому, відкритому для запитань і діалогу форматі²³⁰.

Медіаграмотність є невід'ємною частиною освітнього ландшафту сучасної молоді. Вона формує здатність критично сприймати інформацію, розпізнавати фейки, маніпуляції, пропаганду, приховані меседжі. Особливої ваги медіаграмотність набуває в умовах гібридної війни, коли інформаційна атака є не менш небезпечною, ніж ракети. Навчальні курси з аналізу інформації та критичного мислення мають бути інтегровані не лише в школу, а й у неформальну освіту, університети, молодіжні ради тощо.

Інформаційна агресія Росії проти України з 2014 року, а особливо після 2022 року, перетворила сферу комунікацій на поле бою. Дезінформація, вкиди, фейки, перекручування фактів, фабрикації «альтернативних версій», розмивання категорії істини стали зброєю масового ураження, спрямованою на деморалізацію суспільства, розкол, послаблення довіри до владних інституцій²³¹.

Формування критичного мислення – це не лише технічна навичка, а світоглядний принцип. Вона передбачає здатність ставити питання, бачити логіку побудови меседжу, ідентифікувати емоційне навантаження, перевіряти джерела, порівнювати версії. Саме такі компетентності дозволяють молоді зберігати інтелектуальну автономію в умовах цифрового хаосу.

Культурна політика в контексті ідентичності не може обмежуватись збереженням нематеріальної спадщини чи підтримкою культурних проєктів. У сучасному світі культура – це

²³⁰ Чуян І. Висвітлення контрверсійних питань з історії в умовах повномасштабної війни. *Житомирщина педагогічна*. 2022. № 3 (27). URL: https://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2022/10/6._Чуян_Педагогічна_Житомирщина__1.pdf.

²³¹ Петришин Г. Інформаційна війна росії проти україни: еволюція основних засобів, методів та динаміка наративів. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2025. № 1(77). С. 117–128. URL: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1\(77\)-17](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-17)

поле конкуренції символів, емоцій, репрезентацій. Культурна дипломатія набуває стратегічного значення як інструмент м'якої сили, здатної формувати образ країни, підтримувати моральну легітимність, об'єднувати діаспору та залучати молодь до глобального діалогу²³².

Українська культурна дипломатія після 2014 року активізувалась через діяльність Українського інституту, центри «Українського дому» за кордоном, фестивалі, резиденції, кінопокази. Після 2022 року цей вектор став не лише інструментом репрезентації, а й боротьби за право на власний голос, проти знеособлення, за присутність української культури в глобальному обігу.

У цьому контексті особливе значення має цифрова поп-культура як середовище, де молодь формує свої уявлення про сучасність і приналежність. Музика, мода, візуальне мистецтво, *TikTok*-тренди – всі ці елементи мають величезний потенціал для формування позитивного образу українського, сучасного, сильного, стильного. Наприклад, пісні «*Kalush Orchestra*» стали не просто треками, а носіями культури, що поєднують традицію і модерн. Молодь через них не лише споживає українське, а й перетворює його на частину власного естетичного досвіду²³³.

Одним із ключових факторів стало зростання молодіжної участі, як формальної (у молодіжних радах, студентських самоврядуваннях, організаціях), так і неформальної (волонтерство, цифрове урядування, інформаційні компанії). Участь стала не лише інструментом впливу, а й середовищем формування ідентичності через досвід співвідповідальності, спільної дії та солідарності.

²³² Ivashchuk A. Shaping Ukraine's cultural image through intercultural dialogue in the global information space. *International journal on culture, history, and religion*. 2025. Т. 7, SI3. С. 651–670. URL: <https://doi.org/10.63931/ijchr.v7isi3.266>

²³³ Kalush Orchestra to support the preservation of Ukrainian culture. *Gwara Media*. URL: <https://gwaramedia.com/en/kalush-orchestra-to-support-the-preservation-of-ukrainian-culture/>

Волонтерство, особливо в умовах війни, трансформувалося з соціальної активності у форму патріотичного ідентифікування. Молодь, що плете сітки, готує їжу, веде збори на дрони або виготовляє амуніцію – не просто допомагає армії, а конструює себе як частину нації. Цей досвід стає джерелом гордості, моральної зрілості, національної ідентичності²³⁴.

Наративи спротиву, що формуються у молодіжному середовищі, виявляються особливо потужними, оскільки є автентичними. Вони охоплюють іронічні меми, цифрові флешмоби, вуличні інтервенції, пісні, публікації в TikTok та Instagram, дописи у блогах. Молодь творить власну мову спротиву, емоційно насичену, нестандартну за формою та дієву за змістом. Саме ця мова слугує індикатором глибокої ідентифікації з Україною як ціннісною спільнотою, а не лише як географічним простором.

Висновки

Національна ідентичність молоді в інформаційному суспільстві постає не як статична характеристика, а як динамічний соціально-політичний процес, що формується під впливом цифрових технологій, гібридних загроз і трансформаційних викликів сучасності. Молоде покоління виступає водночас активним творцем і реципієнтом цього процесу, створюючи нові наративи, символічні коди, переосмислюючи історичну пам'ять і адаптуючи ідентичність до цифрових форматів.

Через інструменти культурного спротиву, громадянську активність і залучення до інституційних практик молодь наповнює національну ідентичність новим змістом. В умовах війни, інформаційного тиску та глобалізованого медіасередовища ця ідентичність постає не лише як культурний або етнічний конструкт, а як етична позиція, політичне самоусвідомлення і чинник соціальної стійкості.

²³⁴ Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с

Становлення сучасної української ідентичності в молодіжному середовищі є результатом складної взаємодії історичного досвіду, цифрової комунікації, освітніх впливів та громадянської участі. Молоді українці дедалі частіше ототожнюють себе з демократичним державним проєктом не через формальні маркери, а через досвід солідарності, взаємодопомоги, ціннісної спільності й усвідомленої участі. У цьому контексті молодіжна ідентичність набуває стратегічного значення для державної політики, оскільки слугує індикатором легітимності політичної системи, потенціалу до суспільної консолідації та перспектив демократичного розвитку.

Література

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ : Критика, 2001. 276 с.
2. Від мультикультуралізму до транскультурності: проблема збереження цінностей цивілізованого співіснування: монографія / Н. Отрешко та ін. Київ, 2018. 288 с. URL: https://icr.org.ua/wp-content/uploads/2019/10/From-Multiculturalism-to-Transculturality-the-Problem-of-Preserving_the-Values-of-Civilized-Coexistence.2018.pdf.
3. Внучко С. Соціальні мережі в глобальній політичній взаємодії: виклики фейків, маніпуляцій і постправди у цифрову добу. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2025. № 2(78). С.34–40. URL: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-2\(78\)-5](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-2(78)-5)
4. Голубовська Л. Міська молодь України у суспільних змінах 1990-х – 2000-х років. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. № 39. С. 180–184.
5. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.
6. Зварич І., Чуйко Г., Чаплак Я. Віртуальна ідентифікація сучасної людини. *Psychological journal*. 2021. Т. 7, № 2 (46). С. 9–24. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2021.7.2>
7. Ідентичність громадян України: тенденції змін. *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r>.
8. Інформаційне суспільство в світі та Україні: проблеми становлення та закономірності розвитку: колективна монографія /за ред. д.філософ.н.,

проф. В. Г.Воронкової; Запоріж. держ. інж. акад. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 282 с.

9. Кириленко В. Національна ідентичність та її вплив на суспільну консолідацію і ефективність публічного управління. *Питання культурології*. 2022. № 39. С. 32-39. URL: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256898>

10. Мельник Р. Рівень вживання української мови у в повсякденні у 2022 році зріс на 7%, – дослідження. *Детектор Медіа*. URL: <https://detector.media/infospace/article/208811/2023-03-10-riven-vzhyvannya-ukrainskoi-movy-u-v-povsyakdenni-u-2022-rotsi-zris-na-7-doslidzhennya/>

11. Петришин Г. Інформаційна війна росії проти України: еволюція основних засобів, методів та динаміка наративів. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2025. № 1(77). С. 117–128. URL: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1\(77\)-17](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-1(77)-17)

12. Прес-релізи та звіти – Оцінка радянського минулого: травень 2020 року. *Домашня сторінка КМІС*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?cat=reports&id=950&lang=ukr&page=1>

13. Пригодій М. Розвиток цифрового громадянства молоді у системі професійної освіти. *Інноваційні рішення в сучасній науці, освіті та практиці*, м. Київ, 15 жовт. 2024 р. С. 128–130. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743357/1/NTU_Pryhodii_2024.pdf.

14. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості : аналіт. доп. К.: НІСД, 2014. 78 с.

15. Рябенко С., Когут А. Європейські законодавчі практики декомунізації: висновки для України. Аналітичний звіт / Центр досліджень визвольного руху. Львів: «Часопис», 2017. 52 с

16. Сприйняття належності до української нації. *Домашня сторінка КМІС*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?cat=reports&id=1458&lang=ukr&page=1>

17. Твердохліб О., Грицяк Н. Практичні аспекти застосування технологій аналізу даних великих масивів (big data) в публічному управлінні. *Ефективність державного управління*. 2020. № 64. URL: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.64.2020.217610>

18. Тканова В. Особистісна самопрезентація сучасної молоді у соціальних мережах. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. Т. 7. С. 140–144. URL: <https://doi.org/10.31812/psychology.v7i.7273>

19. Цифрова трансформація суспільства: правові аспекти та сучасні проблеми: Монографія/ О. Баранов та ін. Київ, 2024. 184 с. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/cifrova_transformaciya_suspilstva_maket_2.pdf.

20. Чуян І. Висвітлення контрверсійних питань з історії в умовах повномасштабної війни. *Житомирщина педагогічна*. 2022. № 3 (27). URL: [https://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2022/10/6. Чуян Педагогічна Житомирщина_1.pdf](https://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2022/10/6.Чуян_Педагогічна_Житомирщина_1.pdf).

21. Causes, consequences, and strategies to deal with information overload: a scoping review / L. Shahrzadi та ін. *International journal of information management data insights*. 2024. Т.4, №2. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jjimei.2024.100261>

22. Gellner E. Nations and nationalism. Ithaca: Cornell University Press, 1987. 150 с.

23. Ivashchuk A. Shaping Ukraine's cultural image through intercultural dialogue in the global information space. *International journal on culture, history, and religion*. 2025. Т. 7, SI3. С. 651–670. URL: <https://doi.org/10.63931/ijchr.v7isi3.266>

24. Kalush Orchestra to support the preservation of Ukrainian culture. *Gwara Media*. URL: <https://gwaramedia.com/en/kalush-orchestra-to-support-the-preservation-of-ukrainian-culture/>

25. Metzler H., Garcia D. Social drivers and algorithmic mechanisms on digital media. *Perspectives on Psychological Science*. 2023. Vol. 19, Issue 5. URL: <https://doi.org/10.1177/17456916231185057>

26. Mishalova O., Hordiichuk O., Sokolovskyi O. Russia's war in Ukraine as a “war for identity” and appropriation of cultural tradition. *Ethics in progress*. 2024. Т. 15, № 1. С. 73–94. URL: <https://doi.org/10.14746/eip.2024.1.4>

27. Mossberger K., Tolbert C. J., McNeal R. S. Digital citizenship. The MIT Press, 2007. URL: <https://doi.org/10.7551/mitpress/7428.001.0001>

28. Оліфер О. Наративний підхід до проблеми ідентичності особистості в аналітичній філософії. Актуальні проблеми духовності. 2020. № 21. С. 46–62. URL: <https://doi.org/10.31812/apd.v0i21.3880>

29. Smith A. Ethno-Symbolism and nationalism: a cultural approach. Taylor & Francis Group, 2009. 184 с.

*Биби́к Дар'я Дми́трівна,
доктор філософії в галузі «Соціальна робота»,
доцент, доцент кафедри соціальної роботи
факультету спеціальної освіти та соціальної
політики, старший науковий співробітник
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова*

МОЛОДЬ ЯК СУБ'ЄКТ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ, СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ ТА КУЛЬТУРНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

***Анотація.** У розділі здійснено комплексний аналіз молоді як активного суб'єкта формування ідентичності, соціальної згуртованості та культурної стійкості України в умовах війни. Особливу увагу зосереджено на соціокультурних цінностях як ключовому чиннику консолідації молодіжного середовища та суспільства загалом. Розглянуто теоретичні підходи до осмислення соціокультурних цінностей молоді в міждисциплінарному вимірі, з урахуванням трансформацій ціннісних орієнтацій під впливом воєнних викликів.*

Проаналізовано роль молоді у збереженні та відтворенні соціокультурних цінностей сучасного українського суспільства, зокрема через практики громадянської активності, волонтерства, культурного спротиву та участі у формуванні нових наративів національної ідентичності. Окремий акцент зроблено на молодіжних ініціативах як інструменті збереження соціокультурних цінностей і зміцнення соціальної згуртованості, а також на їх потенціалі як механізму соціальної інтеграції.

У розділі також окреслено основні інструменти соціальної підтримки молодіжних ініціатив у контексті збереження соціокультурних цінностей, з урахуванням ролі державних інституцій, громадянського суспільства та локальних спільнот. Обґрунтовано доцільність системного підходу до підтримки молоді як стратегічного ресурсу суспільної стійкості та сталого розвитку України в умовах війни й поствоєнної трансформації.

***Ключові слова:** соціальна згуртованість, культурна стійкість, ідентичність, молодь, російсько-українська війна.*

Вступ

Повномасштабна війна в Україні стала глибинним соціальним зламом, який докорінно трансформував процеси формування ідентичності, соціальної згуртованості та культурної стійкості суспільства. В умовах воєнних викликів і тривалої соціальної напруги особливої наукової та практичної значущості набуває осмислення ролі молоді як активного суб'єкта цих процесів, здатного не лише адаптуватися до кризових обставин, а й виступати рушієм суспільної консолідації та відтворення національно-культурних смислів.

Молодь як соціально-демографічна група перебуває на етапі інтенсивного становлення особистісної, громадянської та національної ідентичності, що в умовах війни супроводжується посиленням ціннісних дилем, зміною життєвих стратегій та зростанням відповідальності за майбутнє країни. Саме молоді люди дедалі частіше виступають ініціаторами волонтерських, громадянських, культурних і освітніх практик, спрямованих на підтримку соціальної єдності, збереження культурної спадщини та формування спільного символічного простору опору агресії. У цьому контексті молодь постає не лише об'єктом соціальної політики, а повноцінним суб'єктом соціальних змін, здатним впливати на характер і динаміку суспільних трансформацій.

Актуальність звернення до проблематики соціальної згуртованості зумовлена тим, що війна загострила існуючі соціальні розмежування, посилила ризики фрагментації суспільства за територіальними, соціально-економічними, культурними та досвідними лініями. Водночас саме молодь відіграє ключову роль у подоланні цих розривів через горизонтальні мережі взаємодії, практики солідарності, міжрегіональну мобільність та формування нових форм соціальної довіри. Аналіз молодіжних ініціатив у цьому вимірі дозволяє глибше зрозуміти механізми відновлення соціальної цілісності в умовах воєнної та поствоєнної реальності.

Не менш значущим є дослідження культурної стійкості як здатності суспільства зберігати й переосмислювати власні ку-

льтурні коди, цінності та символи в умовах екзистенційної загрози. Молодь активно залучена до процесів культурного спротиву, актуалізації української мови, історичної пам'яті, національних традицій і сучасних форм культурної самопрезентації. Через творчі, цифрові та комунікативні практики молоде покоління формує нові наративи української ідентичності, що поєднують досвід війни з проєкцією майбутнього розвитку країни.

Таким чином, наукове осмислення молоді як суб'єкта формування ідентичності, соціальної згуртованості та культурної стійкості України є актуальним з огляду на потребу комплексного аналізу соціальних ресурсів відновлення суспільства, посилення громадянської єдності та забезпечення сталого розвитку в умовах війни й поствоєнної трансформації. Отримані результати мають важливе теоретичне значення для розвитку міждисциплінарних досліджень молоді та практичну цінність для формування державної молодіжної політики, програм соціальної підтримки й культурного відновлення України.

Соціокультурні цінності у контексті формування соціальної згуртованості молоді

Соціокультурні цінності становлять фундаментальний елемент системи суспільних відносин, оскільки саме через них окреслюються базові смислові орієнтири розвитку особистості та соціуму в цілому. Вони задають нормативно-ціннісні межі функціонування суспільства, визначаючи його моральні, духовні, культурні та соціальні засади. Завдяки соціокультурним цінностям відбувається інтеграція індивідів у соціальні спільноти, формується усвідомлення належності до національної та культурної спільноти, історичного минулого й традицій. Через механізм ціннісної трансляції суспільство забезпечує відтворення соціального досвіду, закріплення моделей поведінки, передачу культурних зразків і збереження колективної пам'яті, що слугує основою безперервності соціального розвитку та цілісності соціального простору.

Особливого значення соціокультурні цінності набувають у молодіжному середовищі, оскільки саме молодь перебуває на етапі активного формування світоглядних орієнтацій, соціальних установок і моделей взаємодії з соціальним оточенням. Засвоєння спільних ціннісних смислів сприяє становленню відчуття соціальної належності, розвитку довіри між молодими людьми та формуванню готовності до співпраці й взаємної підтримки. У цьому контексті соціокультурні цінності виступають не лише елементом індивідуального розвитку, а й важливим ресурсом соціальної згуртованості молоді, забезпечуючи інтеграцію молодих людей у різні соціальні спільноти та зміцнення горизонтальних соціальних зв'язків.

У науковому дискурсі категорія «цінність» інтерпретується як складне, багатовимірне явище, що осмислюється в межах різних теоретико-методологічних підходів, кожен з яких акцентує увагу на окремих вимірах ціннісної регуляції соціального життя. У філософській традиції (М. Шелер, Т. Парсонс, В. Франкл, В. Кремень, І. Бех²³⁵) цінності постають як узагальнені смислові орієнтири людської діяльності, що визначають життєві пріоритети, світоглядні установки та моделі поведінки особистості в соціальному просторі. У цьому контексті цінності формують здатність людини до усвідомленого вибору, моральної відповідальності та соціального самовизначення, що є особливо значущим на етапі становлення молодої особистості²³⁶.

Соціологічний підхід (П. Сорокін, Г. Рікерт, М. Вебер, Є. Головаха, Н. Паніна, В. Онищук²³⁷) розглядає цінності як

²³⁵ Бех І. Д., Чорна К. І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ, 2014. 29 с.

²³⁶ Стратегії збереження ідентичності у кризових ситуаціях. *Журнал соціології*. 2023. №2.

²³⁷ Онищук В. Молодь як суб'єкт соціально-політичних відносин. *Молодіжна політика: проблеми і перспективи. Збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції*. 10 – 11 травня 2007 р. Дрогобич: Вимір, 2007. С. 257-259.

ключові регулятори соціальної взаємодії, які забезпечують відносну стабільність суспільства, підтримання соціального порядку та відтворення культурної спадкоємності. Саме через спільні ціннісні орієнтації відбувається узгодження індивідуальних і групових інтересів, формування довіри між членами спільноти та розвиток механізмів соціальної інтеграції²³⁸. У цьому сенсі цінності виступають важливим чинником соціальної згуртованості, оскільки вони визначають готовність різних соціальних груп, зокрема молоді, до співпраці, солідарних дій і взаємної відповідальності.

У межах культурологічного підходу соціокультурні цінності інтерпретуються як система символів, смислів, норм і традицій, що конструюють спільний культурний простір і задають узгоджені смислові рамки соціальної взаємодії²³⁹. Цінності постають як елементи знаково-символічних систем, що забезпечують культурну впорядкованість і спадкоємність. Водночас цінності закріплюються через практики повсякденності, а їхня підтримка здійснюється через соціальні інститути й культурні коди (К. Гірц²⁴⁰, К. Леві-Строс, П. Бурдьє). Через залучення молоді до культурних практик і символічних форм (освіта, волонтерство, громадянські ініціативи, культурні події) відбувається включення у ширші соціальні спільноти, засвоєння моделей колективної поведінки та формування відчуття культурної й соціальної належності, що посилює соціальну згуртованість на локальному й національному рівнях.

У вітчизняному науковому просторі проблематика соціокультурних цінностей, ідентичності та соціальних трансформацій у контексті глобалізаційних процесів набула ґрунтового

²³⁸ Молодь в умовах нової соціальної перспективи : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 21–22 трав. 2008 р.). Житомир, 2008. Ч. 2. 221 с.

²³⁹ Прудникова О. Людський вимір у сучасному концепція соціального прогресу (філософсько-історичний аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Харків. ун-т повітр. сил ім. Івана Кожедуба. Харків, 2007. 19 с.

²⁴⁰ Geertz K. The impact of the concept of culture on the concept of man. *The interpretation of cultures. Selected essays*, New York, 1973, P. 33-54.

осмислення у працях В. Андрущенка, В. Мельник²⁴¹, О. Ситник²⁴², Г. Гарбар, В. Воронкової, О. Кивлюк, В. Нікітенко, Р. Олексенка, М. Степика, Д. Бирик²⁴³, І. Савельчук²⁴⁴, Т. Куниці²⁴⁵. У межах їхніх філософських і соціогуманітарних концепцій аналізуються зміни ціннісних орієнтацій особистості в умовах глобалізації, вплив транснаціональних процесів на світоглядні засади людини, а також трансформація форм соціальної взаємодії в сучасному суспільстві.

Особливу увагу в цих дослідженнях приділено проблемі ідентичності, яка розглядається не лише як результат індивідуального самовизначення, а й як соціокультурний механізм інтеграції особистості в спільноту. Ідентичність у цьому контексті виступає важливим чинником соціальної згуртованості, оскільки забезпечує формування відчуття спільності, солідарності та належності до ширших соціальних груп. Для молоді, яка перебуває в ситуації інтенсивних соціальних і культурних змін, саме ідентичнісні орієнтири та спільні ціннісні смисли стають основою включення в суспільне життя, розвитку громадянської активності та здатності до колективної взаємодії.

²⁴¹ Мельник В. Нариси з теорії соціокультурної антропології. Вінниця: Вінницька міська друкарня, 2015. 552 с.

²⁴² Ситник О. Культурна антропологія: походження людини і суспільства. Львів:Видавництво Львівської політехніки, 2012. 180 с

²⁴³ Бирик Д. Соціально-педагогічна робота в закладах освіти у воєнний та повоєнний період: механізми відновлення та згуртованості. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2025. 1(56), 27–31. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2025.56.27-31>

²⁴⁴ Савельчук, І. Можливості впливу соціальної активності студентської молоді на успішність впровадження соціальних інновацій. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. №7(25). С. 815-826. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7\(25\)-815-826](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7(25)-815-826). (Дата звернення: 10.11.2025)

²⁴⁵ Куниця Т., Савельчук І., Гончар Л., Бирик Д., Амеліна В. Соціальні очікування учнівської молоді ХХІ століття: монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 93 с.

Розгортання демократичних процесів і становлення громадянського суспільства зумовлюють зростання значущості участі громадян у прийнятті суспільно важливих рішень та актуалізують потребу у формуванні активної громадянської позиції й відповідального ставлення до соціального життя.

У цих умовах соціокультурні цінності набувають нормативного та інтегративного характеру, визначаючи пріоритети суспільного розвитку. Такі ціннісні орієнтири, як соціальна активність, демократія, толерантність, відкритість до технологічних інновацій і екологічна свідомість, стають визначальними для сучасного соціокультурного простору та безпосередньо впливають на рівень соціальної згуртованості суспільства, сприяючи розвитку довіри, солідарності та соціальної взаємодії²⁴⁶.

Водночас зазначені процеси й ціннісні трансформації не мають універсального характеру, оскільки їх прояви істотно залежать від конкретних історичних, культурних, географічних і соціальних умов. Це зумовлює багатовекторність сучасних соціокультурних досліджень, у межах яких особливе місце посідає аналіз впливу цифрових технологій на сприйняття соціальної реальності, характер міжособистісних відносин і формування ціннісних орієнтацій сучасної людини²⁴⁷. Поряд із цим у філософському та соціогуманітарному дискурсі зростає інтерес до концепцій мультикультуралізму й соціального різноманіття, що дають змогу осмислити, яким чином взаємодія різних культур у глобалізованому світі впливає на процеси со-

²⁴⁶ Українська культурна ідентичність у часи війни: літературно-публіцистичні, соціально-психологічні, освітні та інформаційні виміри спротиву: аналітична записка / Т. Урись, О. Пухонська, С. Хороб, Д. Бибик, Т. Нєкіз, С. Процька, Є. Міненко; за заг. ред. Т. Урись. Київ: Видавництво Людмила, 2025. 44 с.

²⁴⁷ Павлюк Л. Д., Дудник Л. В., «Європейські цінності у підготовці українських освітян», «Цінносно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції», Міжнародної науково-методичної конференції, Суми, 2020 р, с 158-159. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstreamdownload/123456789/78513/3/konferentsiya_values.pdf.pdf#page=158 (Дата звернення: 12.11.2025)

ціальної інтеграції, комунікації та зміцнення соціальної згуртованості²⁴⁸.

Соціокультурні цінності формуються у взаємодії соціального та культурного вимірів життєдіяльності людини й відображають узагальнений досвід суспільства, закріплений у нормах, смислах і зразках поведінки. Вони охоплюють морально-етичні установки, світоглядні принципи, традиції та звичаї, ідеали, символи й культурні коди, які визначають способи мислення, стилі життя та моделі соціальної взаємодії як окремих особистостей, так і соціальних спільнот. У сучасному суспільстві, особливо в умовах війни та глибоких соціальних трансформацій, соціокультурні цінності набувають значення духовного ресурсу національної єдності, сприяють консолідації суспільства, формуванню стійкої ідентичності, патріотизму та відповідального громадянського ставлення до спільного майбутнього²⁴⁹.

Сутність і структурні характеристики соціокультурних цінностей ґрунтовно аналізуються в межах різних теоретичних підходів, які по-різному акцентують увагу на механізмах формування, трансформації та функціонування ціннісних орієнтацій у суспільстві²⁵⁰. Узагальнення ключових концепцій дає змогу систематизувати наукові уявлення про соціокультурні цінності, а також окреслити їхній потенціал для аналізу соціальних змін, зокрема в контексті молоді та соціальної згуртованості (табл. 1).

²⁴⁸ Кузікова С., Зливков В., Лукомська С., Щербак Т., Котух О. Психологічний супровід особистості в умовах війни: навч. посібник. – Київ.-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2024. 260 с.

²⁴⁹ Савельчук І. Очікування та орієнтація на майбутнє: виклики під час війни для сучасної учнівської та студентської молоді. Повоєнна Україна і Світ: філософський, правовий та гуманітарний дискурси. Київ. 2022.

²⁵⁰ Українська культурна ідентичність у часи війни: літературно-публіцистичні, соціально-психологічні, освітні та інформаційні виміри спротиву: аналітична записка / Т. Урись, О. Пухонська, С. Хороб, Д. Бирик, Т. Некіз, С. Процька, Є. Міненко; за заг. ред. Т. Урись. Київ: Видавництво Людмила, 2025. 44 с.

Таблиця 1. Теоретичні підходи до аналізу соціокультурних цінностей молоді²⁵¹

Теоретичний підхід	Ключові ідеї теорії	Значення для аналізу соціокультурних цінностей і молоді
Теорія базових людських цінностей Ш. Шварц (S. Schwartz)	Виділення 10 універсальних типів цінностей (безпека, універсалізм, самоспрямування, досягнення тощо); ієрархічна структура цінностей; взаємозв'язок цінностей і соціальних змін	Дозволяє аналізувати ієрархію цінностей молоді, виявляти зрушення у бік самоспрямування, автономії та універсалізму
Теорія постматеріалізму Р. Інглхарт (R. Inglehart)	Перехід від матеріалістичних цінностей (виживання, безпека) до постматеріалістичних (якість життя, самовираження, екологічна свідомість)	Дає змогу інтерпретувати ціннісні трансформації молоді в умовах модернізації та соціальних змін
Теорія комунітаризму А. Етціоні (A. Etzioni)	Необхідність балансу між індивідуальними правами та соціальними обов'язками; поєднання ліберальних і громадянських цінностей	Важлива для аналізу соціальної відповідальності молоді та формування громадянської активності
Мережеві теорії / теорія соціального капіталу Р. Патнем, П. Бурдьє та ін.	Цінності довіри, взаємності й солідарності як ресурс; соціальні мережі як механізм мобілізації соціального капіталу	Дозволяє розглядати цінності як чинник розвитку громадянської активності, волонтерства та соціальної згуртованості молоді

Представлені теоретичні підходи демонструють багатомірність феномена соціокультурних цінностей і дозволяють розглядати їх як динамічну систему, що змінюється під впливом соціальних трансформацій. Поєднання аксіологічного, соціологічного та мережевого бачення цінностей створює методологічне підґрунтя для аналізу ціннісних орієнтацій молоді, зокрема їхньої ролі у формуванні соціальної згуртованості,

²⁵¹ Систематизовано автором.

громадянської активності та солідарних практик у сучасному суспільстві.

У цьому контексті особливого значення набуває система базових соціокультурних цінностей українського суспільства, яка виконує згуртовувальну функцію та забезпечує спадкоємність соціального розвитку²⁵². До таких цінностей, зокрема, належать національна ідентичність, що ґрунтується на усвідомленні належності до українського народу, спільності історичного досвіду, мови та культури²⁵³; патріотизм і солідарність, які виявляються у готовності до взаємопідтримки, захисту державності та активної участі у спільних суспільних практиках^{254 255}; гуманізм і повага до людини як визнання цінності людського життя, свободи та гідності^{256 257}. Важливу роль відіграють також сімейні й громадянські традиції, що забезпечують зв'язок поколінь і соціальну стабільність, культурна спадщина та творчість як прояви національної самобутності²⁵⁸, а також

²⁵² Щербакова Н. Трансформація ціннісних орієнтацій сучасної української молоді: соціально-філософський аналіз. Автореферат Київський університет імені Бориса Грінченка, 2017 р. URL: <https://surl.li/letune> (Дата звернення: 12.11.2025)

²⁵³ Стратегії збереження ідентичності у кризових ситуаціях. *Журнал соціології*. 2023. №2.

²⁵⁴ Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації: аналіт. Доп. /за заг. Ред. О.А. Корнієвського, Ю.А. Тищенко, В.М. Яблонського. К.: НІСД, 2019. 112 с.

²⁵⁵ Івженко Ю. Формування у студентської молоді почуття громадянськості в процесі діяльності молодіжних громадських організацій: монографія. Київ: Четверта хвиля, 2019. 191 с.

²⁵⁶ Ватковська М. Г. Самореалізація особистості в умовах гуманізації системи освіти. *Наукове пізнання. Методологія та технологія*, 2008. № 2. С. 57–59.

²⁵⁷ Савельчук І. Очікування та орієнтація на майбутнє: виклики під час війни для сучасної учнівської та студентської молоді. *Повоєнна Україна і Світ: філософський, правовий та гуманітарний дискурси*. Київ. 2022.

²⁵⁸ Хоменко О., Кошіль О. Молодіжні ініціативи як платформа для утвердження європейських цінностей в Україні. *Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції : зб. матеріалів XXVII Всеукр. наук.- практ. конф., Київ, 15 травня 2025 р.* / редкол.:

спільна історична пам'ять, яка об'єднує суспільство через усвідомлення спільного минулого та колективного досвіду.

З огляду на складну внутрішню будову соціокультурних цінностей, доцільно розглядати їх у багаторівневому вимірі. На індивідуальному, або мікрорівні, вони постають як система внутрішніх переконань, моральних принципів і життєвих орієнтирів особистості, що визначають її поведінкові стратегії. На груповому, або мезорівні, соціокультурні цінності виявляються у межах малих соціальних груп – родини, громади, професійних і молодіжних спільнот – і регулюють форми колективної взаємодії. На суспільному, або макрорівні, вони набувають вигляду колективних уявлень про справедливість, свободу, солідарність і традиції, формуючи культурну основу нації та слугуючи підґрунтям соціальної згуртованості²⁵⁹.

Окремий вимір соціокультурних цінностей становить їх поділ на матеріальні та нематеріальні складові. До матеріальних належать пам'ятки історії та культури, архітектурні об'єкти, твори мистецтва, тоді як нематеріальні цінності охоплюють традиції, фольклор, звичаї, мову, символіку та культурні практики. Збереження й відтворення обох складових є важливою умовою реалізації ефективної культурної політики, забезпечення соціальної інтеграції, посилення соціальної згуртованості та зміцнення державності, зокрема через залучення молоді до процесів культурної спадкоємності й суспільної солідарності.

В умовах війни система соціокультурних цінностей зазнає суттєвих структурних і змістових змін, що зумовлені кризовими викликами, колективним досвідом втрат і необхідністю швидкої соціальної адаптації. У таких обставинах помітно зростає значущість цінностей солідарності, взаємодопомоги,

О.І. Тимошенко (відп. ред.) та ін. Київ : Вид-во Європейського університету, 2025. С. 342-344.

²⁵⁹Концепція державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.11.2021 № 1432-р. Київ : КМУ, 2021.

готовності до самопожертви, національної єдності, довіри до суспільних і державних інституцій, а також волонтерської та громадянської активності. Саме ці ціннісні орієнтири стають моральною основою соціальної згуртованості та забезпечують здатність суспільства до колективної мобілізації й взаємної підтримки²⁶⁰.

Водночас воєнні події створюють ризики трансформації окремих традиційних соціокультурних цінностей, що проявляється у руйнуванні усталених соціальних зв'язків, втраті об'єктів матеріальної й нематеріальної культурної спадщини, вимушеній міграції населення та фрагментації соціального простору. За таких умов особливої ваги набуває діяльність молодіжних ініціатив, які виступають важливим ресурсом збереження й оновлення соціокультурних цінностей. Поєднуючи інноваційні форми соціальної активності з патріотичними смислами, молодь здатна переосмислювати традиційні цінності, адаптувати їх до нових соціальних реалій і транслювати у формах, зрозумілих та прийнятних для сучасного покоління²⁶¹.

Таким чином, соціокультурні цінності постають як складна багаторівнева система духовних орієнтирів, норм і символів, що забезпечує внутрішню єдність суспільства та його здатність до стійкого розвитку навіть у кризових умовах. Їх збереження й актуалізація є необхідною передумовою національної консолідації, формування громадянської відповідальності та підвищення соціальної стійкості. Усвідомлення сутності, структури й трансформацій соціокультурних цінностей у воєнний період створює концептуальне підґрунтя для подальшого аналізу ролі молодіжних ініціатив у процесах соціального віднов-

²⁶⁰ Калініченко М. Прагнення до свободи та демократії як кратологічна потреба громадянського суспільства. *Нова парадигма*, 2005. Вип. 48. С. 114–126.

²⁶¹ Щербакова Н. Трансформація ціннісних орієнтацій сучасної української молоді: соціально-філософський аналіз. Автореферат. Київський університет імені Бориса Грінченка, 2017 р. URL: <https://surl.li/letune> (Дата звернення: 12.11.2025)

лення, зміцнення соціальної згуртованості та розвитку ефективних механізмів соціальної підтримки в умовах війни.

Роль молоді у збереженні соціокультурних цінностей сучасного суспільства

Повномасштабна війна, розв'язана Російською Федерацією проти України, істотно трансформувала соціальні умови життєдіяльності населення, насамперед молоді, яка перебуває на етапі активного світоглядного, професійного та громадянського становлення. Молоде покоління опинилося в епіцентрі глибоких соціальних змін, що охопили сфери освіти, зайнятості, громадянської участі, психологічного благополуччя та ціннісних орієнтацій.

Важливо підкреслити, що процес інтеріоризації соціокультурних цінностей у молодіжному середовищі має динамічний характер і залежить від поєднання індивідуального досвіду, соціального контексту та колективних форм взаємодії²⁶². У воєнних умовах цінності перестають бути абстрактними світоглядними орієнтирами й набувають практичного змісту, проявляючись у конкретних формах поведінки, соціального вибору та громадянської участі. Саме через включеність у спільну діяльність молодь не лише засвоює соціокультурні цінності, а й активно відтворює їх у повсякденному житті, забезпечуючи їх життєздатність у кризових умовах.

У цих умовах молодь постає не лише як соціальна група, що зазнає впливу кризових чинників, а й як активний суб'єкт збереження, переосмислення та трансляції соціокультурних цінностей, які забезпечують соціальну згуртованість і стійкість суспільства.

Дослідження соціального становища молоді набуває особливого значення для розуміння того, яким чином у кризових умовах відбувається інтеріоризація базових соціокультурних

²⁶² Карнаух А. Становлення політичної культури молоді в умовах демократизації сучасного українського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2006. 22 с.

цінностей – солідарності, відповідальності, громадянської участі, національної ідентичності – та їх подальше відтворення у соціальних практиках. Регулярні соціологічні дослідження дозволяють не лише фіксувати рівень соціально-економічної вразливості молоді, а й виявляти ресурси її соціальної активності, готовність до участі у волонтерських, громадянських і культурних ініціативах, що мають безпосереднє значення для збереження соціокультурних цінностей у суспільстві²⁶³.

З позицій доказового підходу (*evidence-based youth policy*) результати таких досліджень формують емпіричне підґрунтя для осмислення ролі молоді як носія ціннісних орієнтацій, здатного впливати на процеси соціальної консолідації. Моніторинг показників зайнятості, доступу до освіти, житлових умов, психологічного благополуччя та громадянської активності дає змогу простежити, як соціальні умови сприяють або, навпаки, ускладнюють включення молоді в процеси відтворення соціокультурних цінностей і підтримання соціальної згуртованості на рівні громад і суспільства загалом.

У цьому контексті молодь виступає не лише об'єктом соціального аналізу, а й активним учасником формування соціальної реальності. Залучення молодих людей до процесів оцінювання власного становища, участі в соціологічних опитуваннях, громадських консультаціях і діалозі з інституціями сприяє формуванню відповідального ставлення до суспільних процесів. Така взаємодія посилює суб'єктність молоді, формує навички громадянської участі та сприяє закріпленню соціокультурних цінностей демократичної взаємодії, довіри й соціальної відповідальності.

Концептуальні підходи Міністерства молоді та спорту України, спрямовані на створення системи моніторингу стано-

²⁶³ Онишук В. Становлення державної молодіжної політики як інноваційного інституту соціалізації української молоді. Молодь в умовах нової соціальної перспективи. Житомир: ВМЦ «Україна», 2003.

вища молоді, розглядають молодь не лише як об'єкт соціальної політики, а як стратегічний ресурс суспільного розвитку. Запровадження індикаторів участі молоді у суспільному житті, оцінювання ефективності молодіжної політики та використання міжнародних методологічних стандартів (*Youth²⁶⁴ Well-being Index UNFPA*, показники *Eurostat*) створюють аналітичну основу для розуміння механізмів формування громадянської відповідальності та соціальної активності молодого покоління²⁶⁵.

Важливу роль у цьому процесі відіграють цифрові інструменти комунікації та зворотного зв'язку, зокрема платформи *U-Report*, *Дія*, *youthwellbeing.in.ua*, які розширюють можливості участі молоді в суспільному житті та сприяють формуванню нових форм соціальної взаємодії. Через цифрові канали молодь не лише висловлює власні потреби й позиції, а й залучається до колективного осмислення соціальних проблем, що посилює потенціал трансляції соціокультурних цінностей у сучасних формах²⁶⁶.

Емпіричні дані Міністерства молоді та спорту України та досліджень українських соціологічних центрів засвідчують, що значна частина молоді зазнала негативних наслідків війни у вигляді вимушеного переміщення, втрати роботи, переривання освітнього процесу та зниження рівня матеріальної безпеки. Водночас помітною є активна участь молодих людей у волонтерській діяльності, громадянських ініціативах, допомозі військовим і внутрішньо переміщеним особам, що свідчить про високий рівень інтеріоризації цінностей солідарності, взаємної відповідальності та суспільної згуртованості.

²⁶⁴ Програма EU4Youth (Європейський Союз, 2022–2025). URL: <https://eu4youth.eu> (Дата звернення: 12.11.2025)

²⁶⁵ Програма ПРООН «Підтримка молодіжних ініціатив в Україні»/ Програма розвитку ООН в Україні, 2023. URL: <https://www.undp.org/ukraine> (Дата звернення: 12.11.2025)

²⁶⁶ Тупахіна О., Дугінець Г. Промоція Європейських цінностей у студентському середовищі: досвід українських закладів вищої освіти. *Policy Paper*. 2024 р. URL: https://aprei.com.ua/wpcontent/uploads/2024/11/Policy_Paper_Aprei-2.pdf (Дата звернення: 12.11.2025)

Волонтерська діяльність молоді в умовах війни набуває не лише функціонального, а й ціннісно-символічного значення. Через практики допомоги, взаємопідтримки та самоорганізації формується досвід колективної дії, який зміцнює відчуття спільності та взаємної залежності членів суспільства. Участь у волонтерських ініціативах сприяє закріпленню таких соціокультурних цінностей, як альтруїзм, солідарність і громадянська відповідальність, що є фундаментальними для підтримання соціальної згуртованості в умовах тривалих кризових викликів²⁶⁷.

Масова міграція та внутрішнє переміщення призвели до трансформації молодіжних спільнот і порушення звичних соціальних зв'язків. У нових громадах внутрішньо переміщена молодь стикається з викликами інтеграції, відновлення соціальних контактів і формування відчуття належності. За цих умов молодіжні ініціативи, неформальні мережі підтримки та волонтерські об'єднання виступають ключовими механізмами реінтеграції, сприяючи відновленню соціальної довіри та збереженню соціокультурних цінностей на локальному рівні²⁶⁸.

Процеси соціальної інтеграції внутрішньо переміщеної молоді мають не лише соціально-економічний, а й виразний культурно-ціннісний вимір. У нових громадах молоді люди опиняються перед необхідністю поєднання власної ідентичності з локальними культурними контекстами, що стимулює переосмислення традиційних смислів і формування нових моделей культурної взаємодії. Саме в таких умовах молодь виступає

²⁶⁷ Найда І. Волонтерська діяльність молоді як прояв патріотичних почуттів: управлінський аспект. *Право та державне управління*. 2023. № 1., С. 217-222. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2023/31.pdf <https://doi.org/10.32840/pdu.2023.1.31> (Дата звернення 05.05.2025)

²⁶⁸ Українське суспільство в умовах війни. 2022: колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. 27 філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеева. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

медіатором між різними соціокультурними середовищами, сприяючи розвитку інклюзивності, толерантності та взаємної поваги²⁶⁹.

В умовах воєнного стану українська молодь стикається з комплексом взаємопов'язаних викликів, що охоплюють соціально-економічну, освітню, психологічну, культурно-ціннісну та громадянську сфери життєдіяльності. Соціально-економічні труднощі проявляються у втраті роботи або зниженні рівня доходів, зростанні безробіття серед молоді, а також в обмеженому доступі до житла й базових ресурсів. У відповідь на ці виклики актуалізується потреба в реалізації програм працевлаштування та перекваліфікації, підтримці молодіжного підприємництва, а також у запровадженні фінансових інструментів соціальної підтримки, зокрема субсидій, грантів і мікрокредитування для молодих людей.

Суттєвих трансформацій зазнала й освітня сфера, де ключовими проблемами стали переривання або зниження якості навчального процесу, обмежений доступ до освітніх послуг у зонах активних бойових дій та поглиблення освітньої нерівності між регіонами²⁷⁰. У цих умовах важливими напрямками реагування є розвиток дистанційної освіти та цифрових освітніх платформ, забезпечення психолого-педагогічного супроводу студентської молоді, а також підтримка молодіжних освітніх ініціатив, спрямованих на громадянське й патріотичне виховання²⁷¹.

²⁶⁹ Савельчук І. Очікування та орієнтація на майбутнє: виклики під час війни для сучасної учнівської та студентської молоді. Повоєнна Україна і Світ: філософський, правовий та гуманітарний дискурси. Київ. 2022.

²⁷⁰ Павлюк Л., Дудник Л. Європейські цінності у підготовці українських освітян. *Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції: матер. Міжнар. наук.-метод. конф.* (Суми, 29-30 травня 2020 р.) / ред. колегія : В.М. Завгородня, А.М. Куліш, та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2020. С 158-159.

²⁷¹ Українська культурна ідентичність у часи війни: літературно-публіцистичні, соціально-психологічні, освітні та інформаційні виміри спротиву: аналітична записка / Т. Урись, О. Пухонська, С. Хороб, Д. Бирик, Т. Не-

Психологічний вимір воєнних викликів характеризується зростанням рівня тривожності, хронічного стресу та посттравматичних проявів, втратою соціальних зв'язків і ризиком емоційного вигорання, особливо серед активної молоді та волонтерів. Відповідно, пріоритетними стають напрями розвитку системи психологічної підтримки, включно зі створенням центрів психологічної допомоги, функціонуванням гарячих ліній, впровадженням групових форм арт- і соціальної терапії, а також підготовкою молодіжних лідерів, здатних надавати первинну психологічну допомогу та підтримку в молодіжних спільнотах.

Окремого значення набуває культурно-ціннісний вимір викликів, пов'язаний із руйнуванням об'єктів культурної спадщини, знеціненням традиційних культурних практик у кризових умовах і втратою локальної ідентичності внаслідок вимушеної міграції. У цьому контексті важливу роль відіграє підтримка молодіжних культурних проєктів і ініціатив, реалізація грантових програм, спрямованих на відновлення культурної спадщини, а також організація молодіжних фестивалів, форумів і громадських акцій, орієнтованих на збереження національної пам'яті та культурної спадкоємності²⁷².

Не менш значущими є виклики у сфері громадянської та соціальної активності молоді, що проявляються у зниженні рівня довіри до суспільних і державних інституцій, розпорощенні молодіжних спільнот через міграційні процеси та недостатній координації громадських ініціатив²⁷³. Відповіддю на ці проблеми є розвиток мережевої взаємодії між молодіжними

кіз, С. Процька, Є. Міненко; за заг. ред. Т. Урись. Київ: Видавництво Людмила, 2025. 44 с.

²⁷² Стратегії збереження ідентичності у кризових ситуаціях. *Журнал соціології*. 2023. №2.

²⁷³ Хоменко О., Кошіль О. Молодіжні ініціативи як платформа для утвердження європейських цінностей в Україні. *Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції: зб. матеріалів XXVII Всеукр. наук.-практ. конф.*, Київ, 15 травня 2025 р. / редкол.: О.І. Тимошенко (відп. ред.) та ін. Київ : Вид-во Європейського університету, 2025. С. 342-344.

організаціями, створення центрів підтримки молодіжних ініціатив, а також заохочення волонтерських, екологічних і соціальних рухів, які сприяють відновленню соціальних зв'язків і підвищенню рівня соціальної згуртованості.

Таким чином, систематизація ключових викликів, з якими стикається українська молодь у воєнний період, та можливих напрямів соціальної підтримки засвідчує їх тісний взаємозв'язок із процесами збереження соціокультурних цінностей. Комплексний підхід до соціальної підтримки молоді дозволяє не лише мінімізувати ризики соціальної вразливості, а й розкрити потенціал молодого покоління як важливого чинника національної єдності, соціальної згуртованості та післявоєнного відновлення українського суспільства.

Отже, в умовах війни молодь постає як один із провідних агентів збереження й трансляції соціокультурних цінностей, здатний поєднувати традиційні смисли з новими формами соціальної активності. Її участь у громадянських, волонтерських і культурних практиках відіграє важливу роль у підтриманні соціальної згуртованості, формуванні національної єдності та забезпеченні соціальної стійкості українського суспільства в кризових умовах²⁷⁴.

Водночас молодь виступає не лише як соціальна група, що потребує підтримки, а як активний суб'єкт соціальних і культурних процесів, здатний продукувати нові форми збереження та трансляції соціокультурних цінностей. Реагуючи на виклики воєнного часу, молоді люди залучаються до волонтерської, громадянської, культурної й освітньої діяльності, у межах якої відбувається практичне втілення таких базових цінностей, як солідарність, взаємна відповідальність, довіра, патріотизм і повага до людської гідності. Саме через повсякденні соціальні практики молодь забезпечує відтворення ціннісних орієнтацій,

²⁷⁴ Програма ПРООН «Підтримка молодіжних ініціатив в Україні»/ Програма розвитку ООН в Україні, 2023. URL: <https://www.undp.org/ukraine> (Дата звернення: 12.11.2025)

що мають консолідуючий характер і сприяють зміцненню соціальної згуртованості (табл. 2).

Таблиця 2. Роль молоді у збереженні соціокультурних цінностей сучасного суспільства²⁷⁵

Вимір ролі молоді	Форми участі молоді	Ключові соціокультурні цінності	Соціальний ефект для суспільства
Громадянський	Участь у волонтерських рухах; громадських ініціативах; місцевому самоврядуванні; молодіжних радах	Солідарність, відповідальність, довіра, громадянська активність	Посилення соціальної згуртованості; розвиток громадянського суспільства; зміцнення національної єдності
Культурний	Участь у культурних проєктах; збереження нематеріальної спадщини; мистецькі ініціативи; локальні культурні події	Національна ідентичність, культурна спадкоємність, історична пам'ять	Збереження культурної самобутності; передача цінностей між поколіннями
Освітньо-виховний	Освітні та просвітницькі ініціативи; неформальна освіта; медіаосвітні проєкти	Свідомість, критичне мислення, цінність знань	Формування відповідальної молоді генерції; підвищення рівня соціальної відповідальності
Комунікативний	Горизонтальна взаємодія; мережеві спільноти; цифрові платформи	Взаєморозуміння, толерантність, відкритість	Інтеграція різних соціальних груп; подолання соціальної фрагментації
Ціннісно-ідентифікаційний	Формування національної та локальної ідентичності; участь у символічних практиках	Патріотизм, національна гідність, спільна історична пам'ять	Консолідація суспільства; зміцнення соціальної стійкості

²⁷⁵ Систематизовано автором.

Інноваційний	Використання цифрових технологій; креативні формати культурної діяльності	Інноваційність, адаптивність, відкритість до змін	Оновлення форм трансляції цінностей; підвищення привабливості культурних практик для молоді
---------------------	---	---	---

Таким чином, молодь виступає не лише об'єктом соціокультурного впливу, а й активним суб'єктом збереження та трансляції цінностей сучасного суспільства. Через участь у громадянських, культурних, освітніх і комунікативних практиках молоді люди забезпечують відтворення соціокультурних смислів, формують соціальну згуртованість та сприяють адаптації традиційних цінностей до умов сучасних трансформацій. Саме багатовимірність ролі молоді визначає її ключове значення у процесах суспільної консолідації та культурної стійкості.

Особливе значення у цьому процесі має участь молоді в неформальних мережах взаємодопомоги, волонтерських ініціативах та локальних громадських проєктах, які компенсують руйнування традиційних соціальних зв'язків і сприяють відновленню горизонтальної солідарності. Через спільну діяльність у громадах, підтримку внутрішньо переміщених осіб, збереження локальної культурної спадщини та участь у громадянських акціях молодь не лише адаптується до нових умов, а й активно транслює соціокультурні цінності, формуючи нові моделі колективної взаємодії.

Важливу роль у збереженні соціокультурних цінностей відіграють також молодіжні культурні та освітні ініціативи, спрямовані на актуалізацію історичної пам'яті, підтримку національної ідентичності та розвиток громадянської свідомості²⁷⁶. Через мистецькі проєкти, цифрові культурні платформи

²⁷⁶ Хоменко О., Кошіль О. Молодіжні ініціативи як платформа для утвердження європейських цінностей в Україні. *Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції: зб. матеріалів XXVII Всеукр. наук.-практ. конф.*, Київ, 15 травня 2025 р. / редкол.: О.І. Тимошенко (відп. ред.) та ін. Київ: Вид-во Європейського університету, 2025. С. 342-344.

та просвітницькі заходи молодь переосмислює традиційні культурні смисли й адаптує їх до сучасного соціального контексту, забезпечуючи спадкоємність цінностей крізь покоління навіть за умов війни.

У контексті вимушеної міграції та внутрішнього переміщення молодь відіграє особливу роль у процесах соціальної інтеграції та реінтеграції. У нових громадах саме молодіжні спільноти часто стають осередками формування довіри, відновлення соціальних контактів і створення інклюзивного середовища. Через участь у громадських ініціативах, локальних проєктах розвитку та волонтерській діяльності молоді люди сприяють формуванню відчуття належності до спільноти, що є важливою умовою збереження соціокультурних цінностей і подолання соціальної фрагментації.

Окремої уваги потребує роль молодіжних спільнот і неформальних об'єднань як просторів відтворення соціокультурних цінностей. Саме в межах молодіжних мереж, громадських ініціатив і культурних проєктів формується досвід горизонтальної взаємодії. Такі спільноти виконують функцію соціального «буфера», який підтримує ціннісну сталість суспільства й сприяє збереженню соціальної довіри в умовах невизначеності.

Таким чином, аналіз викликів воєнного періоду та соціальних практик реагування молоді на кризові умови дозволяє стверджувати, що молодь є ключовим ресурсом збереження соціокультурних цінностей сучасного українського суспільства. Її активна участь у соціальних, громадянських і культурних практиках забезпечує не лише адаптацію до умов війни, а й підтримання соціальної згуртованості, національної єдності та культурної стійкості, що має вирішальне значення для процесів післявоєнного відновлення України.

Молодіжні ініціативи як інструмент збереження соціокультурних цінностей

Молодіжні ініціативи становлять важливий ресурс суспільного розвитку, оскільки поєднують у собі потенціал інноваційності, громадянської активності та творчості молодого покоління. В умовах суспільних трансформацій і особливо у період війни вони перетворюються на один із ключових чинників збереження та відновлення соціокультурних цінностей, сприяючи формуванню патріотизму, солідарності, громадянської відповідальності та почуття національної гідності.

У сучасній науковій літературі поняття «молодіжна ініціатива» розглядається як форма самостійної соціальної активності молоді, спрямована на задоволення суспільно значущих потреб, реалізацію творчого потенціалу та участь у житті громади. Провідні дослідники – І. Бех²⁷⁷, Л. Коваль, Н. Черниш – наголошують, що ініціативність молоді виступає показником її соціальної зрілості, інтегрованості у суспільство та готовності брати участь у його розвитку.

У контексті даного дослідження принциповою є позиція М. Калініченка, який підкреслює, що до громадянських ініціатив можуть бути віднесені лише ті дії, які спрямовані на вдосконалення суспільства, підвищення якості життя громадян і зміцнення соціальної солідарності²⁷⁸. Науковець наголошує, що протиправні дії, прояви насильства, терористичні акти чи зазіхання на державний суверенітет і територіальну цілісність країни не можуть розглядатися як громадянські ініціативи, навіть якщо вони зовні позиціонуються як такі. Такий підхід є важливим для чіткого розмежування конструктивної молодіжної активності та деструктивних форм соціальної поведінки.

У філософському та політологічному дискурсі громадянська ініціативність молоді розглядається у тісному зв'язку з низ-

²⁷⁷ Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ, 2014. 29 с.

²⁷⁸ Калініченко М. Прагнення до свободи та демократії як кратологічна потреба громадянського суспільства. *Нова парадигма*. 2005. Вип. 48. С. 114–126.

кою взаємопов'язаних соціокультурних процесів. Передусім це реалізація свободи особистості у соціальному вимірі та розкриття її творчого потенціалу у сфері культури, освіти й права. Свобода трактується не лише як відсутність зовнішніх обмежень, а як форма активності індивіда, що передбачає усвідомлену участь у суспільному житті, відчуття власної значущості та відповідальності. Особистість реалізує свободу як у внутрішньому вимірі – через самоорганізацію та саморегуляцію, так і у зовнішньому – шляхом взаємодії з державними структурами, зокрема через механізми політичної участі.

Другий аспект пов'язаний з інтерпретацією свободи як безумовного права людини на вільний світоглядний вибір, формування власних переконань і способу життя. Сенс свободи, зауважують дослідники, полягає у здатності особистості до усвідомленого прийняття рішень, що мають соціально значущий характер і відображають відповідальне ставлення як до себе, так і до спільноти²⁷⁹.

Третій вимір громадянської ініціативності стосується утвердження демократичних цінностей у політичному та громадському житті. Йдеться про дотримання прав людини, забезпечення участі громадян у прийнятті суспільно важливих рішень, розвиток механізмів суспільного контролю та зворотного зв'язку між владою і громадськістю. Саме активна громадянська ініціатива молоді забезпечує реальну участь населення у соціально-політичних процесах і впливає на їх динаміку²⁸⁰.

Особливу роль у цьому процесі відіграє політична та громадянська соціалізація молоді, спрямована на формування здатності до відповідальної участі у громадському житті, засвоєння демократичних практик і наслідування позитивного

²⁷⁹ Портников В. Культура спротиву. Радіо Свобода, 2022.

²⁸⁰ Савельчук І. Можливості впливу соціальної активності студентської молоді на успішність впровадження соціальних інновацій. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. №7(25). С. 815-826. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7\(25\)-815-826](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7(25)-815-826). (Дата звернення: 10.11.2025)

досвіду старших поколінь²⁸¹. У процесі соціалізації молодь усвідомлює власне місце в суспільстві, опановує навички соціальної взаємодії, набуває громадянської зрілості та відчуття належності до спільноти.

Не менш значущим є вплив молодіжних ініціатив на демократизацію суспільного життя та розвиток партнерських відносин між інститутами громадянського суспільства й державними структурами. Ця взаємодія має багаторівневий характер – від місцевого до загальнодержавного. На локальному рівні формується первинна самоорганізація, конкретизуються суспільні інтереси та вибудовується комунікаційний простір між громадянами і владою, що створює умови для реалізації соціальних потреб у співпраці з органами влади²⁸²²⁸³.

Важливі положення щодо осмислення молодіжних ініціатив містяться також у працях із соціальної філософії, присвячених проблемам самоактуалізації та самореалізації особистості²⁸⁴²⁸⁵. Дослідники обґрунтовують, що соціальна природа самореалізації ґрунтується на активній життєвій позиції індивіда та спрямована на подолання відчуженості між потенційними можливостями людини й обмеженнями їх реалізації. У цьому контексті молодь постає як суб'єкт соціальних змін, здатний реалізувати власний потенціал через самодіяльність,

²⁸¹ Жабінець Н. Політичні цінності та їх втілення у процесі демократизації українського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2006. 22 с.

²⁸² Левчук М. Взаємодія органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань в умовах децентралізації державно-управлінських послуг. *Державне управління: теорія і практика*. 2008. № 1 (7).

²⁸³ Лиска О. Взаємодія молоді з органами місцевого самоврядування. *Теорія та практика державного управління*. 2016. Вип. 3. С. 187-189.

²⁸⁴ Ватковська М. Самореалізація особистості в умовах гуманізації системи освіти. *Наукове пізнання. Методологія та технологія*. 2008. № 2. С. 57–59.

²⁸⁵ Никифорова Л. А. Особистість і форми її самореалізації: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2007. 22 с.

самосвідомість і ініціативність відповідно до потреб суспільного розвитку.

Молодіжні ініціативи мають багатовимірну природу, охоплюючи культурні, освітні, волонтерські, екологічні, соціальні та комунікаційні напрями. У контексті збереження соціокультурних цінностей особливого значення набувають проєкти, спрямовані на відновлення культурної спадщини, збереження мови, традицій, історичної пам'яті, розвиток локальних спільнот і культурної ідентичності. Такі ініціативи виконують функцію відтворення соціальних зв'язків, формування довіри та передачі культурних смислів від покоління до покоління²⁸⁶.

За своїм змістом молодіжні ініціативи доцільно розглядати у соціальному, культурному та освітньо-виховному вимірах: як діяльність, спрямовану на розв'язання суспільних проблем і допомогу постраждалим від війни; як форму відродження традицій і розвитку народного мистецтва; як інструмент формування ціннісних орієнтацій молоді та зміцнення національної свідомості²⁸⁷.

Молодіжні ініціативи виконують також важливу комунікативну функцію, сприяючи розвитку горизонтальних зв'язків між різними соціальними групами та об'єднуючи молодь навколо спільних ідей і цінностей. У цьому сенсі вони виступають механізмом соціальної згуртованості та формування соціального капіталу, що є особливо значущим у кризових умовах.

В умовах війни молодіжні ініціативи в Україні набули нових форм і масштабів. Молоді люди активно долучаються до волонтерської діяльності, створюють платформи допомоги

²⁸⁶ Карчевська О. Соціальна ініціативність як умова функціонування громадянського суспільства. *Грані*. 2007. № 2 (52). С. 110–113.

²⁸⁷ Хоменко О., Кошіль О. Молодіжні ініціативи як платформа для утвердження європейських цінностей в Україні. *Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції* : зб. матеріалів XXVII Всеукр. наук.- практ. конф., Київ, 15 травня 2025 р. / редкол.: О.І. Тимошенко (відп. ред.) та ін. Київ : Вид-во Європейського університету, 2025. С. 342-344.

військовим, внутрішньо переміщеним особам, дітям і людям похилого віку, організовують культурні акції, спрямовані на збереження української ідентичності. Прикладами ефективною мобілізації молодіжного потенціалу є ініціативи «Будуємо Україну Разом (BUR)», «Молодіжний центр Волонтер», «Музей спротиву», «Молодь змінює Україну», а також локальні культурні студії у громадах.

Характерною рисою сучасних молодіжних ініціатив є їх мережевий характер, що ґрунтується на активному використанні цифрових технологій, соціальних медіа та онлайн-кампаній для поширення інформації й мобілізації учасників. Такий формат сприяє розширенню аудиторії та підвищенню впливу молодіжних проєктів на формування суспільної свідомості.

Молодіжні ініціативи сприяють не лише збереженню, а й оновленню соціокультурних цінностей, оскільки молодь переосмислює традиційні смисли у сучасних формах – через мистецтво, цифрову культуру, медіаторчість і вуличні проєкти²⁸⁸. У цьому полягає їхня роль як агентів культурної інновації, що поєднують тяглість національної традиції з потребами сучасного покоління²⁸⁹.

Разом із тим ефективність молодіжних ініціатив як інструменту збереження соціокультурних цінностей значною мірою визначається не лише рівнем активності та мотивації молоді, а й наявністю сприятливих нормативно-правових та інституційних умов для їх реалізації. Саме система соціальної підтримки молодіжних ініціатив створює організаційне й ресурсне підґрунтя для перетворення громадянської активності молоді на стійкий чинник суспільного розвитку.

²⁸⁸ Український молодіжний фонд (офіційний сайт). URL: <https://youthfund.gov.ua> (Дата звернення: 12.11.2025)

²⁸⁹ Бенъ О. Роль молодіжних громадських організацій у розвитку громадянського суспільства в Україні. *Молодіжна політика: проблеми і перспективи* : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Дрогобич, 10–11 трав. 2007 р.). Дрогобич : Вимір, 2007. С. 273-276.

Розбудова ефективної системи соціальної підтримки молодіжних ініціатив в Україні ґрунтується на розвиненій нормативно-правовій базі та інституційних механізмах, що визначають стратегічні напрями державної політики у сфері молоді та культури. В умовах воєнного стану ці засади набувають особливої ваги, оскільки молодь виступає важливим суб'єктом суспільних трансформацій і рушійною силою збереження соціокультурних цінностей.

Правову основу такої підтримки становлять закони, підзаконні акти та державні стратегії, що регулюють діяльність молодіжних, культурних, освітніх і волонтерських ініціатив. Зокрема, Національна молодіжна стратегія до 2030 року визначає ключові цілі та пріоритети державної політики у молодіжній сфері, спрямовані на створення сприятливих умов для розвитку громадянської активності, самореалізації молоді та її участі у процесах відновлення країни. Документ акцентує увагу на необхідності інтеграції молоді в процеси соціальної консолідації, розвитку культури участі та зміцнення інституційної спроможності громадських організацій²⁹⁰.

Важливе місце в нормативному полі посідає Закон України «Про основні засади молодіжної політики», який закріплює принципи партнерства між державою та молоддю, гарантує підтримку молодіжних і дитячих громадських об'єднань та передбачає державне фінансування програм розвитку молодіжного потенціалу²⁹¹. Не менш значущим є Закон України «Про волонтерську діяльність», що регламентує порядок організації та здійснення волонтерської діяльності, визначає форми державної підтримки волонтерів і безпосередньо стосується мо-

²⁹⁰ Державна стратегія реалізації молодіжної політики до 2030 року : затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1323-р. Київ : КМУ, 2020.

²⁹¹ Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15 груд. 1992 р. № 2859-XII. *Нормативно-правова база діяльності громадських молодіжних організацій*. Київ: Четверта хвиля, 2001. С. 46-48.

лодіжних ініціатив, спрямованих на соціокультурне відновлення територіальних громад²⁹².

Для ініціатив, орієнтованих на збереження культурної спадщини, особливого значення набувають Закони України «Про культуру» та «Про охорону культурної спадщини», які визначають правові засади охорони, популяризації та відновлення культурних надбань. Ці нормативні акти створюють можливості для участі молодіжних об'єднань у збереженні нематеріальної культурної спадщини, організації мистецьких акцій, реалізації локальних ініціатив і культурних проєктів на рівні громад.

Таким чином, сукупність стратегічних документів і законодавчих актів формує нормативні «рамки можливостей» для розвитку молодіжних ініціатив. Водночас реальна ефективність цих рамок значною мірою залежить від механізмів їх упровадження на інституційному рівні – діяльності органів державної влади, фондів, програм і партнерських структур.

Інституційну основу системи соціальної підтримки молодіжних ініціатив становлять державні органи, громадські організації, міжнародні партнери та публічні інституції. Центральним органом у цій сфері є Міністерство молоді та спорту України, яке реалізує державну молодіжну політику, координує діяльність молодіжних центрів, програм підтримки громадських ініціатив і сприяє розвитку міжвідомчої співпраці²⁹³²⁹⁴.

²⁹² Закон України «Про волонтерську діяльність» : Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 42. Ст. 435.

²⁹³ Закон України «Про молодь» : Закон України від 27.04.2021 № 1414-IX. *Голос України*. 2021. № 83.

²⁹⁴ Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» : Закон України від 05.02.1993 № 2998-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 16. Ст. 167.

На місцевому рівні ключову роль відіграють органи місцевого самоврядування, що реалізують регіональні програми розвитку молодіжних ініціатив, забезпечують функціонування молодіжних центрів, хабів і коворкінгів, а також створюють умови для участі молоді у соціокультурному житті громади. Особливої актуальності набувають локальні грантові програми, ініційовані обласними та міськими радами, які підтримують молодіжні проєкти у сферах культури, освіти та волонтерства.

Серед державних і недержавних інституцій важливе місце посідає Український культурний фонд, який реалізує грантові програми підтримки культурних ініціатив, у тому числі молодіжних, спрямованих на збереження культурної спадщини, відновлення культурної інфраструктури в постраждалих регіонах і розвиток креативних індустрій. Значний внесок у підтримку молодіжних ініціатив здійснюють також громадські організації та міжнародні донорські програми (*USAID, UNICEF, UNDP, Erasmus+* тощо)²⁹⁵²⁹⁶²⁹⁷, які надають фінансову, експертну й освітню допомогу.

Реалізація соціальної підтримки молодіжних ініціатив здійснюється через комплекс фінансових, нефінансових та інституційних інструментів. До фінансових належать державні та місцеві гранти, конкурси Українського культурного фонду та інших фондів, донорське фінансування, зокрема програми «Культура. Регіони» та «Культурна спадщина», що безпосередньо впливають на можливості реалізації молодіжних ініціа-

²⁹⁵ Програма ЄС Erasmus+ (Youth Mobility) URL: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu> (дата звернення: 12.11.2025)

²⁹⁶ Програма ЄС Erasmus+: напрямки розвитку та вплив на інтернаціоналізацію освіти в Україні. *Офіційний сайт МОН України*. 2024. URL: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/erasmus-programme-guide> (Дата звернення: 10.11.2025)

²⁹⁷ Програма ПРООН «Підтримка молодіжних ініціатив в Україні»/ Програма розвитку ООН в Україні, 2023. URL: <https://www.undp.org/ukraine> (Дата звернення: 12.11.2025)

тив у регіонах²⁹⁸. Нефінансові інструменти охоплюють доступ до інфраструктури, менторську та консультаційну підтримку, навчальні програми, інформаційний супровід і допомогу з проєктним менеджментом. Важливу роль відіграють також інституційні платформи участі – молодіжні ради при органах влади, платформи громадської участі та молодіжні хаби, які забезпечують включення молоді в управлінські процеси та доступ до ресурсів (табл.3).

Таблиця 3. Інструменти соціальної підтримки молодіжних ініціатив у контексті збереження соціокультурних цінностей²⁹⁹

Вид інструментів	Зміст і форми реалізації	Ключові суб'єкти впровадження	Потенціал впливу на збереження соціокультурних цінностей
Фінансові інструменти	Державні та місцеві гранти, конкурси Українського культурного фонду, програми донорського фінансування, цільові бюджетні програми	Міністерство молоді та спорту України; Український культурний фонд; органи місцевого самоврядування; міжнародні донори (USAID, UNDP, UNICEF, Erasmus+)	Забезпечують матеріальні умови для реалізації молодіжних культурних, волонтерських і освітніх ініціатив; сприяють відновленню культурної спадщини, підтримці локальних культурних практик і трансляції національних цінностей
Нефінансові інструменти	Надання приміщень та інфраструктури; менторство; навчальні програми; інформаційна підтримка; юри-	Молодіжні центри; громадські організації; освітні установи; культурні інституції; міжнародні програ-	Сприяють підвищенню компетентності молоді, розвитку лідерського потенціалу, формуванню навичок самореалізації та від-

²⁹⁸ ICAP «Єднання». Грантові програми підтримки громадських ініціатив (2022–2024). URL: <https://ednannia.ua/> (Дата звернення: 12.11.2025)

²⁹⁹ Систематизовано автором.

	дичні консультації; допомога з проєктним менеджментом	ми підтримки	повідального громадянства; посилюють сталість молодіжних ініціатив
Інституційні платформи та інструменти участі	Молодіжні ради при органах влади; платформи громадської участі; молодіжні хаби; коворкінги; консультативно-дорадчі органи	Органи державної влади та місцевого самоврядування; громадські об'єднання; публічні інституції	Забезпечують залучення молоді до процесів прийняття рішень, розвиток культури участі та соціального діалогу; формують соціальний капітал і зміцнюють соціальну згуртованість
Мережеві та цифрові інструменти	Онлайн-платформи, соціальні мережі, цифрові кампанії, краудфандингові сервіси	Молодіжні організації; ініціативні групи; цифрові спільноти	Сприяють швидкій мобілізації молоді, поширенню культурних смислів, підтримці горизонтальних зв'язків між спільнотами та інтеграції молоді з різних регіонів
Партнерські та міжсекторальні механізми	Співпраця держави, громадського сектору, бізнесу та міжнародних організацій	Державні інституції; НУО; міжнародні фонди; бізнес-структури	Забезпечують комплексність підтримки молодіжних ініціатив, поєднання ресурсів і досвіду для збереження соціокультурних цінностей

Отже, використання комплексу фінансових, нефінансових, інституційних і мережевих інструментів соціальної підтримки створює багаторівневу систему сприяння розвитку молодіжних ініціатив. Така система дозволяє не лише активізувати участь молоді у суспільному житті, а й забезпечити сталість процесів збереження та трансляції соціокультурних цінностей. У поєднанні з нормативно-правовими засадами та інституційною підтримкою ці інструменти формують сприятливе сере-

довище для реалізації молодіжного потенціалу як чинника соціальної згуртованості та культурного відновлення України в умовах війни та післявоєнної трансформації.

Водночас, попри наявність розгалуженої нормативно-правової бази, система соціальної підтримки молодіжних ініціатив має низку проблемних аспектів. Серед них – фрагментарність регулювання, складність доступу до ресурсів для малих ініціатив і недостатня координація між державними органами, фондами та територіальними громадами. Ці чинники знижують рівень сталості молодіжних проєктів і обмежують їх довгостроковий вплив, що зумовлює потребу у подальшому вдосконаленні інституційних механізмів підтримки. Наявність широкого спектра законів, стратегій і державних програм свідчить про формування в Україні цілісної політики соціальної підтримки молодіжних ініціатив. Її подальший розвиток пов'язаний із забезпеченням прозорих процедур доступу до ресурсів, децентралізацією управлінських рішень та посиленням партнерської взаємодії між державою, громадянським суспільством і міжнародними структурами.

Отже, молодіжні ініціативи є потужним інструментом формування та збереження соціокультурних цінностей, оскільки поєднують духовно-моральний потенціал молоді з конкретними соціальними діями, спрямованими на зміцнення суспільної єдності, розвиток громадянської свідомості та відновлення соціокультурного простору країни. Ефективність таких ініціатив значною мірою залежить від рівня державної, інституційної та громадської підтримки, що створює умови для їх сталого розвитку та посилення впливу на процеси культурного відродження України.

Висновки

У розділі обґрунтовано, що в умовах повномасштабної війни молодь постає не лише соціально вразливою групою, а й активним суб'єктом формування ідентичності, соціальної згуртованості та культурної стійкості України. Молоде покоління

відіграє ключову роль у збереженні й трансляції соціокультурних цінностей, забезпечуючи спадкоємність національної пам'яті, актуалізацію культурних смислів і консолідацію суспільства в кризових умовах.

Доведено, що соціокультурні цінності – національна ідентичність, патріотизм, солідарність, гуманізм, громадянська відповідальність – набувають особливої значущості в умовах воєнного стану та виконують функцію духовного ресурсу соціальної стійкості. Молодь, залучена до громадянських, культурних, освітніх і волонтерських практик, виступає носієм і транслятором цих цінностей, сприяючи формуванню горизонтальних соціальних зв'язків, довіри та взаємної підтримки.

Встановлено, що соціальна згуртованість у сучасному українському суспільстві формується як багатовимірний процес, у якому молодь відіграє інтегративну роль. Через участь у спільних практиках, ініціативах і мережевих формах взаємодії молоді люди долають соціальну фрагментацію, спричинену війною, міграцією та руйнуванням традиційних спільнот, і сприяють відновленню почуття належності до громади та держави.

Проаналізовано, що молодіжні ініціативи є ефективним інструментом збереження та оновлення соціокультурних цінностей, оскільки поєднують традиційні смисли з інноваційними формами діяльності. Волонтерські, культурні, освітні та цифрові ініціативи молоді забезпечують не лише адаптацію до викликів воєнного часу, а й формування нових моделей громадянської активності, орієнтованих на солідарність, взаємодопомогу та відповідальність.

Обґрунтовано, що результативність молодіжної активності значною мірою залежить від наявності нормативно-правових та інституційних засад соціальної підтримки. Державна молодіжна політика, діяльність органів влади, місцевого самоврядування, культурних інституцій, громадських організацій і міжнародних партнерів формують середовище можливостей

для реалізації молодіжного потенціалу. Водночас виявлено низку проблем: фрагментарність регулювання, обмежений доступ малих ініціатив до ресурсів, недостатню міжінституційну координацію. Це зумовлює потребу в подальшому вдосконаленні механізмів підтримки.

Загалом результати розділу засвідчують, що молодь є стратегічним ресурсом суспільного розвитку України в умовах війни. Її активна участь у формуванні ідентичності, соціальної згуртованості та культурної стійкості створює підґрунтя для національної консолідації, підвищення соціальної стійкості та післявоєнного відновлення. Зроблені висновки слугують теоретичною та практичною основою для подальшого аналізу молодіжних наративів, освітніх і публіцистичних практик як інструментів зміцнення культурної стійкості українського суспільства.

Література

1. Бенъ О. Роль молодіжних громадських організацій у розвитку громадянського суспільства в Україні. *Молодіжна політика: проблеми і перспективи* : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Дрогобич, 10–11 трав. 2007 р.). Дрогобич : Вимір, 2007. С. 273–276.
2. Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ, 2014. 29 с.
3. Бибик Д. Соціально-педагогічна робота в закладах освіти у воєнний та повоєнний період: механізми відновлення та згуртованості. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2025. 1(56), 27–31. DOI: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2025.56.27-31>
4. Ватковська М. Самореалізація особистості в умовах гуманізації системи освіти. *Наукове пізнання. Методологія та технологія*. 2008. № 2. С. 57–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2014_3_3
5. Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації: аналіт. Доп. /за заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. К.: НІСД, 2019. 112 с.
6. Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15 груд. 1992 р. № 2859-XII. *Нормативно-правова база діяльності громадських молодіжних організацій*. Київ: Четверта хвиля, 2001. С. 46–48.

7. Державна стратегія реалізації молодіжної політики до 2030 року: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1323-р. Київ : КМУ, 2020.

8. Жабінець Н. Політичні цінності та їх втілення у процесі демократизації українського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2006. 22 с.

9. Закон України «Про волонтерську діяльність»: Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 42. Ст. 435. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>

10. Закон України «Про основні засади молодіжної політики». Закон України від 27.04.2021 № 1414-IX. *Голос України*. 2021. № 83. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20/ed20230331#Text>

11. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні»: Закон України від 05.02.1993 № 2998-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 16. Ст. 167. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text>

12. Ївженко Ю. Формування у студентської молоді почуття громадянськості в процесі діяльності молодіжних громадських організацій: монографія. Київ: Четверта хвиля, 2019. 191 с.

13. ІСАР «Єднання». Грантові програми підтримки громадських ініціатив (2022–2024). URL: <https://ednannia.ua/> (Дата звернення: 12.11.2025)

14. Калініченко М. Прагнення до свободи та демократії як кратологічна потреба громадянського суспільства. *Нова парадигма*. 2005. Вип. 48. С. 114–126.

15. Карнаух А. Становлення політичної культури молоді в умовах демократизації сучасного українського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2006. 22 с.

16. Карчевська О. Соціальна ініціативність як умова функціонування громадянського суспільства. *Грані*. 2007. № 2 (52). С. 110-113.

17. Концепція державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.11.2021 № 1432-р. Київ : КМУ, 2021.

18. Кузікова С., Зливков В., Лукомська С., Щербак Т., Котух О. Психологічний супровід особистості в умовах війни: навч. посібник. Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2024. 260 с.

19. Куниця Т., Савельчук І., Гончар Л., Бибик Д., Амеліна В. Соціальні очікування учнівської молоді ХХІ століття: монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 93 с.

20. Левчук М. Взаємодія органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань в умовах децентралізації державно-управлінських послуг. *Державне управління: теорія і практика*, 2008. № 1 (7).

21. Лиска О. Взаємодія молоді з органами місцевого самоврядування. *Теорія та практика державного управління*. 2016. Вип. 3. С. 187-189.
22. Мельник В. Нариси з теорії соціокультурної антропології. Вінниця: Вінницька міська друкарня, 2015. 552 с.
23. Молодь в умовах нової соціальної перспективи: матеріали X Між-нар. наук.-практ. конф. (Житомир, 21–22 трав. 2008 р.). Житомир, 2008. Ч. 2. 221 с.
24. Найда І. Волонтерська діяльність молоді як прояв патріотичних почуттів: управлінський аспект. *Право та державне управління*. 2023. № 1. С. 217-222. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2023/31.pdf <https://doi.org/10.32840/pdu.2023.1.31> (Дата звернення 05.05.2025)
25. Никифорова Л. А. Особистість і форми її самореалізації: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2007. 22 с.
26. Онищук В. Молодь як суб'єкт соціально-політичних відносин. *Молодіжна політика: проблеми і перспективи. Збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції*. 10 – 11 травня 2007 р. Дрогобич: Вимір, 2007. С. 257-259.
27. Онищук В. Становлення державної молодіжної політики як інноваційного інституту соціалізації української молоді. Молодь в умовах нової соціальної перспективи. Житомир: ВМЦ «Україна», 2003.
28. Павлюк Л. Д., Дудник Л. В., «Європейські цінності у підготовці українських освітян», «Цінносно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції», Міжнародної науково-методичної конференції, Суми, 2020 р., с 158-159. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstreamdownload/123456789/78513/3/konferentsiya_values.pdf.pdf#page=158 (Дата звернення: 12.11.2025)
29. Портников В. Культура спротиву. Радіо Свобода, 2022.
30. Програма EU4Youth (Європейський Союз, 2022–2025). URL: <https://eu4youth.eu> (Дата звернення: 12.11.2025)
31. Програма ЄС Erasmus+ (Youth Mobility) URL: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu> (дата звернення: 12.11.2025)
32. Програма ЄС Erasmus+: напрямки розвитку та вплив на інтернаціоналізацію освіти в Україні. *Офіційний сайт МОН України*. 2024. URL: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/erasmus-programme-guide> (Дата звернення: 10.11.2025)
33. Програма ПРООН «Підтримка молодіжних ініціатив в Україні». *Програма розвитку ООН в Україні*. 2023. URL: <https://www.undp.org/ukraine> (Дата звернення: 12.11.2025)
34. Прудникова О. Людський вимір у сучасному концепція соціального прогресу (філософсько-історичний аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Харків. ун-т повітр. сил ім. Івана Кожедуба. Харків, 2007. 19 с.

35. Савельчук І. Очікування та орієнтація на майбутнє: виклики під час війни для сучасної учнівської та студентської молоді. Повоєнна Україна і Світ: філософський, правовий та гуманітарний дискурси. Київ. 2022.

36. Савельчук І. Можливості впливу соціальної активності студентської молоді на успішність впровадження соціальних інновацій. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. №7(25). С. 815-826. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7\(25\)-815-826](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-7(25)-815-826). (Дата звернення: 10.11.2025)

37. Ситник О. Культурна антропологія: походження людини і суспільства. Львів:Видавництво Львівської політехніки, 2012. 180 с

38. Стратегії збереження ідентичності у кризових ситуаціях. *Журнал соціології*. 2023. №2.

39. Тупахіна О., Дугінець Г. Промоція Європейських цінностей у студентському середовищі: досвід українських закладів вищої освіти. *Policy Paper*. 2024 р. URL: https://aprei.com.ua/wpcontent/uploads/2024/11/Policy_Paper_Aprei-2.pdf (Дата звернення: 12.11.2025)

40. Українська культурна ідентичність у часи війни: літературно-публіцистичні, соціально-психологічні, освітні та інформаційні виміри спротиву: аналітична записка / Т. Урись, О. Пухонська, С. Хороб, Д. Бирик, Т. Некіз, С. Процька, Є. Міненко; за заг. ред. Т. Урись. Київ: Видавництво Людмила, 2025. 44 с.

41. Українське суспільство в умовах війни: колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

42. Український молодіжний фонд (офіційний сайт). URL: <https://youthfund.gov.ua> (Дата звернення: 12.11.2025)

43. Хоменко О., Кошіль О. Молодіжні ініціативи як платформа для утвердження європейських цінностей в Україні. *Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції : зб. матеріалів XXVII Всеукр. наук.- практ. конф.*, Київ, 15 травня 2025 р. / редкол.: О.І. Тимошенко (відп. ред.) та ін. Київ: Вид-во Європейського університету, 2025. С. 342-344.

44. Щербакова Н. Трансформація ціннісних орієнтацій сучасної української молоді: соціально-філософський аналіз. Автореферат. Київський університет імені Бориса Грінченка, 2017 р. URL: <https://surl.li/letune> (Дата звернення: 12.11.2025)

45. Geertz K. The impact of the concept of culture on the concept of man. *The interpretation of cultures. Selected essays*, New York, 1973, P. 33-54. URL: https://depts.washington.edu/uwmused/530/Readings_files/Geertz-culture-man.pdf

*Процька Світлана Миколаївна,
доктор філософії, доцент, доцент кафедри
соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики,
старший науковий співробітник Українського державного
університету імені Михайла Драгоманова*

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕГРАЦІЇ СУЧАСНИХ КУЛЬТУРНИХ ПРОДУКТІВ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ПІД ЧАС ВІЙНИ

***Анотація.** У розділі монографії здійснено комплексний аналіз особливостей інтеграції сучасних культурних продуктів в освітній процес України в умовах повномасштабної війни. Обґрунтовано, що культура й освіта в період воєнного стану набувають статусу стратегічних чинників збереження національної ідентичності, формування суспільної стійкості та забезпечення соціальної згуртованості. Визначено трансформації освітнього середовища (гібридні формати навчання, безпекові обмеження, психологічні виклики, необхідність оновлення змісту й методів викладання) та окреслено роль культурних і креативних індустрій як ресурсу відновлення й розвитку.*

Розкрито поняття «сучасні культурні продукти» як багатоформатний комплекс аудіовізуальних, цифрових, літературних, перформативних, візуальних і музейно-освітніх практик, що поєднують інноваційність, соціальну значущість, інтерактивність і міждисциплінарність. Доведено, що їх інтеграція в навчальний процес сприяє підвищенню мотивації здобувачів освіти, розвитку критичного мислення, формуванню громадянських і ціннісних орієнтирів, а також виконує терапевтичну й психосоціальну функції в умовах травматичного досвіду війни.

Особливу увагу приділено викликам інтеграції культурного контенту: руйнуванню інфраструктури, цифровій нерівності, етичним ризикам роботи з травматичними матеріалами, потребі в травмоінформованій педагогіці та підвищенні медіаграмотності викладачів і студентів. Проаналізовано приклади вдалих практик, зокрема досвід Українського державного університету імені Михайла Драгоманова щодо впровадження культурних продуктів у навчальні дисципліни як інструменту осмислення ідентичності, етики відповідальності та культури свідчення.

У підсумку доведено, що інтеграція сучасних культурних продуктів в освіту під час війни є багатофункціональним процесом, який поєднує освітню, мобілізаційну, національно-ідентифікаційну та реабілітаційну складові. Запропоновано практичні рекомендації для освітніх закладів і політиків щодо інституалізації культурної освіти, розвитку цифрової інфраструктури, підтримки культурно-освітніх ініціатив та системного моніторингу їх ефективності як передумови повоєнного відновлення України.

Ключові слова: культурний продукт, російсько-українська війна, освітній процес, інтеграція, культурні виклики.

Вступ

Війна, яка триває в Україні, суттєво змінює не лише безпекову ситуацію, а й соціокультурно-освітній ландшафт країни. В умовах воєнного стану культура й освіта – не периферійні сфери, а критично важливі елементи виживання, відновлення і формування нової національної ідентичності майбутнього покоління України.

Освітній процес зазнає змін: змішані форми навчання (поєднання офлайн- та онлайн-занять); у можливостях проведення очних занять із забезпеченням укриттів під час повітряних тривор; психологічні виклики для учнів та студентів; потреба у переосмисленні контенту й методів викладання.

Тому логічно постає питання: як сучасні культурні продукти (рис. 1): 1) аудіовізуальні та цифрові: фільми, серіали, музика, відеоігри, подкасти, VR/AR-досвіди, цифрові інсталяції; 2) література та преса: книги, журнали, нові медіа, що пропонують як розвагу, так і глибокий аналіз; 3) перформативні мистецтва: театр, танок, музичні та гастрономічні фестивалі, що стають інтерактивними подіями; 4) візуальні мистецтва та дизайн: виставки (традиційні та цифрові), артоб'єкти, інсталяції, архітектурні проєкти, сучасний дизайн; 5) спадщина та освіта: музейні проєкти, освітні платформи, що переосмислюють історію та надають доступ до знань тощо можуть і повинні бути інтегровані в осві-

ту – з огляду на потреби сьогодення й на перспективу після-воєнного відновлення.

Рис. 1. Основні категорії сучасних культурних продуктів

Починаючи з 2005 року, із приєднанням системи вищої освіти України до Болонського процесу, освітня політика України вийшла на якісно новий виток у розробленні методології, організаційних і науково-методичних засад розвитку вітчизняної освіти, інтеграція в європейський та світовий освітній та науковий простори. Подалі в Законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про наукову й науково-технічну діяльність» (2015), рішенням Колегії МОН України документу «Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи» (2016) були визначені засади процесу євроінтеграції, які були остаточно затверджені в рамковому Законі України «Про освіту» (2017), зокрема в його меті, а саме: «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відпові-

дальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору»³⁰⁰.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури виявив, що в Україні надається належна увага дослідженню проблеми інтеграції сучасних культурних продуктів в освітній процес, зокрема: темі культури та освіти під час війни – О. Антонюк, О. Дутчак, Н. Гудима, Н. Клименко, Л. Шевченко та ін.; темі про культурні та творчі індустрії (*creative industries*) – D. Hesmondhalgh, T. Flew та ін.; темі педагогіки та освітніх інновацій – В. Кремень, К. Осадча, С. Сисоєва, M. Fullan, O. Erstad та ін.; темі про культуру, травму та психологічну підтримку через мистецтво – B. Van der Kolk, E. Huss, Н. Уварова та ін.; темі про українську культуру та культурно-освітню політику під час війни – В. Андрущенко, В. Бобрицька, Р. Вернидуб, Д. Горбачов, Т. Добко, С. Калашнікова, В. Луговий, С. Ніколаєнко, О. Плахотнік, Г. Шульц, A. Smith та ін.; темі про цифрову культуру (AR/VR, мультимедіа, медіаграмотність) – L. Manovich, H. Jenkins, S. Livingstone, В. Дмитренко та ін. Отже, актуальність проблеми зумовила вибір теми дослідження.

Мета наукової розвідки – окреслити особливості такої інтеграції, виявити переваги та виклики, а також запропонувати рекомендації для освітніх установ.

Розглядаючи проблему особливостей інтеграції сучасних культурних продуктів в освітній процес під час війни, розкриємо її з позиції наступних ключових питань: роль культури під час війни, виклики та нові функції (культура як чинник стійко-

³⁰⁰ Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38-39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19?ed=20220320&find=1&text=%D0%BC%D0%B5%D1%82#Text>

сті, ідентичності та соціальної згуртованості, загрози руйнування інфраструктури, зміна форм культурного життя); сучасні культурні продукти як ресурс для освіти (що таке «сучасні культурні продукти», переваги інтегрування таких продуктів в освіту, характерні риси культурних продуктів); особливості та виклики інтеграції культурних продуктів в освіту під час війни (логістичні й організаційні бар'єри, психологічні та емоційні аспекти, методологічні питання); приклади вдалих практик та моделей інтеграції; рекомендації для освітніх закладів та політиків. Далі опишемо детально кожен з них.

Роль культури під час війни: виклики та нові функції

Культура як чинник стійкості, ідентичності та соціальної згуртованості

Під час війни культура набуває значення не лише як засіб самовираження, а й як важливий елемент національної ідентичності та спротиву. Зусилля зі збереження культурної спадщини, активізація сучасних творчих практик – важливі для формування колективного духу.

Згідно з дослідженнями, культурні та творчі індустрії (*creative industries*) у воєнний час можуть стати ключовим елементом відновлення суспільства, сприяти не лише художньому, але й соціальному та психологічному відновленню. Тому культура стає елементом «м'якої сили» (*soft power*) – інструментом формування та утвердження національного бренду, комунікації з міжнародною спільнотою, дипломатії через мистецтво.

Зазначимо, що культура є одним із найбільш фундаментальних аспектів людського існування, що охоплює спільні цінності, норми, традиції, знання, мистецтво та способи життя, успадковані й поділювані членами суспільства. У сучасному світі, сповненому викликів, її роль виходить за межі естетики та дозвілля, перетворюючись на ключовий чинник забезпечення стійкості суспільства, формування ідентичності та зміцнення соціальної згуртованості.

Так, ідентичність, особливо національна, є похідною від феномену культури. Культурні механізми відіграють першочергову роль у формуванні, зміцненні та передачі спільного відчуття «Ми».

Формування спільного наративу

Культура через мову, літературу, історію, міфи та символи створює спільний історичний та ціннісний простір. Переосмислення ключових історичних подій (наприклад, Голодомор, Чорнобильська трагедія в контексті України) стає культурним феноменом, який впливає на колективну свідомість та ідентичність³⁰¹.

Символічна інтеграція

Культурні символи (державна символіка, національні традиції, образи видатних діячів, як-от Григорій Сковорода³⁰²) слугують точками опори для самовизначення індивідів у групі. Вони забезпечують інформативність, відображаючи дійсність в універсальних формах³⁰³.

Механізм відтворення цінностей

Культура забезпечує здатність відтворювати створені раніше духовні та матеріальні цінності, дотримуючись традицій³⁰⁴. Це гарантує спадкоємність поколінь та сталість ідентичності в часі.

Під поняттям «соціальна згуртованість» у нашому дослідженні розуміємо як рівень взаємодії, довіри та єдності між членами суспільства. Культура пропонує унікальні інструмен-

³⁰¹ Мудрак Л., Ткачук А., Лір Є. Культура має унікальні механізми для роботи з ідентичністю і може допомогти згуртувати суспільство – експерти. *Громадський Простір*. 2021. URL: <https://www.prostir.ua/?news=kultura-maje-unikalni-mehanizmy-dlya-roboty-z-identychnistyuu-i-mozhe-dopomohty-zhurtuvaty-suspilstvo-eksperty>

³⁰² Там само.

³⁰³ Конспект лекцій з дисципліни «Соціологія культури» для студентів за напрямом підготовки 6.030101 «Соціологія» / Укладачі: К.Ю. Богомаз, О.М. Шеломовська. Дніпродзержинськ, ДДТУ, 2015. 121 с. URL: <https://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/15/7-15-kl67.pdf>.

³⁰⁴ Там само.

ти для «склеювання» суспільства, зниження агресії та пошуку спільних знаменників.

Спільні цінності та норми

Культура встановлює спільну систему норм і цінностей, які регулюють соціальну поведінку. Поділ цих норм є основою для взаєморозуміння та передбачуваності дій, що є критично важливим для згуртованості.

Комунікація без агресії

Культурні механізми, зокрема мистецтво, діалог та спільні культурні події, можуть бути використані для пошуку способів спілкування без агресії, що особливо актуально для роз'єданого суспільства³⁰⁵. Вони створюють простір для емпатії та прийняття «іншого».

Співпраця та ініціативи

Згуртованість зміцнюється на різних рівнях, зокрема через співпрацю між громадянським суспільством, місцевим бізнесом та владою, часто навколо культурних феноменів. Прикладом є підтримка бізнесом культурних ініціатив, які отримують ширший резонанс³⁰⁶.

Дефініція «стійкість (резилієнтність) суспільства» в нашому розумінні – це його здатність протистояти кризам, адаптуватися до змін і відновлюватися після потрясінь. Культура є «іммунною системою» суспільства, що забезпечує його життєздатність.

Духовна опора в кризу

Під час зовнішніх чи внутрішніх криз (війни, пандемії, економічні труднощі) культурні традиції, ритуали та мистецтво надають людям духовну опору, відчуття приналежності та надію. Вони допомагають мобілізувати колективну волю до опору та відновлення.

³⁰⁵ Мудрак Л., Ткачук А., Ліп Є. Культура має унікальні механізми для роботи з ідентичністю і може допомогти згуртувати суспільство – експерти. *Громадський Простір*. 2021. URL: <https://www.prostir.ua/?news=kultura-maje-unikalni-mehanizmy-dlya-roboty-z-identychnistyu-i-mozhe-dopomohty-zhurtuvaty-suspilstvo-eksperty>

³⁰⁶ Там само.

Адаптивність та креативність

Культура є джерелом інновацій та креативності, що є необхідними для успішної адаптації до нових умов. Здатність до переосмислення та створення нових культурних форм (як, наприклад, створення мінісеріалів на важливі теми³⁰⁷) свідчить про гнучкість та динамізм суспільства.

Контроль та відповідальність

Громадянське суспільство, яке гуртується навколо культурних феноменів, відіграє первісну роль у контролі за здійсненням державного управління. Культурна активність та самоорганізація зміцнюють відповідальність громадян та їхню здатність впливати на процеси, що є основою стійкої демократії³⁰⁸.

З вищесказаного, культура є не пасивним відображенням, а активним інструментом трансформації та забезпечення життєздатності суспільства. Її вплив проявляється у трьох ключових аспектах (рис. 2):

- ідентичність (культура є головним механізмом формування та передачі національної ідентичності через спільні цінності, мову та історичний наратив);
- соціальна згуртованість (вона надає інструменти для комунікації, зниження агресії та побудови довіри між різними групами, забезпечуючи внутрішню єдність);
- стійкість (культура слугує духовною опорою в кризових ситуаціях, підвищує адаптивність суспільства та його здатність до самоорганізації та відновлення).

³⁰⁷ Мудрак Л., Ткачук А., Лір Є. Культура має унікальні механізми для роботи з ідентичністю і може допомогти згуртувати суспільство – експерти. *Громадський Простір*. 2021. URL: <https://www.prostir.ua/?news=kultura-maje-unikalni-mehanizmy-dlya-roboty-z-identychnistyu-i-mozhe-dopomohty-zhurtuvaty-suspilstvo-eksperty>

³⁰⁸ Там само.

Рис. 2. Ключові аспекти впливу культури на суспільство

Загрози: руйнування інфраструктури, зміна форм культурного життя

Унаслідок бойових дій багато культурних об'єктів – театрів, музеїв, бібліотек – були зруйновані або працюють з обмеженнями. Великою проблемою стає доступність культури: обмеження пересування, евакуації, зміни в роботі закладів культури, а також психологічна травма – усе це впливає на потребу та можливість споживати та створювати культурні продукти. Водночас потреба в культурі, у створенні нових сенсів і наративів ускладнює традиційні підходи: менш доступні очні формати, більше – онлайн чи гібридні.

Таким чином, в умовах воєнних конфліктів, глобальних криз чи епідемій культурна сфера суспільства зазнає значних руйнувань, що має глибокі та довготривалі наслідки для національної ідентичності та соціальної згуртованості. Дві ключові загрози виділяються особливо: фізичне руйнування культурної інфраструктури та кардинальна зміна форм культурного життя. Аналіз цих загроз є критично важливим для розробки стратегій захисту та відновлення. Далі розглянемо їх.

Прямі військові дії або стихійні лиха призводять до знищення матеріальної основи культури, що є непоправною втра-тою для світової спадщини та національної пам'яті.

Знищення об'єктів спадщини:

- **Матеріальні втрати.** Прямими цілями або побічними жертвами атак стають музеї, театри, бібліотеки, пам'ятки архітектури та археологічні об'єкти. Знищення цих об'єктів – це втрата не лише будівель, а й колекцій, архівів та історичних свідчень. Наприклад, в умовах російської агресії проти України, згідно з даними ЮНЕСКО та Міністерства культури, тисячі об'єктів культурної спадщини були пошкоджені або зруйновані^{309 310}.
- **Символічна шкода.** Руйнування культурних символів має на меті не лише фізичне знищення, але й розрив зв'язку поколінь із минулим та підрив національної ідентичності. Це є елементом культурного геноциду або «стирання» нації з історичного контексту³¹¹.
- **Порушення функціонування культурних інституцій.** руйнування інфраструктури включає не лише будівлі, але й комунікаційні, логістичні та енергетичні мережі, необхідні для функціонування культурних інституцій.
- **Дезорганізація роботи.** Навіть уцілілі інституції не можуть працювати повноцінно через відсутність електропостачання, зв'язку чи безпечних умов. Музеї не можуть зберігати фонди, театри не можуть проводити вистави, а бібліотеки – обслуговувати читачів³¹².

³⁰⁹ ЮНЕСКО: Пошкоджені об'єкти культурної спадщини України. URL: <https://www.unesco.org/uk/>

³¹⁰ Звіт Міністерства культури та інформаційної політики України. *Міністерство культури України*. URL: <https://mcsc.gov.ua/access-to-public-information-reports/>

³¹¹ Возний І. Захист культурної спадщини України в контексті російсько-української війни. *Український історичний журнал*. 2025. (1), 96–120. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.01.096>

³¹² Грицик М., Нагайко К. Культурно-освітня дипломатія в умовах російсько-української війни: 2022–2024 рр. Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи»: зб. матеріалів XLII Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф. (м. Переяслав, 29 листопада 2024 р.). Переяслав, 2024. Вип. 42. С. 82–85. URL: <https://ehsupir.uhsp.edu.ua/items/bff8111f-dd20-4d24-9a07-4d7233d0c36b/full>

- **Внутрішня міграція та відтік кадрів.** Руйнування інфраструктури в окремих регіонах призводить до вимушеного переміщення працівників культури, що спричиняє дисбаланс у культурній мережі країни та загрожує втратою висококваліфікованих фахівців³¹³.

Зміна форм культурного життя та потреби

Криза докорінно змінює соціальний контекст, вимагаючи від культурної сфери швидкої адаптації, що часто супроводжується болючими трансформаціями.

Віртуалізація та цифрова трансформація

- **Перехід до онлайн-форматів.** Необхідність збереження культурного життя в умовах обмежень (локдаун, загроза обстрілів) спричинила масовий перехід культурних подій (виставки, концерти, лекції) у віртуальний простір. Це забезпечило безперервність культурного процесу, але водночас змінило характер споживання культури³¹⁴.
- **Виклики цифрової нерівності.** Перехід в онлайн-формат створює проблему "цифрової нерівності", коли частина населення, що не має доступу до швидкого Інтернету чи відповідних пристроїв, виключається з культурного життя. Це може посилити соціальну фрагментацію³¹⁵.

Пріоритезація функцій та зміна змістів

- **Терапевтична роль культури.** В умовах травм і стресу, культурні інституції переорієнтовуються на виконання психосоціальної та терапевтичної функції. Мистецтво використовується для рефлексії травматичного досвіду,

³¹³ Там само.

³¹⁴ Культура в умовах пандемії: аналіз проблем і наслідків. Cedos. URL: <https://cedos.org.ua/researches/kultura-v-umovah-pandemiyi-analiz-problem-i-naslidkiv/>.

³¹⁵ Там само.

підтримки ментального здоров'я та зняття психологічної напруги³¹⁶.

- Мобілізація та патріотична функція. Культура стає інструментом мобілізації суспільства та зміцнення національної стійкості. Зміст творів, вистав та акцій зміщується в бік патріотизму, документування подій та підтримки Збройних Сил України³¹⁷.
- Фінансові зміни. Різке зниження фінансування (через переорієнтацію бюджетів на оборону чи охорону здоров'я) змушує культурні інституції шукати нові, часто комерціалізовані, форми діяльності або переходити на грантове фінансування, що впливає на їхню автономію та стратегічне планування³¹⁸.

Отже, загрози культурній сфері в умовах кризи є багатогранними і мають не лише матеріальний, але й глибинний соціально-психологічний вимір. Руйнування інфраструктури є прямою втратою спадщини та символічних основ нації, вимагаючи негайних заходів із захисту та документування. Зміна форм культурного життя відображає необхідну адаптацію, але несе ризики посилення нерівності та зміни сутнісних функцій культури на домінантну соціально-терапевтичну чи патріотичну. Подолання цих загроз вимагає комплексних державних програм із відновлення, а також підтримки гнучкості та креативності працівників культури.

³¹⁶Грицик М., Нагайко К. Культурно-освітня дипломатія в умовах російсько-української війни: 2022–2024 рр. *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи*: зб. матеріалів XLII Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф. (м. Переяслав, 29 листопада 2024 р.). Переяслав, 2024. Вип. 42. С. 82–85. URL: <https://ehsupir.uhsp.edu.ua/items/bff8111f-dd20-4d24-9a07-4d7233d0c36b/full>

³¹⁷ Там само.

³¹⁸Культура в умовах пандемії: аналіз проблем і наслідків. *Cedos*. URL: <https://cedos.org.ua/researches/kultura-v-umovah-pandemiyi-analiz-problem-i-naslidkiv/>.

Сучасні культурні продукти як ресурс для освіти

У ХХІ столітті освітній процес дедалі більше виходить за межі традиційного класного навчання, активно інтегруючи елементи культури та медіа. Сучасні культурні продукти – від цифрового мистецтва та відеоігор до подкастів, документальних фільмів та інтерактивних музейних експозицій – стають потужним і багатограним ресурсом для підвищення ефективності, залученості та актуальності освіти. Їхня здатність подавати складну інформацію у візуально привабливій та емоційно насиченій формі робить їх незамінним інструментом у формуванні критичного мислення та креативності.

Під «сучасними культурними продуктами» ми розуміємо широкий спектр форм: цифрове мистецтво, відео, онлайн-музеї, сучасну літературу, театр, музичні і медійні проєкти, фольклорну та народну творчість у новій інтерпретації, креативні індустрії, мультимедійні формати, гейміфікацію тощо.

Переваги інтегрування таких продуктів в освіту:

1. Залучення до навчального процесу – сучасні формати часто кращі для мотивації учнів та студентів, особливо молоді, що звикла до цифрового медіа: вони більш динамічні, візуальні, інтерактивні. Дослідження з використання AR-технологій у вивченні іноземних мов свідчать: залучення різних сенсорик (візуального, аудіального) + інтерактивність сприяють глибшому засвоєнню матеріалу.

2. Актуалізація культури і національної ідентичності – через сучасне мистецтво, літературу, медіа можна транслювати історію, цінності, культурний код, адаптувати їх до сучасних реалій, що особливо важливо під час війни. Таке навчання допомагає молодому поколінню переосмислити минуле, зрозуміти сучасність і спроєктувати майбутнє.

3. Соціальна, психологічна підтримка – культура може бути формою терапії, підтримки, виховання стійкості. Артініціати-ви, театральні чи музичні проєкти, культурні майстерні дають

можливість висловити емоції, переживання, втрати, водночас знайти спільноту, підтримку та надію.

4. Гнучкість і адаптивність – сучасні формати (онлайн-музеї, цифрові архіви, відео, AR/VR, блогосфера) дають змогу організувати освітній процес навіть під час бомбардувань, мобілізацій, переселень.

5. Міждисциплінарність – культурні продукти можуть бути інтегровані в різні предмети: історію, мову, суспільствознавство, іноземні мови, мистецтво, психологію, що сприяє формуванню цілісного світогляду.

Характерними рисами культурних продуктів є:

- інноваційність (поєднання сучасних технологій та новаторських форм (наприклад, цифрові рішення для відображення війни);
- соціальна значущість (включення потужної соціальної місії, відображення історичних подій та національної ідентичності (культурний супротив);
- інтерактивність (залучення аудиторії, перетворення глядачів на співучасників – від лекторіїв до фестивалів);
- практична цінність (окрім естетики, продукти мають практичну користь, слугуючи засобом спілкування та ідентифікації);
- баланс між розвагою та інтелектом (продукти можуть бути суто розважальними (комедії, музика) або інтелектуальними (лідери думок, що формують наративи)).

Попередньо ми вже вказувати, які культурні продукти повинні бути інтегровані в освіту (рис. 1): 1) аудіовізуальні та цифрові: фільми, серіали, музика, відеоігри, подкасти, VR/AR-досвіди, цифрові інсталяції; 2) література та преса: книги, журнали, нові медіа, що пропонують як розвагу, так і глибокий аналіз; 3) перформативні мистецтва: театр, танок, музичні та гастрономічні фестивалі, що стають інтерактивними подіями; 4) візуальні мистецтва та дизайн: виставки (традиційні та цифрові), артоб'єкти, інсталяції, архітектурні проєкти, сучасний

дизайн; 5) спадщина та освіта: музейні проєкти, освітні платформи, що переосмислюють історію та надають доступ до знань тощо.

Також сучасна культура пропонує широкий спектр продуктів, які можна ефективно інтегрувати в навчальні програми. Зокрема:

❖ відео- та аудіоконтент (документалістика, подкасти):

- документальні фільми слугують потужним джерелом для вивчення історії, науки, екології та соціальних питань, надаючи візуалізовані факти та експертні коментарі; вони особливо цінні для розуміння складних систем та глобальних проблем³¹⁹;
- освітні подкасти та аудіокниги ідеальні для аудіального сприйняття, вони дозволяють вивчати матеріал під час інших занять (наприклад, під час подорожі) та надають доступ до інтерв'ю з фахівцями, що важливо для професійної орієнтації.

❖ цифрові платформи та гейміфікація:

- відеоігри та симуляції – ігри, орієнтовані на історичні події (наприклад, симулятори міст чи цивілізацій), або квести з розв'язанням логічних завдань, можуть значно покращити просторове мислення та навички прийняття рішень. Концепція гейміфікації перетворює навчання на серію викликів та винагород³²⁰.
- віртуальні та доповнені реальності (VR/AR) – музеї та освітні інституції все частіше використовують VR для створення імерсивного досвіду, дозволяючи учням «відвідати» стародавні міста, «препарувати» анатомічні мо-

³¹⁹ Колеснікова І, Харченко Г. Цифровізація освітнього процесу в Новій українській школі. *Нові технології навчання*. (98):89-95. <https://doi.org/10.52256/2710-3560.98.2024.98.11>.

³²⁰ Ярич І. Гейміфікація як інноваційний тренд практичної підготовки майбутніх фахівців. (2025). *Інноваційна професійна освіта*. 2025. # 1(22). С. 801-807. <https://doi.org/10.32835/2786-619X.2025.1.22.801-807>.

делі або «бути присутніми» на історичних подіях, що неможливо в реальному класі³²¹.

❖ мистецтво та кураторські проєкти:

- музейна педагогіка – сучасні музеї відходять від статичних експозицій, перетворюючись на інтерактивні навчальні центри; їхні кураторські проєкти часто торкаються гострих соціальних питань, спонукаючи до дискусій та міждисциплінарного навчання;
- сучасне мистецтво (*Contemporary Art*) – використання творів сучасних митців у навчанні сприяє розвитку дивергентного мислення та здатності бачити проблеми під нетрадиційним кутом, оскільки сучасне мистецтво є прямим відображенням соціальних та політичних викликів³²².

Ефективне використання культурних продуктів вимагає від освітян нових підходів та усвідомлення потенційних викликів:

- потреба в педагогічній трансформації – вчителі повинні перейти від ролі трансляторів знань до ролі фасилітаторів та кураторів контенту. Вони мають вміти інтегрувати культурні продукти в навчальний план, спрямовуючи

³²¹ Гайдук О. Особливості технологій віртуальної та доповненої реальності як нового інструменту в популяризації українських супергероїв. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2020. № 2. С. 58-61. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2020.220403>

³²² Вечерко К., Казьмірчук Н. Роль мистецтва в розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції* (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 26-27 березня 2024 р.) / за ред. Н.О. Пахальчук, Т.М.Кривошеї; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної. Вінниця, 2024. Вип. 13. С.46-48. URL: <https://dspace.vspu.edu.ua/items/2d145bae-d65c-4d1f-af72-6a7b07268db1>.

обговорення та забезпечуючи критичний аналіз, а не лише пасивний перегляд³²³;

- питання достовірності та етичності – не весь популярний культурний контент є достовірним чи етично нейтральним; викликом є необхідність навчити учнів фільтрувати інформацію та розрізняти якісний освітній ресурс від маніпулятивного чи поверхневого контенту³²⁴;
- синхронізація зі стандартами – необхідно розробляти методики, які дозволять використовувати культурні продукти в освітньому процесі, не порушуючи при цьому державних освітніх стандартів та забезпечуючи досягнення необхідних навчальних результатів.

Сучасні культурні продукти є неоціненним ресурсом, що здатний трансформувати освіту, роблячи її більш релевантною, інклюзивною та орієнтованою на формування компетентностей XXI століття. Вони слугують мостом між академічними знаннями та реальним світом, забезпечуючи емоційне та критичне осмислення навчального матеріалу. Успішна інтеграція цих продуктів вимагає від освітньої системи інвестицій у підготовку педагогів та розробку нових, гнучких методик.

Особливості та виклики інтеграції культурних продуктів в освіту під час війни

В умовах повномасштабної військової агресії освітній та культурний процеси в Україні набули нових, критично важливих вимірів. Інтеграція культурних продуктів в освіту під час війни перетворилася з педагогічної інновації на життєву необхідність, що виконує функції психологічної підтримки, формування стійкості, національної свідомості та документування сучасної історії. Цей процес має свої особливості,

³²³ Я – студент : навч. посіб. / За заг. ред. Огнев'юка В.О. 12-те вид., зі змінами. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 226 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/46143/1/Student_2023_KUBG.pdf.

³²⁴ Там само.

пов'язані з безпековими, психоемоційними та інфраструктурними викликами, які вимагають нестандартних рішень.

Заклади культури часто працюють із порушеннями або припиняли діяльність, що обмежує доступ до «традиційних» форм культурного життя.

Перехід до онлайн- або гібридних форматів потребує цифрової інфраструктури, доступу до інтернету, технічного забезпечення, що не завжди можливо для учнів і студентів, особливо у зруйнованих або окупованих регіонах. Викладачі й педагоги можуть не мати достатньої підготовки для впровадження нових форматів, або існує брак методичних матеріалів, адаптованих до воєнних реалій.

Здобувачі освіти (студенти) перебувають під стресом, тривожними станами, втратами – у таких умовах складно забезпечити належну концентрацію, мотивацію, бажання до навчання. Водночас культура може й допомогти, але потребує чутливого, емпатичного підходу.

Є ризик, що культурні продукти будуть використовуватись як пропаганда чи маніпуляція – важливо зберігати критичний підхід, наголошувати на автентичності, чесності, наративній чесності.

Культурні продукти в умовах війни перестають бути лише джерелом знань, набуваючи мобілізаційної та терапевтичної ролі.

Терапевтична та психосоціальна функція:

- рефлексія травматичного досвіду – сучасне мистецтво, документалістика, поезія та музика, створені під час війни, стають засобом для рефлексії колективної травми. Їх інтеграція в освіту (наприклад, через уроки літератури, історії, мистецтва) допомагає учням вербалізувати та

осмислити свій емоційний стан, сприяючи психологічному відновленню³²⁵.

- формування надії та стійкості – культурні продукти, що висвітлюють героїзм, волонтерство та незламність духу, виконують роль духовної опори, підтримуючи ментальну стійкість та віру в майбутнє³²⁶. Це перетворює освіту на простір не лише навчання, а й емоційної реабілітації.

Актуалізація національної ідентичності та патріотизму:

- створення сучасного наративу – війна каталізувала створення великої кількості культурних продуктів, орієнтованих на національні цінності та боротьбу за незалежність (пісні, воєнні фотопроекти, серіали). Їх використання в освіті є прямим інструментом для зміцнення патріотизму та розуміння історичного контексту³²⁷;
- документування історії в режимі реального часу – сучасні культурні продукти (наприклад, воєнні щоденники, документальні проекти, свідощтва очевидців) дають змогу інтегрувати «живу історію» в навчальний процес, роблячи його максимально актуальним та особистісно значущим для учнів.

Прискорений перехід до цифрових форматів:

- онлайн-доступ – необхідність дистанційного навчання (через безпекові загрози) прискорила інтеграцію цифро-

³²⁵ Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf

³²⁶ Грицик М., Нагайко К. Культурно-освітня дипломатія в умовах російсько-української війни: 2022–2024 рр. *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи*: зб. матеріалів XLII Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф. (м. Переяслав, 29 листопада 2024 р.). Переяслав, 2024. Вип. 42. С. 82–85. URL: <https://ehsupir.uhsp.edu.ua/items/bff8111f-dd20-4d24-9a07-4d7233d0c36b/full>

³²⁷ Коломоець Г., Ребрина А. Формування національної свідомості та патріотичних цінностей: сучасні якості та риси фахівця національно-патріотичного виховання. *Українські студії в європейському контексті*. 2024. № 8. С. 184-195. URL: http://obrii.org.ua/usec/storage/article/Kolomoiets_2024_184.pdf

вих культурних продуктів (віртуальні екскурсії, онлайн-вистави, цифрові архіви). Це забезпечило безперервність доступу до культури навіть в умовах руйнування фізичної інфраструктури³²⁸.

Незважаючи на значущість, інтеграція культурних продуктів в освіту під час війни стикається з низкою критичних викликів.

Безпекові та інфраструктурні обмеження:

- доступ до інтернету та електрики – нерівномірний доступ до якісного Інтернету та постійні перебої з електропостачанням (внаслідок обстрілів) суттєво обмежують використання онлайн-ресурсів та інтерактивних цифрових продуктів у навчальному процесі³²⁹. Це поглиблює проблему цифрової нерівності;
- відсутність обладнання – значна кількість учнів, особливо внутрішньо переміщені особи, можуть не мати доступу до необхідних технічних засобів (ноутбуки, планшети), що ускладнює їхню участь у синхронних культурно-освітніх активностях.

Психоемоційний та етичний виклик:

- травматичний контент – багато сучасних культурних продуктів, що відображають війну, містять зображення насильства, руйнувань та смерті. Виклик полягає в необхідності етично та психологічно коректно інтегрувати цей контент, мінімізуючи ризик ретравматизації учнів та

³²⁸ Цифровізація освіти і науки в період російсько-української війни та відновлення України : оглядове видання / [упоряд.: Гуралюк А. Г., Коваленко В. В., Закатнов Д. О., Ростока М. Л., Тарнавська С. В., Вараксіна Н. В., Шило О. А., Білоцерківець І. П., Жигалюк А. В.; наук. ред. Гуралюк А. Г.] ; НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Електрон. вид. Київ : ФОП Ямчинський О.В., 2025. 318 с. URL: <https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2025/07/DDETKS-review-digitalization-2025.pdf>.

³²⁹ Там само.

застосовуючи принципи травмоінформованої педагогіки³³⁰.

- нейтральність та об'єктивність – хоча культура має мобілізаційну функцію, освітяни повинні вміти балансувати між патріотичним вихованням та розвитком критичного мислення, навчаючи учнів аналізувати інформацію та протистояти пропаганді³³¹.

Педагогічна готовність та методологія:

- Підготовка Педагогів: Не всі вчителі мають достатню підготовку для ефективної інтеграції сучасного, часто неформального, культурного контенту. Потрібне термінове навчання щодо роботи з цифровими інструментами, а також освоєння методик критичного аналізу медіа та ведення складних емоційних дискусій³³².
- Верифікація Контенту: Велика швидкість створення культурних продуктів під час війни ускладнює їхню експертну оцінку та верифікацію, вимагаючи від освітян високого рівня медіаграмотності для відбору якісних та достовірних матеріалів.

Необхідне переосмислення університетських програм: що з традиційного лишається актуальним, що треба оновити, як поєднувати традиційну спадщину з сучасними формами, як враховувати контекст війни.

³³⁰ Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf

³³¹ Коломоєць Г., Ребрина А. Формування національної свідомості та патріотичних цінностей: сучасні якості та риси фахівця національно-патріотичного виховання. *Українські студії в європейському контексті*. 2024. № 8. С. 184-195. URL: http://obrii.org.ua/usec/storage/article/Kolomoiets_2024_184.pdf

³³² Іванова Т. Медіаграмотність та критичне мислення в процесі викладання дисциплін комунікаційного циклу: навчальний посібник / за загал. ред. В. Іванова. Київ: Центр вільної преси, 2024. 178 с. URL: <https://www.aup.com.ua/book-review/mediagramotnist-ta-kritichne-mislen-3/>

Потреба в рамках для оцінки ефективності – як виміряти вплив культурних продуктів на освітній процес, психологічне благополуччя, формування ідентичності, громадянської активності.

Питання балансу: не перегрузити навчальний процес культурним контентом, не знівелювати академічні вимоги, але дати місце і мистецтву, культури, творчості.

Інтеграція культурних продуктів в освіту під час війни є багатофункціональним процесом, що одночасно виконує навчальну, психотерапевтичну, мобілізаційну та національно-ідентифікаційну ролі.

Для успішного подолання викликів необхідно:

- 1) пріоритезувати забезпечення доступу до енергії та Інтернету для освітніх закладів та здобувачів освіти;
- 2) розробити чіткі методичні рекомендації та провести навчання педагогів із травмоінформованої інтеграції культурного контенту;
- 3) підтримувати створення якісних цифрових культурних продуктів, спеціально адаптованих для освітніх потреб.

Приклади вдалих практик та моделей інтеграції

За даними звіту 2025 року³³³, багатоманітні культурні та творчі індустрії, попри війну, стали важливим елементом відновлення України – і саме тому необхідно підтримувати їхню діяльність, зокрема через освіту.

У системі освіти вже з'являються ініціативи, які поєднують навчання та культурну діяльність – творчі колективи, курси, майстерні, програми, що враховують воєнний контекст, потребу психологічної підтримки, соціальної мобілізації.

Використання цифрових форматів: онлайн-музеї, віртуальні екскурсії, цифрові архіви – як спосіб збереження та передавання культурної спадщини, залучення молоді та широкої аудиторії, незалежно від місця проживання.

³³³ Звіт Міністерства культури та інформаційної політики України. *Міністерство культури України*. URL: <https://mcsc.gov.ua/access-to-public-information-reports/>

Міжнародна підтримка та інтеграція у європейський/світовий культурний простір дає можливість українським культурним проєктам не просто вижити, а розвиватися, бути почутими, взаємодіяти, адаптуватися.

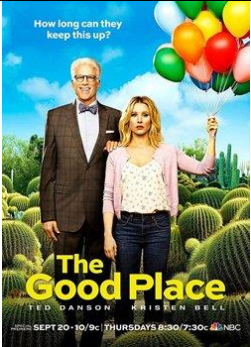
Успішний досвід розв'язання проблеми інтеграції сучасних культурних продуктів в освітній процес під час війни є в Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова. Зокрема, в межах теми проєкту молодих вчених «Культурна ідентичність та крос-культурна комунікація українців: трансформація в умовах російсько-української війни» (Наказ Міністерства освіти і науки України № 1801 від 27.12.2024 р.; науковий керівник – Тетяна Урись, кандидат філологічних наук, доцент) досліджено зміни у культурному самовираженні, сприйнятті ідентичності, соціальній згуртованості та культурних практик українців під час війни; комплексне вивчення впливу російсько-української війни на українську культуру, національну і культурну ідентичність, а також розвиток міжкультурного діалогу через аналіз соціокультурних, психологічних, літературознавчих та інших аспектів, з подальшою розробкою стратегій і практичних заходів щодо збереження української культури, підтримки і зміцнення ідентичності нації в умовах війни й у поствоєнний період.

Учасники проєкту активно використовують культурні продукти у своїй професійній діяльності для розширення можливостей культурної ідентичності та крос-культурної комунікації здобувачів ЗВО. Так, наприклад, під час проведення навчальних занять з освітнього компонента «Філософія» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності В11 «Філологія» та А4 «Середня освіта» 2-го курсу, канд. пед. наук, доц. Процька Світлана використовує сучасні інтерактивні методи, зокрема: конструктивізм, де студенти самі будують знання через досвід і рефлексію:

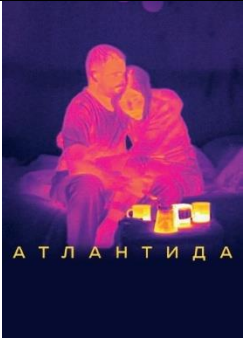
– в ході обговорення питань на семінарському занятті «Філософія пізнання та практики» викладач пропонує навести

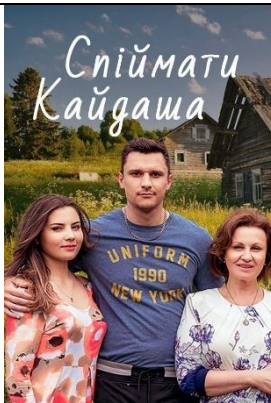
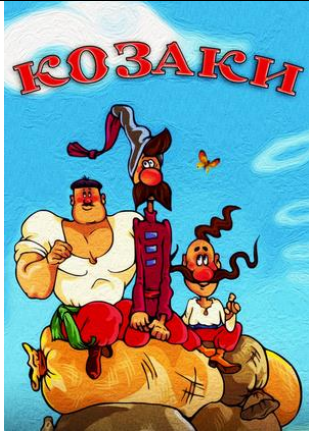
приклади етики або моральної філософії в сучасній літературі, кіно, серіали, мультфільми, аніме тощо.

Нижче наведено приклади, зазначені студентами:

Ілюстрація	Продукт	Концепція	Етична дилема
Світовий контекст			
	Серіал «У кращому світі» (The Good Place)	Утилітаризм, моральна арифметика	Серіал прямо обговорює, як система «балів» (кармічний утилітаризм) не справляється зі складністю людських намірів та вчинків. У фіналі розмірковуєш, чи має кінцевий результат (щастя/спокій) виправдовувати життя.
	Фільм «Темний лицар» (The Dark Knight)	Деонтологія (Бетмен) vs. Утилітаризм/Хаос (Джокер)	Джокер змушує людей обирати, кого вбити (проблема вагонетки) – щоб довести, що люди відмовляться від своїх моральних правил заради виживання. Бетмен, навпаки, дотримується свого принципу не вбивати, навіть якщо це призводить до більших жертв.
	Аніме «Зошит смерті» (Death Note)	Утилітарний тиранизм	Головний герой Лайт Ягамі вбиває злочинців (приймає рішення, яке, на його думку, принесе більше блага суспільству, що є крайньою формою утилітаризму), вважаючи себе «богом нового світу». Його етика повністю ігнорує права індивіда та закон.

	<p>Література: Альбер Камю, «Сторонній» (сучасна класика); постмодерна література</p>	<p>Абсурд, відчуження</p>	<p>Багато сучасної прози (наприклад, твори Мішеля Уельбека або «Післямова» Сімон де Бовуар) продовжує досліджувати абсурдність існування у світі без божественного втручання та пошук особистої автентичності та сенсу.</p>
	<p>Фільм «Той, що біжить по лезу 2049» (Blade Runner 2049)</p>	<p>Ідентичність та свідомість</p>	<p>Репліканти (штучні люди) шукають докази своєї унікальності (душі чи природного народження), щоб підтвердити свою людяність і, відповідно, право на життя.</p>
	<p>Література: Антиутопії (напр., «Голодні ігри»)</p>	<p>Політична етика, влада та опір</p>	<p>Антиутопічні романи та їхні екранізації досліджують зловживання владою, моральність революції та індивідуальну відповідальність за участь у репресивній системі.</p>
	<p>Аніме «Привид у броні» (Ghost in the Shell)</p>	<p>Сутність «Я» у кіберпросторі</p>	<p>Досліджує, де закінчується людська сутність і починається машина, особливо коли пам'ять та свідомість можуть бути перенесені або зламані. Це питання про онтологічний статус кіборга.</p>

	Серіал «Гра в кальмара» (Squid Game)	Контрактна етика та етика бідності	Серіал досліджує, чи може добровільна згода (підписання контракту) виправдати нелюдські дії, коли ця згода мотивована крайньою фінансовою нуждою. Чи є згода дійсно вільною за таких обставин?
Український контекст			
	Література: Сергій Жадан, «Інтернат»	Етика відповідальності	Досліджується моральний обов'язок особистості перед спільнотою під час війни. Головний герой Паша спочатку демонструє байдужість та втечу від відповідальності, але згодом змушений зробити екзистенційний вибір: залишатися відчуженим чи діяти.
	«Мавка. Лісова пісня» (2023)	Екологічна етика, гармонія та конфлікт	Центральний конфлікт між світом людей (індустріалізація, прагнення до наживи, утилітаризм) та світом природи (Мавка як захисниця лісу). Моральний урок: гармонійне співіснування можливе лише через взаємоповагу та відмову від руйнівного споживання.
	Фільм «Атлантида» (В. Васянович)	Посттравматичний екзистенціалізм	Фільм, дія якого відбувається в антиутопічному Донбасі після перемоги України, досліджує, як знайти сенс існування та людяність у повністю зруйнованому, травмова-

			ному світі. Фокус на моральному відновленні та гідності.
	Документалістика: «20 днів у Маріуполі» (М. Чернов)	Етика свідчення, моральний вибір журналіста	Основна етична дилема – це вибір між особистою безпекою та професійним обов’язком фіксувати правду про злочини. Фільм є моральним актом свідчення, що підтверджує: «Мовчання є формою співучасті».
	Серіал «Спіймати Кайдаша»	Етика родинних цінностей та соціальні зміни	Хоча серіал є адаптацією класики, він актуалізує моральний розкол у родині через соціальні та політичні вибори (мова, ставлення до конфлікту). Це питання про етику співіснування в поляризованому суспільстві.
	Серіал «Козаки» (Класика)	Практична етика, гумор як інструмент	Хоча сюжети прості, вони вчать соціальній згуртованості, кмітливості та прагненню до свободи. Козаки завжди перемагають не силою, а честю та винахідливістю, що є проявом моральної переваги.
	Фільм «Мої думки тихі» (А. Лукіч)	Етика особистого щастя vs. Материнський обов’язок	Хоча фільм комедійний, він ставить етичне питання про конфлікт між правом на самореалізацію (екзистенціальний вибір сина) та безумовною любов’ю та жертівністю (моральний обов’язок матері).

	<p>Література: Артем Чех, «Хто ти такий?»</p>	<p>Етика солдата, судження та милосердя</p>	<p>Досліджує внутрішній конфлікт і моральні межі людини, яка змушена вбивати. Це рефлексія над тим, як війна впливає на особисту ідентичність та здатність до милосердя.</p>
	<p>Серіал «Слуга народу» (до 2022 р. контекст)</p>	<p>Етика влади та корупції</p>	<p>Серіал досліджував утилітарне питання: чи може добра людина з правильними намірами (деонтологія) змінити корумповану систему? Чи виправдовує «велика мета» (боротьба з корупцією) неортодоксальні методи?</p>
	<p>«Микита Ко-жум'яка» (2016)</p>	<p>Героїчна етика (переборення страху)</p>	<p>Головна моральна лінія – це не фізична сила, а сила духу та здатність перебороти власний страх задля захисту родини та громади. Акцент на спадковості чеснот (син успадковує місію батька).</p>

Отже, на основі порівняння студенти роблять висновки, що не тільки світова, а й сучасна українська культура є потужним полем для філософських та етичних роздумів, які зосереджені навколо: екзистенційного вибору: відповідальність особистості у воєнний час та пошук сенсу в умовах травми; деонтології опору: моральний імператив боротьби за власну ідентичність та цінності; етики свідчення: необхідність фіксації та трансляції правди як моральний обов'язок перед майбутнім.

Робимо висновки, що інтеграція культурних продуктів в освіту під час війни є багатофункціональним процесом, що одночасно виконує навчальну, психотерапевтичну, мобілізаційну та національно-ідентифікаційну ролі.

Для успішного подолання викликів необхідно: 1) пріоритизувати забезпечення доступу до енергії та Інтернету для освітніх закладів та здобувачів освіти; 2) розробити чіткі методичні рекомендації та провести навчання педагогів із травмоінформованої інтеграції культурного контенту; 3) підтримувати створення якісних цифрових культурних продуктів, спеціально адаптованих для освітніх потреб.

Рекомендації для освітніх закладів

Таким чином, на основі вищесказаного, можемо надати рекомендації для освітніх закладів щодо інтеграції сучасних культурних продуктів в освітній процес під час війни:

1. Інституалізувати культурну освіту – внести до навчальних програм елементи сучасного мистецтва, культурних практик, історії культури. Забезпечити методичну підтримку, підготовку викладачів, адаптацію програм під воєнні/поствоєнні реалії.

2. Розвивати цифрову інфраструктуру освіти – підтримувати проекти онлайн-музев, віртуальних екскурсій, цифрових бібліотек, мультимедійних курсів; забезпечити доступ дітей і молоді до інтернету, пристроїв, платформ.

3. Запроваджувати психокультурні та терапевтичні форми – артмайстерні, театральні групи, музичні гурти, проєкти, які допомагають осмислити досвід війни, травму, втрати, сприяють соціалізації та психологічній стабільності.

4. Залучати культурні і креативні індустрії до освітнього процесу – співпраця шкіл/університетів із творчими студіями, митцями, культурними організаціями; створення спільних проєктів, волонтерських ініціатив, громадських кампаній.

5. Забезпечити підтримку на державному та міжнародному рівнях – фінансування культурно-освітніх ініціатив, створення програм для інтеграції культури та освіти, підтримка культурної дипломатії, участь у міжнародних проектах.

5. Моніторинг і дослідження – проводити наукові дослідження впливу інтеграції культури в освіту на учнів, студентів, громади; оцінювати якість, ефективність, соціальні, психологічні, культурні наслідки.

Висновки

Інтеграція сучасних культурних продуктів в освітній процес під час війни є не просто можливістю або додатковою опцією, а стратегічною потребою, яка відповідає на низку викликів: збереження національної ідентичності, підтримка психологічної стійкості, соціальна згуртованість, адаптація освітніх інституцій до нових реалій, формування майбутнього.

Також це шанс переосмислити і оновити саму систему освіти – зробити її не лише джерелом знань, а простором культури, творчості, громадянства.

Однак такого роду інтеграція вимагає ресурсів, волі, відповідальності – від окремих навчальних закладів, від держави, від культурних інституцій і від суспільства. Без системного підходу вона ризикує лишитись епізодичною, неповною або бути просто символічною.

Тому важливо знати, планувати, підтримувати та досліджувати. Лише так культура та освіта разом можуть стати одним із фундаментів майбутнього відновлення та розвитку нашої країни.

Література

1. Вечерко К., Казьмірчук Н. Роль мистецтва в розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції* (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 26-27 березня 2024 р.) / за ред. Н.О. Пахальчук, Т.М.Кривошеї. Вінниця, 2024.

Вип. 13. С.46-48. URL: <https://dspace.vspu.edu.ua/items/2d145bae-d65c-4d1f-af72-6a7b07268db1>

2. Возний І. Захист культурної спадщини України в контексті російсько-української війни. *Український історичний журнал*. 2025. № 1. С. 96-120. <https://doi.org/10.15407/uhj2025.01.096>

3. Гайдук О. Особливості технологій віртуальної та доповненої реальності як нового інструменту в популяризації українських супергероїв. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2020. № 2. С. 58-61. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2020.220403>

4. Грицик М., Нагайко К. Культурно-освітня дипломатія в умовах російсько-української війни: 2022–2024 рр. *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи*: зб. матеріалів XLII Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф. (м. Переяслав, 29 листопада 2024 р.). Переяслав, 2024. Вип. 42. С. 82-85. URL: <https://ehsupir.uhsp.edu.ua/items/bff8111f-dd20-4d24-9a07-4d7233d0c36b/full>

5. Звіт Міністерства культури та інформаційної політики України. *Міністерство культури України*. URL: <https://mcsc.gov.ua/access-to-public-information-reports/>

6. Іванова Т. Медіаграмотність та критичне мислення в процесі викладання дисциплін комунікаційного циклу: навчальний посібник / за загал. ред. В. Іванова. Київ: Центр вільної преси, 2024. 178 с. URL: <https://www.aup.com.ua/book-review/mediagramotnist-ta-kritichne-mislen-3/>

7. Колеснікова І., Харченко Г. Цифровізація освітнього процесу в Новій українській школі. *Нові технології навчання*. 2024. (98):89-95. <https://doi.org/10.52256/2710-3560.98.2024.98.11>

8. Коломоєць Г., Ребрина А. Формування національної свідомості та патріотичних цінностей: сучасні якості та риси фахівця національно-патріотичного виховання. *Українські студії в європейському контексті*. 2024. № 8. С. 184-195. URL: http://obrii.org.ua/usec/storage/article/Kolomoiets_2024_184.pdf

9. Конспект лекцій з дисципліни «Соціологія культури» для студентів за напрямом підготовки 6.030101 «Соціологія» / Укладачі: К.Ю. Богомаз, О.М. Шеломовська. Дніпродзержинськ, ДДТУ, 2015. 121 с. URL: <https://www.dstu.dp.ua/Portal/Data/7/15/7-15-kl67.pdf>

10. Культура в умовах пандемії: аналіз проблем і наслідків. *Cedos*. URL: <https://cedos.org.ua/researches/kultura-v-umovah-pandemiyi-analiz-problem-i-naslidkiv/>

11. Мудрак Л., Ткачук А., Ліп Є. Культура має унікальні механізми для роботи з ідентичністю і може допомогти згуртувати суспільство – експерти. *Громадський Простір*. 2021. URL: <https://www.prostir.ua/?news=kultura-maje-unikalni-mehanizmy-dlya-roboty-z-identychnistyu-i-mozhe-dopomohty-zhurtuvaty-suspilstvo-eksperty>

12. Освіта України в умовах воєнного стану: інформаційно-аналітичний збірник. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf
13. Ратушняк Н., Косовець М., & Грищук М. Вплив сучасних освітніх реформ на відновлення національної ідентичності України в повоєнний період. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2025. № 15. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14892461>
14. Українська культурна ідентичність у часи війни: літературно-публіцистичні, соціально-психологічні, освітні та інформаційні виміри спротиву: аналітична записка / Т. Урись, О. Пуховська, С. Хороб, Д. Бирик, Т. Некіз, С. Процька, Є. Міненко; за заг. ред. Т. Урись. Київ: Видавництво Людмила, 2025. 44 с. URL: <https://enpuir.udu.edu.ua/handle/123456789/49643>
15. Урись Т., Бирик Д. Війна і культура: зміни української ідентичності та крос-культурної комунікації в сучасних умовах. Аналітичний звіт за результатами дослідження «Культурний простір українців у час війни». Київ: Видавництво Людмила, 2025. 76 с. URL: <https://enpuir.udu.edu.ua/handle/123456789/49644>
16. Цифровізація освіти і науки в період російсько-української війни та відновлення України : оглядове видання / [упоряд.: Гуралюк А.Г., Коваленко В.В., Закатнов Д.О., Ростока М.Л., Тарнавська С.В., Вараксіна Н.В., Шило О.А., Білоцерківець І.П., Жигалюк А.В.; наук. ред. Гуралюк А.Г.] ; НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Електрон. вид. Київ : ФОП Ямчинський О.В., 2025. 318 с. URL: <https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2025/07/DDETKS-review-digitalization-2025.pdf>
17. ЮНЕСКО: Пошкоджені об'єкти культурної спадщини України. URL: <https://www.unesco.org/uk/>
18. Я – студент: навч. посіб. / За заг. ред. Огнев'юка В.О. 12-те вид., зі змінами. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 226 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/46143/1/Student_2023_KUBG.pdf
19. Ярич І. Гейміфікація як інноваційний тренд практичної підготовки майбутніх фахівців. *Інноваційна професійна освіта*. 2025. № 1(22). С. 801-807. <https://doi.org/10.32835/2786-619X.2025.1.22.801-807>
20. Bobrytska V., Reva T., Krasynnikova H., Protska S., Krasynnikov S., & But I. Enhancing higher education: Integrating micro-credentials and digital badges into university curricula in Ukraine. *Ricerche Di Pedagogia E Didattica. Journal of Theories and Research in Education*. 2025. № 20(1). С. 63-79. <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/20293>

Наукове видання

**Ідентичність і культурна стійкість України
в умовах війни: молодь, наративи, освітні
та публіцистичні практики**

Колективна монографія

Редактор: Т. Урись

Комп'ютерна верстка: В. Чалчинський

Підписано до друку 09.04.2026. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 15,2. Наклад 300. Зам. № 164.

Надруковано у Видавництві «Людмила».
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 5303 від 02.03.2017.

Видавництво «Людмила»

03148, Київ, а/с 115.

Тел./факс: + 38 050 469 7485, 068 340 8332

E-mail: lesya3000@ukr.net